

О. Янкович, Ю. Беднарек, А. Анджесвська

ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ СУЧАСНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

*Навчально-методичний посібник
для вчителів, вихователів
та студентів педагогічних закладів освіти*

Тернопіль
2015

УДК 37.01 (075)

ББК 74.2

Я 62

Рецензенти:

Кузьменко В. В. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і психології комунального вищого навчального закладу «Херсонська обласна академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради;

Малихін О. В. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії та історії педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка;

Щербяк Ю. А. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету.

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка (протокол № 11 від 23 червня 2015 року)*

Янкovich О. І.

Я 62 Освітні технології сучасних навчальних закладів: навчально-методичний посібник / О. Янкovich, Ю. Беднарек, А. Анджеевська. – Тернопіль : ТНПУ ім В. Гнатюка, 2015. – 212 с.

ISBN 978-966-308-463-3

У посібнику розкрито теоретичні аспекти технологізації освіти та проаналізовано найбільш поширені освітні технології сучасних навчальних закладів України та Польщі. Охарактеризовано навчальні, виховні, соціально-виховні, інформаційні технології та технології управління.

Висвітлено шляхи формування медіаграмотності учнів як чинника захисту від соціально шкідливих інформаційних впливів. Показано значення позитивної профілактичної стратегії у попередженні залежності школярів від комп'ютерних технологій.

Навчально-методичний посібник призначений для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Його можуть використовувати вчителі шкіл, викладачі гімназій, ліцеїв і коледжів.

УДК 37.01 (075)

ББК 74.2

ISBN 978-966-308-463-3

© О. І. Янкovich, 2015

© ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015

ПЕРЕДМОВА

Реформування освіти України в напрямку інтеграції в європейський освітній простір передбачає розробку та впровадження інноваційних освітніх систем і технологій. Рівень реалізації технологічного підходу є одним із найважливіших критеріїв, за якими визначаються конкурентоспроможність та престиж навчального закладу, оскільки освітні технології забезпечують системність, цілеспрямованість, ефективність, результативність його діяльності. Завдяки технологізації освіти розвивається мотивація учнів до навчання, відстежується зв'язок навчального матеріалу з життям.

Різноманітність функцій освітніх технологій пояснюється варіативністю їх структури, компонентами якої є, крім традиційних, новітні засоби навчально-виховного процесу, зокрема інформаційно-комунікаційні, а також інтерактивні методи, дистанційні форми організації навчання тощо, які набули популярності в країнах Європейського Союзу та в Україні.

Доцільність використання технологічного підходу очевидна. Проте вчителі часто відчують труднощі в його реалізації, що зумовлено декількома причинами. По-перше, у педагогічній науці немає єдиної думки щодо трактування термінів «метод», «методика», «прийом», «освітня технологія», «педагогічна технологія», що призвело до неоднозначного розуміння педагогічними працівниками суті технологічного підходу. По-друге, залишаються невирішеними суперечності в обґрунтуванні критеріїв освітніх технологій. Окремі з них, наприклад, гарантія результату, не підтверджуються шкільною практикою. Ще не розроблена жодна технологія, яка б забезпечувала успішне навчання й виховання всіх без винятку школярів.

Автори перших освітніх технологій вважали, що обґрунтовані ними нові способи спільної діяльності вчителя та учнів забезпечуватимуть необхідний результат незалежно від рівня професійних умінь і таланту педагога. Однак на практиці все відбувалося інакше. Досвід використання технологічного підходу переконує в тому, що якість навчально-виховного процесу залежить передусім від професійної майстерності педагога та здібностей учнів і автоматично не поліпшується від упровадження

освітніх технологій. Проте вони є орієнтиром у діяльності вчителя, сприяють удосконаленню педагогічної праці.

Однією з найбільших проблем технологізації освіти є реалізація технологічного процесу без використання діагностичних процедур, що суперечить діагностичності як основному критерію освітніх технологій. Зазвичай в описах освітніх технологій відсутні діагностичні методики для вимірювання результату, його відповідності визначеній меті. Незважаючи на прогрес в інформатизації освіти, використання комп'ютерних програм для діагностики виховних якостей школярів є поодиноким явищем. Варто також зауважити, що розроблені освітні технології недостатньо спрямовані на формування в особистості вмінь вирішувати професійні і життєві проблеми, досягати успіху в тій діяльності, яка відповідає нахилам і потребам.

Зазначені чинники призвели до того, що є велика кількість загальноосвітніх навчальних закладів, які працюють відповідно до традиційних підходів.

Автори пропонованого навчально-методичного посібника ставлять за мету допомогти педагогам подолати труднощі у використанні технологічного підходу: вирішити термінологічні суперечності; диференціювати терміни «метод», «методика» та «технологія»; визначити критерії, структуру та класифікацію освітніх технологій; охарактеризувати найбільш поширені сучасні технології, які реалізуються в навчальних закладах України та Польщі. Це свого роду спроба обміну досвідом між науковцями й учителями двох історично й територіально близьких держав щодо впровадження технологічного підходу, ідей медіапедагогіки.

Опрацювання посібника дасть змогу педагогам набути вміння проводити профілактичну роботу для попередження залежності учнів від психоактивних речовин, зокрема від комп'ютерних технологій; реалізовувати позитивну стратегію попередження невдач школярів, яка полягає в діагностиці схильностей дітей та допомозі використання їх потенціалу в соціально цінній діяльності.

Автори посібника запрошують до співпраці студентів, учителів шкіл, викладачів вищих закладів освіти, усіх зацікавлених читачів і з вдячністю сподіваються на їх відгуки та рекомендації.

1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ

1.1. Трактування понять і взаємозв'язки між ними

Незважаючи на популярність освітніх технологій, учені не дійшли згоди в поясненні їх суті. Термін «технологія» походить від грецького *techne* – мистецтво, майстерність і *logos* – наука, закон. Отже, «технологія» – це наука або вчення про майстерність.

Дослідники освітніх технологій виявилися одностайними у з'ясуванні причин появи технологічних термінів взагалі та в освіті зокрема. Поняття «технологія» виникло у зв'язку з розвитком машинної промисловості, а згодом було застосовано щодо освітньої галузі через намагання ввести в навчально-виховний процес виробничі новації. Учені вважають, що в науковій літературі термін «технологія» з'явився у 1772 р. Проте є думки щодо іншої дати появи терміна. Очевидно, це сталося у 20-і роки XVIII ст., коли Федір Полікарпов написав навчальну книгу, яка мала назву «Технологія». Цей термін він використовував і в додатках до третього видання «Граматики» М. Смотрицького (1721 р.).

У «Тлумачному словнику сучасної української мови» технологія трактується як сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чогось; навчальний предмет, що викладає ці знання, відомості; сукупність способів обробки або переробки матеріалів, виготовлення виробів, проведення різних операцій тощо¹.

Термін «технологія» використовується не лише у виробництві, а й у медицині, політиці, сфері обслуговування, і, звичайно, в освіті. Водночас із поняттям «освітні технології» застосовуються також «педагогічні технології», «технології навчання», «технології виховання», «соціально-виховні технології», «технології управління». Зазвичай учені вважають, що поняття «освітні технології» ширше, ніж «педагогічні»². Науковці, зокрема, стверджують, що освітні технології відображають загальну стратегію розвитку освіти, єдиного освітнього простору, а

¹ Тлумачний словник сучасної української мови : / [уклад. І. М. Забіяка]. – К. : Арії, 2007. – С. 445.

² Буркова Л. Технології в освіті / Л. Буркова // Рідна школа. – 2001. – № 2. – С. 18–19.

педагогічні – втілюють тактику її реалізації. Прикладами освітньої технології є Концепція розвитку освіти, Закон про вищу школу України тощо. Освітні технології включають педагогічні, соціально-виховні та інформаційно-комунікаційні технології. До педагогічних технологій належать навчальні технології, виховні технології та технології управління. За межі педагогічних виходять соціально-виховні технології, оскільки їх суб'єктами є не тільки вчителі шкіл, а й працівники соціальних служб, позашкільних виховних закладів, громадських організацій тощо.

В ієрархії понять особливе місце відводиться інформаційним технологіям, які є свого роду наскрізними, тобто перетинають усі інші групи технологій, використовуються як у навчально-виховних, так і в управлінських процесах та технологіях (рис. 1).

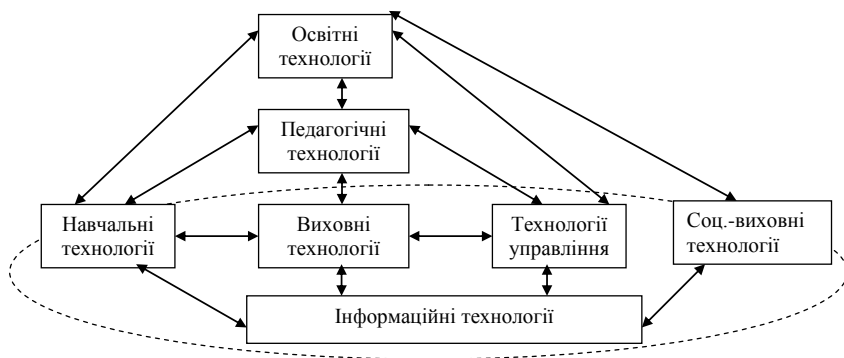

Рис. 1. Ієрархія та взаємозв'язки понять «технологія» в педагогіці

На сьогоднішній день існує більше 300 визначень поняття «освітні (педагогічні) технології». Виокремлено декілька підходів щодо тлумачення цих термінів:

- 1) освітня технологія як новітній засіб навчання;
- 2) освітня технологія як відкрита педагогічна система;
- 3) освітня технологія як сукупність дій (система дій) чи діяльність;
- 4) освітня технологія як проект (модель) навчально-виховного процесу;

5) освітня технологія як галузь науки або педагогічного знання чи наука³.

Незважаючи на те, що наведені підходи до визначення терміна є численними, ними не вичерпується з'ясування сутності освітніх технологій. У практичній діяльності навчальних закладів під освітньою технологією помилково розуміють будь-яку інновацію навчально-виховного процесу.

Необхідно акцентувати увагу на тому, що підходи до визначення понять «освітня технологія», «педагогічна технологія», «навчальна технологія», «виховна технологія» тощо є тотожними. Вони відрізняються лише галуззю застосування: освітні технології реалізуються в освітній сфері, навчальні технології – у навчальному процесі, виховні – у галузі виховання, технології управління – в управлінській діяльності.

Нерідко постає питання, як розмежувати технологію і метод. За умов термінологічних розходжень особливої актуальності набуває проблема обґрунтування єдиних критеріїв технологічного підходу.

1.2. Критерії та структура освітніх технологій

Основними критеріями технологічного процесу є *системність, ефективність, оптимальність, алгоритмічність, діагностичність, відтворюваність, прогнозованість, ієрархічність* тощо. Критерії ще трактують як вимоги. Головними вимогами до освітніх технологій, окрім перерахованих, вважаються: концептуальність і науковість, структурованість, керованість, запланована ефективність, оптимальність витрат, можливість тиражування та перенесення в нові умови.

Освітня технологія – це спосіб спільної діяльності вчителя та учнів, для якого притаманні передусім послідовність у реалізації дій (*алгоритмічність*), постійне і систематичне вимірювання рівня навчальних досягнень і сформованості виховних якостей (*діагностичність*), взаємозв'язок основних елементів технології, якими є мета, зміст, форми, методи, засоби взаємодії учасників педагогічного процесу, результат (*системність*). Освітня

³ Янкович О. І. Освітні технології в історії вищої педагогічної освіти України (1957–2008) : монографія / Олександра Янкович. – Тернопіль : Підручники та посібники, 2008. – С. 12.

технологія є відкритою педагогічною системою, котра складається з концептуально-цільових (мета, що відповідає освітнім концепціям), змістових (зміст технології), процесуальних (технологічний процес: форми, методи, засоби взаємодії суб'єктів та об'єктів технології), результативно-аналітичних (результат та його аналіз) компонентів.

Основними етапами реалізації освітньої технології є:

- цілеутворення (точне визначення бажаного результату як сукупності дій учнів);
- діагностика (виявлення вихідного рівня спостережуваних дій);
- рецептування (створення програми спільної роботи вчителя та учнів або написання «рецепта дій»);
- здійснення технологічного процесу (забезпечення умов для реалізації програми);
- оцінка і корекція результатів (зіставлення результатів із визначеним еталоном).

Співвідношення результату і кількості затрачених ресурсів визначає *ефективність* освітньої технології. *Оптимальність* передбачає отримання максимального результату за мінімальних витрат. *Ієрархічність* означає, що існують освітні технології різного рангу: метатехнології, макротехнології, мезотехнології та мікротехнології (тобто *головні*, наприклад, концепції розвитку освіти, і *другорядні*, які використовуються в межах однієї чи кількох навчальних дисциплін або тем). Завдяки відтворюваності освітньої технології забезпечується можливість її повторення середньостатистичним педагогом в умовах навчального закладу. *Прогнозованість* освітньої технології виражається в орієнтації на задалегідь визначений результат.

Спираючись на критерії технологічного підходу, можна зробити висновок, що освітня технологія – це алгоритм здійснюваних учителями та учнями спільних дій, що систематично діагностуються і спрямовані на забезпечення відповідності результату визначеній меті. Під систематичним діагностуванням маємо на увазі проведення педагогічних вимірювань на всіх етапах реалізації освітніх технологій, тобто здійснення *початкової, корекційної (поточної) та узагальнювальної (підсумкової) педагогічної діагностики*.

Критерії технологічного підходу дають змогу розмежувати поняття «технологія» і «метод». Технологія відрізняється від методів, які можуть використовуватися в одній чи декількох технологіях, передусім діагностичністю та алгоритмічністю. Існує думка, що внаслідок реалізації технології забезпечується гарантія досягнення цілей. Однак такої гарантії немає, якщо реалізується метод.

Освітня технологія – це спосіб оптимального досягнення мети педагогами та учнями з використанням відповідних методів. Метод може використовуватися в одній чи багатьох технологіях. Методика – це сукупність дій для отримання локального результату, які не супроводжуються жорстким діагностуванням рівня досягнення мети.

Освітня технологія має давні історичні корені і відома з часів Античності. Прикладами є спартанська та афінська системи виховання, які були засновані у VI–IV ст. до н. е. Проте існують і давніші передумови освітніх технологій.

1.3. Історичний розвиток технологічного підходу в педагогічній теорії та практиці

Уперше практика технологізації освіти виникла у Стародавньому світі, отже, задовго до появи терміна «технологія». Якщо погодитися з думкою, що освітня технологія – це новітній технічний засіб, то абак (попередник рахівниці та калькуляторів), який використовували у школах Фінікії 3 тисячі років до нашої ери, можна вважати першою технологією в освіті. Усі ознаки технологічного підходу притаманні також спартанському та афінському вихованню.

Автором ідеї технологізації освіти вважається Я. А. Коменський. Зазвичай порівняння навчального процесу з годинником, зроблене чеським гуманістом у творі «Велика дидактика», інтерпретується як запровадження технологічного підходу: «Отже, мистецтво навчання не потребує нічого іншого, крім умілого розподілу часу, предметів і методу...»⁴.

⁴ Коменський Я. А. Велика дидактика : Вибрані педагогічні твори. – Т. 1. Велика дидактика / Я. А. Коменський [під ред. А. А. Красновського]. – К. : Радянська школа, 1940. – С. 105.

Я. А. Коменський одним із перших заклав основи інтерактивного (взаємного) та проблемного навчання, створив передумови для інтерактивних і проектних технологій.

Для відтворення розвитку педагогічної технології цінною є ідея німецького вченого Й. Ф. Гербарта про те, що вихователю, який приступає до процесу виховання, необхідно мати своєїрідну карту чи план: «Те, що є важливим для вихователя, має бути розгорнуто перед ним як географічна карта або (за можливості) як план добре побудованого міста, де подібні напрями однозначно пересікаються і де око самостійно орієнтується без будь-якої підготовки»⁵. Отже, німецький учений вважав, що педагогу потрібно мати проект (модель) виховного процесу або технологічну карту з певним алгоритмом дій. При цьому Й. Ф. Герbart віддавав належне педагогічній майстерності вчителя, педагогічна інтуїція якого дає змогу прийняти правильне рішення.

Термін «технологія» стосовно освітньої галузі вперше використав американський педолог Дж. Саллі у 1866 р. Проте суттєві зміни в педагогічній науці в контексті розвитку технологічного підходу відбулися у 20-х роках ХХ ст. У цей період склалася унікальна освітня технологія, автором якої був російський педагог С. Шацький. У педагогічних працях він одним із перших використав термін «педагогічна технологія».

Із середини 30-х років минулого століття в зарубіжній педагогіці розпочалася «технізація» навчального процесу, яка була початком першого періоду розвитку освітніх технологій у світовому масштабі. Нова технічна ера в навчальному процесі розпочалася зі створення американцем С. Прессі механічних пристроїв для перевірки контрольних робіт. Він був переконаний, що завдяки цьому відкриттю розпочалася технічна революція в навчанні. Отже, освітня технологія виникла як технічний засіб навчання в педагогічному процесі, тобто як «технологія в освіті».

Трансформація поняття від «технологія в освіті» до «технологія освіти» розпочалася у 40–50-х роках ХХ ст. Зрозуміло, намагання вчених поліпшити ефективність навчання, зменшити його залежність від особистості вчителя не могли обмежитися

⁵ Хрестоматія по истории педагогики: В 3 т. – Т. 1. Античность, Средневековье / [под общ. ред. А. И. Пискунова]. – М. : ТЦ Сфера, 2006. – С. 289.

використанням лише технічних засобів (технологій в освіті). Необхідні були нові підходи до навчального процесу. Таким вимогам відповідало програмоване навчання, запропоноване в 1954 р. американцем Б. Ф. Скіннером. Воно вважається основою (фундаментом) освітніх технологій.

Прихильники технологічного підходу, висловлюючи невдоволення традиційним навчанням, передусім виступили з критикою розпливчастої, неконкретної, поверхневої постановки цілей. На їхню думку, мета повинна бути поставлена настільки чітко, щоб можна було однозначно зробити висновок про ступінь її реалізації. Точності постановки цілей сприяла таксономія, розроблена в 1956 р. американським ученим Б. Блумом.

Освітні технології почали масово використовуватися за кордоном у 60-х роках ХХ ст. Наступне десятиліття характеризується подальшими науковими пошуками як щодо уточнення поняття, так і стосовно вироблення нових підходів до технологічної побудови навчального процесу. У цей час сутність освітніх технологій суттєво розширилася. З одного боку, під впливом системного підходу освітню технологію почали розуміти як проектування керованого навчального процесу з точно визначеними цілями, реалізація яких піддається опису. З іншого, – популяризація освітніх технологій призвела до виникнення уявлення про них як про будь-яку новацію навчального процесу. Під освітніми технологіями почали розуміти всі основні проблеми дидактики, а також пропозиції, спрямовані на вдосконалення навчально-виховного процесу.

Із 80-х років ХХ ст. провідне місце в закладах освіти зайняли інформаційно-комунікаційні технології. Їх масове використання стало передумовою для впровадження дистанційної освіти як новітньої технології навчання.

Отже, за декілька десятиріч відбулися суттєві зміни в реалізації технологічного підходу, здійснено перехід від освітніх технологій як аудіовізуальних засобів, телебачення до освітніх технологій як нової системи навчання.

1.4. Класифікації освітніх технологій

Однією з найважливіших проблем у галузі технологізації освіти є створення класифікацій. Як у ботаніці кілька століть тому, так і в педагогіці триває пошук генетичної ознаки, на основі якої будуватиметься універсальна класифікація, проста у використанні для науковців і педагогічних працівників закладів освіти.

За ознакою можливості застосування під час викладання предметів виокремлено три групи технологій:

а) універсальні, тобто такі, які доцільно використовувати до викладання майже кожного предмета;

б) локальні або обмежені – для викладання декількох предметів;

в) специфічні – для одного-двох предметів або окремих тем⁶.

Автором такої класифікації технологій є російський учений В. Гузєєв.

Міжнародний експерт із проблем педагогічних технологій І. Підласий констатує існування лише трьох технологій: продуктивної, поблажливої та партнерської. *Продуктивна* технологія є найдоцільнішою в ринкових умовах. Продуктивна педагогіка ґрунтується на предметно орієнтованій освіті. Її мета – допомогти учням отримати максимум продуктивних знань та умінь. Більшість людей, що прагне одержати швидко і конкретну вигоду від освіти, віддасть перевагу саме їй.

Поблажлива технологія застосовується тоді, коли пріоритетним у школі є особистісно зорієнтоване навчання, скероване на задоволення запитів учня. Якщо навчальний процес спрямований на засвоєння предмета і задоволення потреб школяра, то виникає необхідність у *партнерській* педагогіці⁷.

За трьома ознаками (цільова орієнтація, характер взаємодії викладача та учня, організація навчання (способи засвоєння)) науковці Харківської школи педагогічних технологій

⁶ Гузєєв В. В. Планирование результатов образования и образовательная технология / В. В. Гузєєв. – М. : Народное образование, 2000. (Серия «Системные основания образовательной технологии»). – С. 171–172.

⁷ Підласий І. П. Практична педагогіка або три технології : інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти / І. П. Підласий. – К. : Вид. дім «Слово», 2004. – С. 34.

І. Прокопенко та В. Євдокимов теж виокремили три групи технологій:

- 1) педагогічні технології за цільовою орієнтацією;
- 2) педагогічні технології за характером взаємин між учителем і учнем;
- 3) педагогічні технології за способами організації навчання⁸.

Проте є й складніші класифікації, які містять за різними ознаками до сотні педагогічних технологій.

У навчальних закладах на основі цілей, парадигм і способів реалізації мети в навчальному, виховному, управлінському та інформаційному середовищах доцільно виокремити такі групи освітніх технологій: навчальні технології, виховні технології, технології управління (які є педагогічними технологіями) та соціально-виховні технології й інформаційні технології.

Висновки

Поняття «освітні технології» трактується багатоваріативно (відомо понад 300 визначень). Окрім терміна «освітні технології», використовуються також «педагогічні технології», «навчальні технології», «виховні технології», «соціально-виховні технології», «технології управління», «інформаційні технології». Освітні технології – це широке поняття; воно включає педагогічні технології, складовими яких є навчальні, виховні технології та технології управління. За межі педагогічних технологій виходять соціально-виховні, оскільки їх суб'єктами є не тільки вчителі шкіл, а й працівники соціальних служб, позашкільних виховних закладів, громадських організацій.

Окрему групу освітніх технологій складають інформаційні технології, які є наскрізними, перетинають виокремлені групи технологій, використовуються в навчанні, вихованні, управлінні й соціально-педагогічній галузі.

Найчастіше освітні технології визначають як засіб навчання; проект (модель) навчально-виховного процесу відповідно до визначеної мети; сукупність дій чи діяльність; галузь наукового знання; багатовимірне поняття (зокрема, система).

⁸ Прокопенко І. Ф. Педагогічні технології: [навч. посібник] / І. Ф. Прокопенко, В. І. Євдокимов. – Харків : Колегіум, 2005. – С. 24–25.

Освітні технології схожі до методів навчання, оскільки є способом організації педагогічного процесу та взаємодії між його суб'єктами та об'єктами. Проте між технологіями й методами простежуються відмінності. Освітня технологія – це спосіб оптимального досягнення цілей педагогічного процесу з використанням відповідних методів. Її доцільно визначати як послідовність спільних дій вчителя та учнів, що супроводжуються педагогічною діагностикою і спрямовані на забезпечення відповідності результату визначеній меті. Метод – це спосіб спільної діяльності суб'єктів та об'єктів педагогічного процесу, який може використовуватися в одній чи багатьох технологіях. Методика є сукупністю дій для отримання локального результату, які не супроводжуються жорстким діагностуванням рівня досягнення мети.

Запитання для обговорення

1. Яке із запропонованих у посібнику визначень освітньої (педагогічної) технології, на Вашу думку, найповніше розкриває суть поняття?
2. Чи доцільно розмежовувати поняття «методика» і «технологія»?
3. Чи Ви погоджуєтеся з поглядами вчених, які стверджують, що вперше практика технологізації освіти виникла у Стародавньому світі?
4. За якою ознакою, на Вашу думку, найдоцільніше створювати класифікацію освітніх технологій?

Практичне завдання

1. Уявіть, що Вам доручили виступити на педагогічній раді «Проблеми реалізації освітніх технологій у навчально-виховній роботі школи». Напишіть текст виступу «Історія розвитку технологічного підходу».
2. Зобразіть на рисунку структуру освітньої технології.

2. НАВЧАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ

2.1. Теоретичні аспекти навчальних технологій

Поняття навчальних технологій

Серед освітніх технологій найбільш поширеними є навчальні, оскільки основна мета закладів освіти полягає у формуванні знань і здатності їх практичного застосування. Науковці використовують також поняття «технологія навчання», вважаючи, що воно є вужчим, ніж навчальна технологія. Проте в педагогічній літературі ці терміни часто ототожнюють.

Навчальна технологія – це моделювання змісту, форм і методів навчання відповідно до визначеної мети. Вона детально описує систему дій не тільки вчителя, викладача, а насамперед того, хто навчається: учня, студента.

Навчальні технології, як і освітні, тлумачаться авторами по-різному.

Їх визначають як:

- діяльність чи сукупність дій;
- педагогічну систему;
- організацію процесу навчання, за якої відбувається гарантія досягнення визначених результатів;
- проект (модель) навчального процесу з вищим ступенем ефективності, надійності й гарантованості результату, ніж при традиційних методиках⁹.

Основні критерії навчальних технологій

На основі аналізу визначень поняття «навчальна технологія» можна зробити висновок, що її основними критеріями є *системність*, *діагностичність*, *алгоритмічність*, *прогнозованість*, *ефективність*, *відтворюваність*. Стосовно гарантії результату, то на сьогодні ця ознака однозначно не визначається.

У соціальних технологіях (навчальні є одними з них) результат зумовлюється особистісними та професійними якостями суб'єктів

⁹ Янкович О. І. Освітні технології в історії вищої педагогічної освіти України (1957–2008) : монографія / Олександра Янкович. – Тернопіль : Підручники та посібники, 2008. – С. 13–14.

та об'єктів навчального процесу, рівнем їх мотивації тощо, на відміну від матеріальних технологічних процесів, у яких якість кінцевого продукту не залежить від людського чинника. Отже, у навчальних технологіях неможливо точно гарантувати результат, а для перевірки реальності його досягнення необхідно правильно однозначно визначати навчальні цілі.

2.2. Педагогічне цілеутворення в освітніх технологічних процесах

Поняття цілі. Види цілей

Будь-яка діяльність розпочинається з визначення цілей, адже саме вони є запорукою успіху.

Мета (або ціль) – це образ у майбутньому; бажана кінцева точка дії людини. Це те, чого хтось хоче досягнути¹⁰. Іноді вчителі намагаються диференціювати поняття «ціль» та «мета». Проте вони є синонімічними.

Розрізняють багато видів цілей залежно від критеріїв їх класифікації. Наприклад, у дидактиці виокремлюють навчальні, виховні та розвивальні цілі. Головною ознакою класифікації є вид діяльності. Як відомо, учитель проводить під час уроку з учнями навчальну (набуття знань), виховну (формування цінностей та ідеалів) та розвивальну (самовдосконалення) роботу.

Якщо головною ознакою класифікації цілей є часовий період, то вирізняють довго-, середньо- та короткострокові цілі. За пріоритетністю виокремлюють головні та другорядні цілі; за змістом діяльності – наукові, навчальні, соціальні, організаційні тощо.

Вагомою є роль цілей у педагогічному процесі. Проте їх визначення – складна проблема не тільки для учня, а й для вчителя.

¹⁰Тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. І. М. Забіяка]. – К. : Арій, 2007. – С. 226.

Педагогічне цілеутворення, його роль у педагогічній технології

Процес визначення вчителем конкретних цілей та завдань і засобів для їх досягнення в педагогічній науці називають декількома термінами, зокрема педагогічним цілепокладанням або цілеутворенням.

Воно виконує декілька важливих функцій, а саме: усвідомлення значення діяльності й визначення її пріоритетів; планування й проектування, що забезпечують покращення результатів; мобілізація, активізація і позитивне емоційне сприймання майбутньої праці; запобігання зайвим зусиллям і можливість підключення додаткових ресурсів; координація роботи суб'єктів та об'єктів навчально-виховного процесу, узгодження проявів їх психічної активності; здійснення контролю отриманих результатів та перевірка їх відповідності визначеній меті.

У практиці навчання розроблено типові способи визначення цілей. Зокрема, цілі визначають:

— *відповідно до змісту навчального матеріалу* (вивчити будову клітини; запам'ятати основні способи розмноження рослин; вивчити хімічні властивості кислот; запам'ятати основні способи орієнтування на місцевості);

— *відповідно до діяльності вчителя* (ознайомити учнів із будовою клітини; ознайомити учнів із мейозом як процесом статевого розмноження рослин; ознайомити учнів із хімічними властивостями кислот; ознайомити учнів зі способами орієнтування на місцевості);

— *відповідно до внутрішніх процесів інтелектуального, емоційного, особистісного розвитку учнів* (розвинути вміння складати рівняння реакції; проаналізувати відповідність функцій білків їх будові; розвинути мотивацію до здорового способу життя на основі знань про будову людського організму);

— *відповідно до навчальної діяльності учнів* (виконати вправи на дошці Євмінова; навчитися розв'язувати задачі з теми «Генетика статі. Успадкування, зчеплене зі статтю»; розставити ступені окислення у визначених сполуках).

Кожен із цих способів має свої недоліки, оскільки формулювання цілі має передбачати точність, конкретність отриманих результатів, можливість їх контролю на кожному уроці,

тобто є діагностичний інструментарій для визначення й вимірювання якості, що діагностується; забезпечується здатність вимірювання її інтенсивності на основі даних контролю; існує шкала оцінки якостей, що спирається на результати вимірювань. Цілі обов'язково повинні відображати позитивні зміни в діяльності школяра, прогрес у його психічному, моральному, духовному розвитку. Лише в такому випадку можемо говорити про діагностичність цілеутворення, яке є найважливішим етапом педагогічної технології.

Визначаючи цілі, учитель повинен добре знати вимоги до засвоєння знань, умінь, навичок із предмета, які визначені в програмах навчальних дисциплін; орієнтуватися на ключові компетенції, що мають бути сформовані в школярів; забезпечувати комплексне засвоєння навчального матеріалу.

Важливо, щоб до процесу цілеутворення були безпосередньо залучені учні, адже він може бути успішним лише за умови усвідомленості школярами значущості цілі та зацікавленості в досягненні найвищих результатів.

Тому правилами для вчителя має стати:

1. Ознайомлювати учнів з навчальними цілями. Варто записувати цілі на дошці, щоб під час вивчення й повторення матеріалу повертатися до них, забезпечуючи учням можливість з'ясувати рівень досягнення ними мети.

2. Спонукаати учнів, щоб вони самі визначали цілі та очікувані результати. Люди зазвичай надають перевагу власному цілеутворенню, ніж здійсненому кимось. Якщо це можливо, треба запитувати учнів, що вони хотіли б вивчити, запам'ятати на певному занятті, з чим мають бажання ознайомитися додатково, що ще хочуть почути від учителя на цьому уроці.

Як вже зазначалося, виокремлюють головні та допоміжні (проміжні) цілі. Поділ головної мети на допоміжні цілі ще називають процесом декомпозиції мети. Досягнення головних педагогічних цілей відбувається завдяки реалізації проміжних, що є специфічним процесом руху від початкової цілі до її кінцевого результату. Проміжна ціль сприяє переходу від цілеутворення до цілездійснення. Ці процеси забезпечують прогнозованість педагогічної (навчальної) технології, що є одним із найважливіших її критеріїв.

Отже, першим структурним компонентом педагогічної технології є діагностично визначена мета. Вона поділяється на допоміжні цілі. Їх реалізація з можливістю корегування є алгоритмом дій технології. Педагогічна діагностика дає змогу переконатися, чи відповідає результат визначеній меті.

Зважаючи на важливість педагогічного цілеутворення для технологізації освіти, необхідно ознайомитися з підходами до його здійснення. Для формулювання діагностичних та операційно заданих цілей потрібна чітка система, всередині якої мають бути виділені категорії цілей та послідовні рівні (ієрархія). Такі системи цілей отримали назву педагогічних таксономій¹¹.

Таксономія цілей та їх реалізація в навчальному процесі

У педагогічній науці визначені вимоги до цілеутворення. Цілі повинні бути конкретними, реальними, точно сформульованими та ін. Реалізувати ці вимоги допомагає запропонована у 1956 р. Б. Блумом таксономія цілей пізнавальної діяльності¹².

Термін «таксономія» взятий з біології (у перекладі з грецької тлумачиться як «розміщення у порядку»; «закон»), означає таку класифікацію і систематизацію об'єктів, яка побудована на базі їх природного взаємозв'язку і використовується для опису категорій, розташованих послідовно за наростаючою складністю.

Використання таксономій забезпечує вчителю можливість концентрувати увагу й зусилля на основних питаннях, оскільки він не лише конструє цілі, а й визначає їх ієрархічність, з'ясовує порядок та перспективи роботи. Завдяки таксономії педагоги вносять ясність до спільної роботи з учнями, оскільки показують орієнтири в навчанні, обговорюють мету діяльності з дітьми. Окрім того, з'являється можливість створювати еталони оцінки результатів роботи.

Б. Блум окреслив шість рівнів освітніх цілей, виокремивши цілі нижчого (знання, розуміння, використання) та вищого (аналіз, синтез, оцінювання) порядку (рис. 2).

¹¹Інформаційні технології і засоби навчання : збірник наукових праць / За ред. В. Ю. Бикова, Ю. О. Жука / Інститут засобів навчання АПН України. – К. : Атіка, 2005. – С. 78.

¹²Bloom B. Taxonomy of educational objectives : The classification of educational goals. Handbook 1 : cognitive domain. – N. Y. : David McKay Co., 1956. – P. 187–215.

Цілі нижчого порядку передбачають формування понять, ознайомлення з фактами, явищами, процесами, законами, їх запам'ятовування і відтворення; розуміння й пояснення вивченого, використання на практиці.

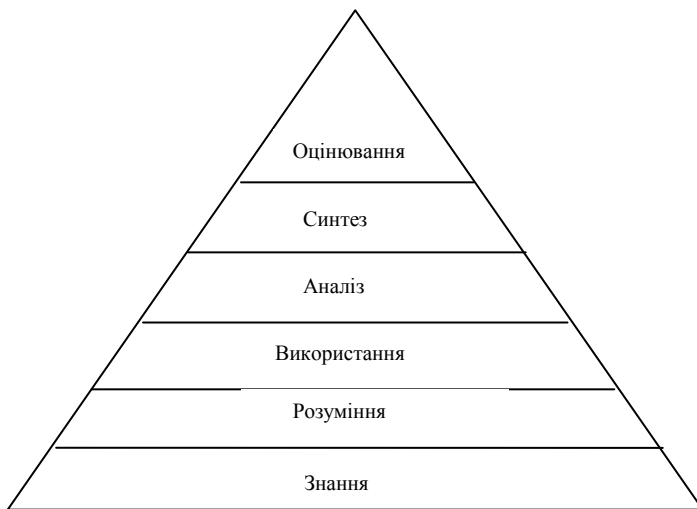

Рис. 2. Рівні освітніх цілей (за Б. Блумом)

Наприклад, учень, який знає певні правила й закони, повинен вміти розв'язувати відповідні задачі, створювати креслення чи виготовляти вироби. Цілі вищого порядку спрямовані на розвиток дитини. Учень повинен вміти аналізувати, знаходити переваги й недоліки об'єктів, що вивчаються, а також оцінювати значущість явищ, подій у житті, на виробництві тощо (перелік навчальних цілей та їх результатів, які можуть бути виміряні, відображено в таблиці 1).

Б. Блум вважав, що використання чіткої, впорядкованої системи цілей навчання дуже важливе для побудови навчального процесу, адже точне формулювання цілей, які виражені через результати навчання, піддається надійній та об'єктивній оцінці.

Таблиця 1

Перелік навчальних цілей (за Б. Блумом) та їх результатів

Основні категорії навчальних цілей	Приклади узагальнених типів навчальних результатів	Ключові слова для формулювання цілей
1	2	3
<p>1. Знання. Ця категорія означає запам'ятовування і відтворення вивченого матеріалу від конкретних фактів до цілісних теорій. Загальна риса категорії – запам'ятовування відповідних відомостей.</p>	<p>Учень: – знає конкретні факти; – знає методи і процедури; – знає основні поняття; – знає правила і принципи.</p>	<p>Визначити; описати; запам'ятати; назвати; ідентифікувати; вибрати; ознайомити; віднести до категорій; стверджувати.</p>
<p>2. Розуміння. Показником здатності розуміти значення вивченого може слугувати перетворення (трансляція) матеріалу з однієї форми вираження в іншу, а також інтерпретація матеріалу учнем (пояснення, короткий виклад).</p>	<p>Учень: – розуміє факти, правила, явища; – інтерпретує словесний матеріал; – інтерпретує схеми, графіки і діаграми; – перетворює словесний матеріал у математичні (цифрові) вирази.</p>	<p>Пояснити; узагальнити; підсумувати; переробити; підібрати; перезфразувати; змінити; розрізнити.</p>
<p>3. Використання. Ця категорія означає вміння використовувати навчальний матеріал у конкретних умовах і нових ситуаціях. Показником є використання правил, методів, понять, принципів,</p>	<p>Учень: – використовує поняття і принципи в нових ситуаціях; – застосовує закони, теорії в конкретних практичних</p>	<p>Вибрати; навчити; показати; намалювати; виготовити; розв'язувати; конструювати.</p>

1	2	3
законів, теорій тощо в практичній діяльності.	ситуаціях; – демонструє правильне використання методу і процедури.	
4. Аналіз. Ця категорія означає вміння поділити матеріал на складові так, щоб чітко простежувалася його структура: виокремлення частин від цілого, виявлення взаємозв'язків між ними, усвідомлення принципів організації цілого. Навчальні результати характеризуються вищим інтелектуальним рівнем, ніж розуміння і використання, оскільки вимагають усвідомлення змісту навчального матеріалу та його внутрішньої будови.	Учень: – бачить помилки і прорахунки в логіці міркувань, – аналізує факти і наслідки; – вказує на переваги та недоліки.	Аналізувати; розрізняти; порівнювати; класифікувати; диференціювати; вибирати; звертати увагу на.
5. Синтез. Ця категорія означає вміння комбінувати елементи для отримання цілого, якому притаманна новизна. Таким новим продуктом може бути повідомлення (виступ, доповідь), план дій. Відповідні навчальні результати передбачають дії творчого характеру з акцентом на створення нових схем та структур.	Учень: – пише невеликий твір; – пропонує план проведення експерименту; – використовує знання з різних галузей, щоб порівняти способи вирішення тієї чи іншої проблеми.	Поєднувати; висувати гіпотезу; розвивати; організовувати; встановлювати; показувати єдність; планувати.

1	2	3
<p>б. Оцінювання. Ця категорія означає вміння оцінювати значення матеріалу (твердження, художнього твору) для конкретної мети. В основі суджень учнів мають бути чіткі критерії. Ця категорія передбачає досягнення навчальних результатів з усіх попередніх категорій плюс оцінювальні міркування, засновані на чітких критеріях.</p>	<p>Учень: – оцінює логіку побудови матеріалу у вигляді письмового тексту; – оцінює відповідність висновків і вихідних даних; – оцінює значущість того чи іншого результату діяльності на основі зовнішніх критеріїв якості.</p>	<p>Оцінювати; вирішувати; рекомендувати; підсумовувати; критикувати.</p>

Таксономія цілей Б. Блума, створена в середині ХХ ст., згодом уточнювалася й доповнювалася. Зокрема, її намагалися вдосконалити Л. Андерсон і Д. Кратволь, диференціюючи когнітивні (мисленнєві) процеси і вимірювання рівня знань.

Проте й сьогодні ієрархія цілей Б. Блума залишається надійною матрицею для планування освітньої діяльності та оцінювання результатів навчання.

2.3. Сучасні навчальні технології

У закладах освіти найчастіше використовуються інтерактивні, проектні, ігрові технології; технології кейсів (case-study), формування творчої особистості, проблемного навчання, вітагенної освіти, формування критичного мислення; портфоліо тощо.

2.3.1. Інтерактивні технології

Поняття інтерактивних технологій та методів

В останнє десятиріччя набуло популярності інтерактивне навчання. Слово «інтерактивний» англійського походження,

виникло від слова «інтерактив» («inter» – взаємний, «act» – діяти). Отже, це здатність взаємодіяти з чимось (наприклад, комп'ютером, енциклопедичним словником) або з кимось (людиною) для формування знань та вмінь. Основними характеристиками інтерактиву є: атмосфера доброзичливості й взаємопідтримки; залучення всіх слухачів до процесу пізнання; організація індивідуальної, парної, групової роботи; використання творчих завдань; залучення учнів до пошуку фактів із різних джерел інформації.

Інтерактивне навчання ще називають самонавчанням, взаємним навчанням, яке забезпечує ґрунтовність формування знань, вищу їх засвоюваність порівняно з традиційним навчальним процесом, що підтверджує піраміда запам'ятовування. У ній відображено, що ми схильні запам'ятовувати лише 10% того, що читаємо, 20% того, що чуємо, 30% того, що бачимо, 50% того, що бачимо і чуємо, 70% того, що говоримо, і 90% того, що говоримо й робимо¹³. Отже, чим активнішими є учні у процесі пізнання, тим більше вони засвоюють інформації.

Популярність інтерактивного навчання зумовила розробку спеціальних інтерактивних технологій, суть яких полягає у формуванні знань шляхом взаємодії всіх учасників педагогічного процесу. Це таке навчання (колективне, кооперативне, у співпраці), за якого і вчителі, і учні є суб'єктами. Педагог виконує функцію координатора, організатора навчального процесу.

Існування інтерактивних технологій сприймається неоднозначно як у наукових колах, так і серед учителів. Адже ці технології не відповідають критеріям технологічного підходу, натомість успішно реалізуються як складові навчальних, виховних і соціально-виховних технологій. Часто інтерактивними технологіями називають такі методи інтерактивного навчання, як «Акваріум», «Мікрофон», «Мозковий штурм» тощо (у польській дидактиці їх ще називають активізуючими). Для того, щоб визначити, що є інтерактивною технологією, варто проаналізувати відповідність вимогам до освітніх (педагогічних) технологій,

¹³ Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання / Олена Пометун. – К. : А. С. К., 2007. – С. 9.

якими є системність, діагностичність, алгоритмічність, відтворюваність, керованість, прогнозованість та інші.

Залежність глибини сформованості знань дітей від методів навчання педагогами зауважили здавна, помітивши, що учні сприймають інформацію краще тоді, коли самостійно її здобувають.

Історичні аспекти розвитку інтерактивного навчання

У 60-х роках ХХ ст. Я. Голант запропонував дві моделі навчання: пасивну й активну. За пасивної учні – це слухачі, котрі лише сприймають те, що говорить учитель. Школярі є об'єктами навчання. Активна модель передбачає не лише слухання, а й творчість учнів, що ставлять запитання, уточнюють інформацію, почуту від учителя. Такий тип навчання супроводжується реалізацією методів, що стимулюють пізнавальну активність і самостійність школярів. Зараз відома ще одна модель навчання – інтерактивна, за якої діти навчають один одного.

Перші приклади інтерактивного навчання відомі з часів стародавнього світу. Зокрема, настанови Платона розвивати дітей за допомогою ігор, бесід та спонукання Сократом слухачів знаходити істину шляхом добре продуманих запитань можна трактувати як першооснови інтеракції, які були розвинуті у ХVІІ ст. чеським гуманістом Я. А. Коменським. Класик зарубіжної педагогіки в праці «Велика дидактика» зазначав, що міцнішими є ті знання, які в процесі взаємного навчання передаються іншим учням¹⁴. Педагог запропонував груповий спосіб навчання, який нині має назву «навчаючи вчуся». Цей метод активно використовується в інтерактивних технологіях.

У ХVІІІ ст. ідеї навчання у співпраці під керівництвом учителя були реалізовані в моніторіальній системі А. Белла і Дж. Ланкастера. Учнів поділяли на групи, які мали свого наставника – монітора. Він суворо стежив за місцем кожної дитини в групі, яке визначалося успіхами в навчанні. Монітор навчав лише найсильнішого учня, а той – відповідно ту дитину, яка була слабшою в групі. Хоча така система навчання була

¹⁴ Коменський Я. А. Велика дидактика : Вибрані педагогічні твори. – Т. 1. Велика дидактика / Я. А. Коменський [під ред. А. А. Красновського]. – К. : Радянська школа, 1940. – С. 136–137.

примітивною, проте виявилось, що учні здатні навчати один одного краще, ніж учителі. Прийом отримання знань від сильнішого до слабшого часто використовувався у шкільній практиці.

Ідея «навчаючи інших, навчайся сам» була покладена в основу школи, організованої А. Рівінім у 1918 р. Учнів різного віку об'єднували в пари змінного складу. За гарної погоди вони навчалися під відкритим небом. Уроків як таких у школі не було. Але це не завадило тому, що учні за один рік проходили дво-трирічну програму.

Взаємне навчання було популярним у 20-х роках ХХ ст. в Україні. Тоді на тлі тотальної перебудови школи на нових засадах почали застосовуватися бригадно-лабораторний та проектний методи. Оскільки вони реалізовувалися без відповідного навчально-методичного забезпечення та супроводжувалися різними перекрученнями (слабкі учні в групах мали змогу ховатися «за спину» сильніших), то скоро були відкинуті «як буржуазні».

Інтерактивне навчання знову набуло популярності у 80-х роках ХХ ст. на тлі реформ загальноосвітньої та вищої школи й у зв'язку з перебудовою суспільно-політичного устрою, адже виникла потреба в активних, ініціативних громадянах. Одним зі шляхів формування таких людей є реалізація інтерактивної взаємодії.

На сучасному етапі методи інтерактивного навчання є настільки численними, що створюються енциклопедії, довідники з їх застосування. Серед переваг інтерактивних технологій необхідно вказати насамперед формування знань на основі комунікативної взаємодії між самими школярами, забезпечення мотивації до навчання, створення широких можливостей для прояву творчості й самостійності учнів, розвиток колективістських почуттів та почуття відповідальності за власний результат і результат роботи групи. Проте є й недоліки: складність оцінювання учнів, гамір під час колективної роботи, труднощі у спрямуванні учнів до певних висновків тощо. Отже, учитель повинен реалізовувати методи інтерактивного навчання тільки тоді, коли це справді необхідно й доцільно в навчанні, а не для демонстрування своєї інноваційності й створення іміджу педагога, який використовує новітні освітні технології.

Характеристика інтерактивних методів і прийомів

Методи створення сприятливої атмосфери

Для створення сприятливої для навчання атмосфери в класі варто скористатися спеціальними методами «Вітер дме» та «Якби я був явищем природи».

«Вітер дме»

Метод доцільно використовувати для організації комунікації між учнями та включення їх у діяльність.

Організація роботи:

1. Поясніть учням порядок роботи.
2. Промовте фразу: «Вітер дме для того, хто
хоче працювати;
у доброму гуморі;
хотів би дізнатися щось нове;
хоче спілкуватися;
досягнув успіху;
зумів виконати те, що раніше не вдавалося».
3. Учні, які розуміють, що твердження є правдивими щодо них, підводяться.
4. Кожен учень класу має підвестися під час якоїсь фрази (тієї, що є прийнятною).
5. Завершує фразу той учень, на якого вказує вчитель.

Наприклад,

«Вітер дме для тих, хто хотів би дізнатися щось нове.

Учні, які піднялися, повинні сказати, про що хочуть довідатися на цьому уроці. Можливі варіанти учнівських відповідей:

«Мене цікавить, як розпочати власну справу і який вид підприємництва обрати» (урок економіки).

«Чому головний герой твору не зміг зберегти кохання» (урок української літератури).

«У чому полягає причина узалежнень від психоактивних речовин і чому важко від них вилікуватися» (урок анатомії).

Метод «Вітер дме» може бути використаний не тільки для створення сприятливої творчої атмосфери в класі, а й для перевірки домашнього завдання й формування мотивації до вивчення нової теми. У такому випадку вчитель говорить:

«Вітер дме для тих,
хто зрозумів...
хто написав...
хто може...
хто погоджується...»

Учні, які підвелися, пояснюють свою позицію. Вислуховуються 1-2 відповіді, перш ніж перейти до наступного питання.

«Якби я був явищем природи»

Метод використовується для створення сприятливої атмосфери в класі й самоідентифікації учасників педагогічної взаємодії.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням ідентифікувати себе з якимось явищем природи, завершуючи речення: «Якби я був явищем природи, то це було б...»
2. Відведіть 2-3 хв. на самоідентифікацію.
3. Усі учні по черзі пропонують власний варіант завершення речення.

Інтерактивні методи формування й контролю знань

«Мозковий штурм»

Метод використовується для колективного вирішення проблем і пошуку істини. Його винахідником є А. Осборн, співробітник рекламної агенції.

Мета методу – зібрати якомога більше ідей для прийняття рішення. Успіх мозкового штурму залежить від психологічної атмосфери й активності учасників.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням вирішити проблему.
2. Переконайтеся, чи учні правильно зрозуміли, у чому полягає суперечність.
3. Поясніть правила генерування ідей. Акцентуйте увагу, що не можна перебивати учнів, критикувати їх пропозиції.
4. Виберіть помічника, який буде записувати на дошці ідеї.
5. Запропонуйте проаналізувати запропоновані варіанти.
6. Виберіть разом з учнями найвдаліші ідеї, які є ефективними або підтримуються більшістю учнів.

«Журналіст»

Метод є різновидом колективного обговорення. Він дає можливість кожному школяреві висловити свою думку щодо проблеми, яка вивчається. Про організацію такої гри вчитель повідомляє дітей на початку уроку, отже, кожен учень має бути готовим виконувати роль журналіста і ставити запитання однокласникам.

Організація роботи:

1. Учитель називає ім'я учня, який буде журналістом, і пропонує йому підготувати питання з теми уроку, щодо яких необхідно висловитися.

2. «Журналіст» називає проблему, передаючи уявний мікрофон (ручка, олівець, мобільний телефон) по черзі учням.

3. Учень, який отримав «мікрофон», висловлює свою думку. Говорити може тільки той школяр, у якого є уявний мікрофон.

«Незакінчені речення»

Цей метод використовується на різних етапах уроку для перевірки ґрунтовності засвоєння знань. Може використовуватися також у виховній роботі, дає змогу дізнатися думку учнів про перебування у школі. Дає змогу відпрацювати вміння висловлюватися коротко і влучно.

Організація роботи:

1. Учитель розпочинає речення (зазвичай із теми, яка вивчається).

2. Учитель пропонує завершити речення.

3. Учень, на якого вказує вчитель, продовжує речення.

(Відповіді не оцінюються і не коментуються).

«Робота в парах»

Метод доцільно використовувати на різних етапах проведення уроку: під час вивчення нового матеріалу (складання тез, короткого викладу параграфу), на етапі поглиблення знань (складання завдань, вправ, моделювання задач), перевірка результатів навчальних досягнень (перевірка диктантів, написання рівнянь реакцій) тощо. Для ефективної реалізації цього методу вчитель повинен швидко об'єднувати учнів у пари, чітко й точно формулювати завдання, контролювати результати роботи.

Розподіл за парами може відбуватися за бажанням учнів або вчителя, за алфавітом тощо.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням об'єднатися в пари.
2. Визначте завдання, яке діти виконуватимуть у парах. Аргументуйте доцільність такої роботи.
3. Заслухайте (вибірково), як було виконано завдання.
4. Підведіть підсумки роботи.

Одним із прикладів методу «Робота в парах» є «Узаконена шпаргалка».

«Узаконена шпаргалка»

Як відомо, у шпаргалці коротко і стисло записують інформацію. Для її виготовлення необхідно систематизувати й узагальнити вивчений матеріал. Створена учнем шпаргалка може бути методом діагностики рівня навчальних досягнень, адже, не маючи знань, не здійснивши аналізу інформації, неможливо добре скласти шпаргалку.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням об'єднатися в пари і виготовити шпаргалку з теми, що вивчалася протягом уроку, або з розділу підручника.
2. Проаналізуйте результати роботи школярів.

«Ланцюжок»

Цей метод дає можливість поглибити знання під час вивчення нового матеріалу.

Організація роботи:

1. Учитель пропонує учням утворити робочі пари і формулює завдання, наприклад, назвати правила вживання апострофа, написати приклади хімічних рівнянь, перерахувати країни Африки (Австралії, Північної Америки тощо).
2. Протягом трьох хвилин пари обговорюють це завдання.
3. Виходячи по черзі до таблиці із символічним зображенням ланцюжка, кожна пара повинна записати свої варіанти, не повторюючи при цьому попередніх. Якщо такі варіанти вже внесено до таблиці, учасники робочої пари повинні експромтом продукувати нові пропозиції, щоб не перервати ланцюжок.

«Робота в малих групах»

Метод забезпечує можливість колективно вирішувати проблему, яка не під силу одному учневі або через складність, або через нестачу інформації. Зазвичай мала група складається з 4-6 учасників.

Організація роботи:

1. Об'єднайте учнів у малі групи.
2. Запропонуйте вибрати керівника групи і розподілити ролі між іншими учасниками.
3. Дайте кожній групі завдання, записане на окремому аркуші.
4. Зазначте, скільки часу відводиться на виконання завдання.
5. Запропонуйте кожному керівнику розповісти, як було виконано завдання і до яких висновків дійшли учасники групи.

«Акваріум»

Метод ефективний для розвитку навичок спілкування в малій групі, удосконалення вміння дискутувати й аргументувати свою думку на етапі осмислення нового матеріалу.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням об'єднатися в групи по 4-6 учасників і ознайомте їх із завданнями.
2. Попросіть одну з груп зайняти місце в центрі класу. Це необхідно для того, щоб відокремити її від слухачів певною відстанню.
3. Групі в центрі класу запропонуйте протягом 3-5 хв. обговорити завдання і визначити можливі шляхи вирішення проблемної ситуації. Інші учні повинні слухати і не втручатися. Важливо, не тільки якими є результати обговорення, а й під впливом яких аргументів прийнято рішення.
4. Після обговорення попросіть іншу групу зайняти місце в «акваріумі» й обговорити наступну ситуацію.

«Буриме»

Метод є особливо ефективним під час вивчення гуманітарних предметів. Дає змогу поглибити знання про явище, процес, що вивчаються, і водночас розвинути творчі якості учнів.

Організація роботи.

1. Об'єднайте учнів у групи.

2. Запропонуйте описати явище, що вивчалось на уроці, у різних жанрах: оповідання, вірш, загадка, гумореска, науковий трактат, опис тощо.

3. Переможцем стає та група, яка підготувала найцікавішу роботу.

Дискусія «Додаткове крісло»

Метод спрямований на формування критичного мислення й розвиток уміння аргументувати власну позицію під час вивчення нового матеріалу та його узагальнення, підведення підсумків. Він також сприяє розвитку лідерських якостей, самостійності й відповідальності як особистісних рис.

Метод можна реалізовувати як у навчальній, так і у виховній роботі з учнями.

Організація роботи.

1. Виберіть тему для дискусії.
2. Допоможіть учням об'єднатися в кілька груп, у яких необхідно вибрати лідера.

3. Запропонуйте лідерам зайняти стільці в центрі класу. Одне крісло має залишатися вільним.

4. Лідери публічно дискутують, представляючи погляди своєї групи.

5. Якщо учні не погоджуються з поглядами лідерів, то повинні зайняти вільний (додатковий) стілець, спростовуючи аргументи котрогось із лідерів, вказуючи на суперечності у поглядах. Але не можна дискутувати! Після висловлення думок учень повинен зайняти своє місце в групі.

6. Якщо хтось із лідерів презентує погляди, близькі до переконань інших учасників дискусії, то такі учасники можуть стати біля того, хто виступає, демонструючи солідарність і єдність поглядів. При цьому не треба займати місце в кріслі.

7. Підведіть підсумки дискусії.

«Розумна сова»

Метод дає змогу осмислено засвоювати навчальний матеріал, аналізувати вивчене через самостійне формулювання запитань до теми чи розділу, який вивчається.

Організація роботи.

1. Запропонуйте учням на уроках малювання (трудового навчання) виготовити макет сови як символу розумної тварини.

2. Перед уроком приготуйте аркуш паперу, на якому зображено знак питання.

2. Після вивчення теми покладіть «сову» на парту одному з учнів і сформулюйте запитання.

3. Учень відповідає і «передає» сову комусь із однокласників, формулюючи своє запитання.

4. Якщо учень не знає відповіді, він може попросити підказку однокласника, поклавши на його стіл аркуш із зображенням знака запитання («?»). Отримавши підказку, учень повинен відповідати сам.

5. Підведіть підсумки повторення матеріалу. Вирішіть з учнями, у кого на столі стоятиме сова.

«Шість капелюхів»

Метод використовується під час вирішення проблем творчого характеру. Його застосовують, наприклад, під час обговорення історичних подій, образів та вчинків літературних персонажів, діяльності видатних особистостей тощо.

Організація роботи:

1. Підготуйте шість кольорових капелюхів (білий, червоний, чорний, жовтий, зелений, голубий). Кожен колір символізує шість різних способів мислення.

Капелюхи можна замінити шістьма кольоровими аркушами паперу.

Білий – пов'язаний з пошуком та аналізом інформації, опираючись на конкретні дані, нейтральні факти.

Червоний – передбачає сприйняття інформації, висловлення припущень, керуючись емоціями, інтуїцією, відчуттями (позитивними і негативними).

Чорний – означає осмислення лише вад і недоліків досліджуваного явища чи процесу, подання інформації лише в негативному світлі.

Жовтий – передбачає пошук та аналіз позитивної інформації про явище, що вивчається, висловлення конструктивних думок.

Зелений – асоціюється з рослинністю і процвітанням, передбачає пошук креативних рішень; він означає творчість, нове мислення, інноваційність.

Голубий – є внутрішнім керівником групи, завдання якого – узгоджувати роботу інших груп (капелюхів); він не допускає домінування позиції певного кольору.

2. Сформуйте шість груп відповідно до шести кольорів капелюхів.

3. Роздайте керівникам груп кольорові капелюхи (або аркуші).

4. Поставте завдання перед учнями відповідно до теми і визначте час для обговорення.

5. Заслухайте аргументи учнів шести груп.

6. Підведіть підсумки дискусії.

«Мандрівник»

Метод дає змогу ґрунтовніше вивчати навчальний матеріал через реалізацію принципів наочності, емоційності та активності. Можна використовувати на уроках історії (для вивчення історичних подій), географії (для вивчення континентів, країн), української літератури (для вивчення літературних творів) тощо.

Організація роботи:

1. Виберіть у класі дві групи учнів: мандрівники, які спостерігають за подіями, та учасники подій.

2. Одна з груп дітей отримує завдання зобразити з використанням елементів драматизації

— на уроках історії: історичну подію, наприклад, фрагмент битви;

— на уроках географії: велике географічне відкриття;

— на уроках хімії: один із етапів розвитку хімічної науки;

— на уроках літератури: фрагмент твору або життєвого шляху письменника;

— на уроках іноземної мови: місто країни, мову якої вивчають тощо.

Розповіді можна ілюструвати за допомогою презентацій.

3. Група мандрівників має відгадати, куди вони потрапили (у яке століття, у яку місцевість, на яку подію?).

4. Групи міняються місцями (мандрівники стають учасниками події, яку вони моделюють).

«Мисливець»

Метод дає змогу всебічно вивчити навчальний матеріал, водночас привчаючи учнів до запам'ятовування й відтворення інформації, розвитку мислення. Ефективною буде як робота кожного учня, так і робота в парах, групах.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням намалювати на цупкому папері й вирізати фігури звірів та птахів, яких вони хотіли б вполювати.

2. Дайте завдання: до вивченої теми (розділу) придумати декілька запитань.

3. Перечитайте запитання і відберіть найцікавіші, додаючи також свої. Потім пронумеруйте запитання і відповідні номери надпишіть на фігурках звірів.

4. Фігури звірів прикріпіть на дошку (кожному номеру звіра відповідає певне запитання, яке придумали учні та вчитель).

5. Учні по черзі називають номер звіра, якого хотіли б упольовати.

6. Вчитель диктує текст запитання (можна його подати також на аркуші).

7. Якщо учень знає відповідь на запитання, він отримує «здобич». Якщо ні, впольований звір дістається тому, хто зголосився відповісти.

8. Підрахуйте кількість впольованих учнями звірів. Перемагає і отримує оцінку той школяр, у якого найбільше здобичі.

«Диктант для розвідника»

Цей методичний прийом розвиває зорову пам'ять, тренує уважність і формує почуття відповідальності за кінцевий результат. Він є ефективним на уроках філологічного циклу, а також математики, географії, хімії. Математики можуть запропонувати опрацьовувати учням тексти задач, приклади; географи – завдання на знаходження об'єктів за географічними координатами або інші подібні справи.

Організація роботи:

1. Поділіть клас на 5–6 команд.

2. Текст диктанту теж поділіть на стільки ж частин. Аркуші з текстом прикріпіть до стін якнайдалі від команди, для якої вони призначені.

3. Запропонуйте командам відтворити текст. При цьому кожний із учасників гри стає «шпигуном». Він підходить до тексту (стільки разів, скільки потрібно), читає його, запам'ятовує, повертається до команди і диктує свою частину. Команди змагаються.

4. Визначте переможця. Ним стає та група, яка закінчить роботу раніше і не зробить помилок (або зробить менше від інших).

«Упізнай мене»

Застосовується на уроках історії, географії, хімії, літератури тощо. Під час реалізації методу доцільно використовувати елементи драматизації.

Організація роботи:

1. Запропонуйте напередодні уроку одному з учнів класу виступити від імені відомої особи (ученого, літератора, історичного діяча, літературного героя), не називаючи її імені, але описуючи її вчинки, відкриття, міркування, діяльність тощо.

2. Поясніть учням, що вони повинні відгадати ім'я цієї видатної постаті й аргументувати свою відповідь.

«Хокей»

Гру доцільно використовувати на етапі поглиблення засвоєння знань або повторення вивченого. Її суть полягає в тому, що учні, які об'єднані у дві команди, взаємно задають запитання, змагаючись у рівні обізнаності в навчальному матеріалі.

Організація роботи:

1. Виберіть дві команди по шість учасників: один воротар, двоє захисників, троє нападників. Інші учні виконують роль запасних гравців або вболівальників.

2. Ознайомте учасників гри із правилами: «кидок у ворота» (здійснюють нападники) – це питання, поставлене суперником. «Гол» – відповідь відсутня або неправильна; «шайба відбита» – захисники або воротар дали правильну відповідь на запитання.

3. Виберіть арбітра, який рахує кількість пропущених і забитих «шайб», стежить за часом і дотриманням правил гри, видаляє порушників.

4. Запропонуйте учням розпочати гру, взаємно обмінюючись запитаннями з теми, що вивчається.

«Займи позицію»

Метод корисний на початку роботи, коли виникають дискусійні питання. Він забезпечує можливість учням демонструвати різноманітні погляди на проблему, що вивчається. Метод доцільно також використовувати після вивчення учнями певного матеріалу і дає змогу усвідомлювати суть протилежних позицій щодо вирішення проблеми.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням дискусійне питання і попросіть їх визначити власну позицію.
2. Розмістіть плакати в протилежних кутках кімнати («за», «не знаю, немає конкретної позиції», «проти»).
3. Ознайомте з правилами проведення вправи й обговоріть їх.
4. Попросіть учасників стати біля відповідного плаката.
5. Попросіть у кількох учасників обґрунтувати свою позицію.
6. Запропонуйте учням після обговорення, якщо їх думка змінилася, перейти до іншого плаката (причини необхідно обґрунтувати).
7. Назвіть найбільш переконливі аргументи своєї та протилежної сторони.

(Розглянуті інтерактивні методи, прийоми та ігри описані М. Бойко, С. Кашлевим, Б. Кубічек, Н. Лупак, Л. Пироженко, О. Пометун, В. Ягодніковою та адаптовані авторами посібника, які водночас є розробниками методів).

2.3.2. Ігрові технології

Поняття гри та ігрових технологій

Однією з найстаріших освітніх технологій є ігрова. Гра – це підпорядковане сукупності правил, прийомів або засноване на

певних умовах заняття, що є розвагою або розвагою та спортом одночасно. Це низка дій, спрямованих на досягнення мети¹⁵.

Будь-яка гра включає три основні етапи: підготовчий (формулюється мета гри, відповідно до змісту навчального матеріалу розробляється сценарій, готується обладнання, розподіляються ролі, проводиться інструктування тощо); безпосереднє проведення гри; узагальнення, аналіз результатів.

Виходячи з визначення, у якому алгоритмічність та відповідність результату сформульованій меті зафіксовано як головні ознаки технологізації освіти, можна стверджувати, що гра – це технологія. Отже, ігрова технологія – це сукупність дій учасників презентації (дійства), у якому вони виконують певні ролі, забезпечуючи відповідність результату визначеній меті.

Проте відомі й інші трактування поняття. Ігрові технології – це велика група методів і прийомів у формі різних педагогічних ігор. У свою чергу, сукупність педагогічних ігор, підпорядкованих визначеній меті, які гарантують цілковитий позитивний результат, також тлумачать як ігрові технології.

Історія гри як соціального явища й методу навчання

Гра має давнє походження. Вона відома з часів первісного суспільства, виникла зразу після праці і на її основі. У грі діти відтворювали діяльність дорослих і тим самим готувалися до полювання, землеробства та інших ролей, що їх виконували старші члени роду. З появою перших іграшок, які імітували знаряддя праці, зброю тощо, виникли рольові ігри. Граючи в них, діти відтворювали доросле життя. Є також спроби пов'язати походження гри з розвитком мистецтва і релігії, оскільки ритуальні процеси під час богослужінь нагадують ігрові дії. Незважаючи на різні погляди щодо походження гри, учені одностайні в тому, що вона є соціальним явищем, яке еволюціонує водночас із вдосконаленням суспільних відносин.

Гра як діяльність притаманна передусім дітям, оскільки вони відчують потребу в руховій активності. Окрім того, гра задовольняє інтелектуальні, соціальні, естетичні потреби учнів.

¹⁵ Тлумачний словник сучасної української мови: [уклад. І. М. Забіяка]. – К. : Арій, 2007. – С. 96.

Саме тому в закладах освіти вона є основною формою навчання й виховання.

Уперше значення гри для успішного засвоєння знань обґрунтував старогрецький філософ Платон. В епоху Відродження принцип ігрового навчання розвивали Т. Кампанелла та Ф. Рабле. Гру як особливу форму навчання рекомендували Я. А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Ф. Фребель.

Незважаючи на поширення інформаційно-комунікаційних технологій та мультимедійних засобів, гра продовжує зберігати популярність. Цей вид діяльності реалізують передусім у дошкільних закладах та молодшій школі. Проте ігрові технології застосовують також у старших класах і навіть у вищих навчальних закладах. Отже, гра супроводжує людину від коліски і протягом усього життя, набираючи все нових форм, визначальними рисами яких є радість і захоплення.

Вибір гри в закладі освіти залежить від змісту навчального матеріалу, мети заняття, вікових особливостей об'єктів навчання.

Функції та види ігор

Ігрові технології навчання відрізняються від інших технологій тим, що є добре відомими з дитинства й позитивно сприймаються всіма учасниками навчально-виховного процесу, викликаючи позитивні емоції, стимулюючи пізнавальну активність, розвиток уяви, творче мислення. У грі легше долаються труднощі, перешкоди, психологічні бар'єри. У колективних іграх реалізуються елементи змагань, а це дає змогу використовувати суперництво як ще один чинник створення зовнішньої мотивації до формування в учнів компетентностей. Окрім навчальної, гра виконує виховну, діагностичну, терапевтичну функції¹⁶. Саме в іграх діти проявляють як позитивні, так і негативні риси, маючи змогу реалізувати себе в різних ситуаціях, виконати певні соціальні ролі, продемонструвати способи подолання проблем.

Гра може, триваючи від кількох хвилин до години й більше, використовуватися в урочній та позаурочній діяльності. Зважаючи на різноманітність функцій, створено багато видів ігор.

¹⁶ Karbowniczek J. Podstawy pedagogiki przedszkolnej z metodyką / Jolanta Karbowniczek, Małgorzata Kwaśniewska, Barbara Surma. – Kraków : Akademia Ignatium, Wydawnictwo WAM, 2011. – S. 271.

Педагогічні ігри класифікують за такими ознаками: за галуззю діяльності, за характером педагогічного процесу, за ігровою методикою, за предметною областю, за видом ігрового середовища тощо¹⁷.

За галуззю діяльності розрізняють фізичні, інтелектуальні, трудові, соціальні, психологічні ігри. За характером педагогічного процесу виокремлюють навчальні, тренінгові, контролюючі, узагальнювальні, пізнавальні, виховні, розвивальні, репродуктивні, продуктивні, творчі ігри. За ігровою методикою розрізняють предметні, сюжетні, рольові, ділові, імітаційні, драматизаційні ігри. За предметною галуззю виокремлено математичні, хімічні, біологічні ігри тощо, а також фізкультурні, спортивні, народні, військово-прикладні. За видом ігрового середовища ігри поділяються на комп'ютерні, телевізійні; настільні, кімнатні, вуличні, на місцевості.

Особливо популярними в школах є рольові ігри, які призначені для відпрацювання тактики поведінки, дій, виконання певних функцій. Рольові ігри реалізуються під час уроків-КВК, уроків-подорожей чи уроків-казок.

Організуючи гру, учитель повинен ознайомити учнів з вимогами до її проведення. Важливо пояснити, що під час гри не можна змінювати правил, втручатися в її процес. Після проведення гри учасники повинні проаналізувати результати, визначити помилки та способи їх уникнення в майбутньому.

Основні етапи ігрової технології відображено в таблиці 2.

*Приклад рольової гри
Рольова гра з анатомії*

*Науково-методичний семінар «Зміцнення здоров'я школяра
в контексті сучасних цивілізаційних викликів»*

Мета гри полягає у вивченні стану здоров'я учнів школи; визначенні шляхів зміцнення здоров'я дітей, профілактики найбільш поширених недугів на основі узагальнення знань з анатомії.

Допоміжні цілі:

— вивчення причин хронічних недугів школярів;

¹⁷. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / Автор-укладач Н. П. Наволокова. – Х. : Вид. група «Основа», 2009. – С. 32.

Таблиця 2

Основні етапи ігрової технології

Назва етапу	Змістове наповнення етапу	Діяльність учителя та учнів
Етап підготовки (організаційний)	Розробка гри	Визначення мети та допоміжних цілей гри; розробка сценарію і плану гри; проведення інструктажу; підготовка навчального забезпечення.
	Введення в гру	Розподіл ролей; формування груп і консультування учасників.
Етап проведення гри	Групова робота	Робота з джерелами; проведення мозкового штурму та тренінгів; виконання роботи відповідно до сценарію.
	Міжгрупова робота	Виступи груп і окремих учасників; захисти результатів; робота експертів.
Узагальнювально-аналітичний етап	Підведення підсумків гри	Аналіз, рефлексія (методи «Мікрофон», «Журналіст»). Оцінка і самооцінка роботи. Висновки й узагальнення. Рекомендації.

— формування культури розумової праці в процесі роботи з новітньою комп'ютерною технікою та засобами комунікації;

— розвиток творчих якостей учнів під час створення навчальних проектів для запобігання поширених захворювань сучасності;

— аналіз чинників, що спричиняють захворювання органів кровоносної, опорно-рухової, травної систем, органів зору;

— оцінювання ефективності запропонованих способів профілактики поширених захворювань серед школярів.

Сценарій гри. У закладі освіти проводиться науково-практичний семінар із питань вивчення стану здоров'я школярів та профілактики захворювань за участю кардіологів, ортопедів, гастроентерологів, офтальмологів, фахівців із попередження

залежності від психоактивних чинників. Окрім того, з доповіддю виступає експерт з вивчення стану здоров'я учнів школи.

Роботою семінару керує голова і секретаріат (3 особи), які аналізують і узагальнюють пропозиції фахівців.

Порядок денний семінару передбачає заслуховування доповіді експерта, який, проконсультувавшись із медичним працівником школи, доповідає про найбільш поширені хронічні недуги учнів, та виступів лікарів із використанням мультимедійних презентацій.

По завершенню доповідей секретаріат виробляє рекомендації для дітей щодо зміцнення здоров'я, а також готує проект «Шляхи зміцнення здоров'я учнів та профілактики найбільш поширених захворювань».

Підготовка матеріального забезпечення: встановлення мультимедіа; обладнання кабінету, у якому відбуватиметься семінар.

Розподіл ролей. Учні обирають голову й секретаріат семінару; експерта з вивчення стану здоров'я дітей; лікарів: кардіологів, ортопедів, гастроентерологів, офтальмологів, фахівців із попередження залежності від психоактивних чинників (по 2-4 фахівці з кожної галузі медицини), – які готують доповіді й проекти; журналіста, який писатиме статтю до шкільної газети.

Консультування груп. Учитель розповідає про вимоги до написання доповідей та оформлення проектів, надає поради щодо актуальності та доцільності запропонованої учнями інформації.

Проведення гри. Відповідно до розподілених ролей учні вивчають літературу про поширені захворювання дітей шкільного віку та шляхи профілактики недугів, гігієну розумової та фізичної праці; пишуть доповіді та готують презентації.

Секретаріат фіксує пропозиції для створення підсумкового документа.

Рефлексія й аналіз. Цей етап реалізовує учень-журналіст, який братиме інтерв'ю в однокласників і в такий спосіб допомагатиме робити висновки й підводити підсумки семінару.

Рекомендації школярів не тільки фіксуватимуться в підсумковому документі, а й у проекті, з яким діти ознайомлюватимуться через тиждень після конференції.

Поширеними є рольові ігри з географії, астрономії у формі експедицій, мандрівок на материки Землі чи планети Сонячної системи. Наприклад, під час експедицій на материки обираються експедиційні загони геоморфологів, кліматологів, гідрологів, ландшафтознавців, геозоологів тощо.

Під час ігор діти навчають одні одних, реалізуючи визначений алгоритм дій. У зв'язку з цим ігри розглядають водночас як технології і як методи інтерактивного навчання.

2.3.3. Проектна технологія

Метод проектів у світовій педагогіці – не сучасний винахід (він виник щонайменше півтора століття тому), але переосмислення і застосування його у нинішній навчальній та культурно-соціальній ситуації дає право говорити про нього як про нову педагогічну технологію. Метод проектів успішно й активно розвивається, оскільки дає змогу раціонально поєднувати теоретичні знання з їх практичним застосуванням для вирішення конкретних життєвих проблем сучасності в навчальній діяльності школярів. Часто дослідники називають його методом, і технологією.

Характеристика основних понять

Термін «проект» (projectus) у перекладі з латинської означає «кинутий уперед», той, який «виступає», «впадає в око». Фактично проект – це будь-який задум, що має мету, термін і конкретні кроки реалізації. Саме алгоритмічність дій, що полягають у визначенні цілі, завдань проекту та їх виконанні, дає змогу проектну діяльність трактувати як технологію.

Проектна технологія – це система навчання, алгоритм дій якої передбачає проектування і розробку під контролем учителя нових продуктів (товарів або послуг), що є результатом реалізації міжпредметних зв'язків і мають практичне значення.

Стосовно проектної діяльності використовується також термін «метод».

Метод проектів є такою організацією навчання, за якої учні одержують знання в процесі планування і виконання практичних завдань – проектів.

Історичні аспекти розвитку проектної технології

Проектну технологію нині відносять до інноваційних. Однак вона має глибоке історичне коріння.

Переважає більшість авторів вважає, що метод проектів вперше був реалізований у другій половині XIX ст. у сільськогосподарських школах США. Його детально описали американські педагоги Дж. Дьюї, В. Х. Кілпатрік, Е. Коллінз. Дж. Дьюї не тільки теоретично обґрунтував, а й практично застосував проектне навчання в школі.

Проте в окремих публікаціях розповідається про більш раннє походження цього методу. Зокрема, історичні дослідження засвідчують, що він виник ще у XVI ст. в архітектурних майстернях Італії¹⁸.

Метод проектів існував також і в українській школі та педагогіці у 20-і роки XX ст. Проте він був необґрунтовано вилучений у наступному десятилітті з навчальних закладів колишнього Радянського Союзу. У цей час утверджувався тоталітарний комуністичний режим, а, отже, в школах виявилися зайвими методи, спрямовані на виховання самостійності та формування творчих якостей учнів. У Росії проектне навчання успішно реалізовував у своїй діяльності С. Шацький.

Незважаючи на тривалу історію розвитку, метод проектів неоднозначно трактують і науковці, і педагоги-практики. Зокрема, дискусійною є проблема визначення поняття «проект». Скажімо, В. Х. Кілпатрік, який був прихильником поглядів Дж. Дьюї, у статті, написаній у 1918 р., зазначав, що проектом варто вважати ту діяльність, яка виконується з натхненням (від душі). Він писав: «Погляньмо конкретніше, що мається на увазі під терміном «проект» або «задум». Припустимо, дівчинка шиє сукню. Якщо вона робить це із задоволенням, якщо вона спланувала свої дії, якщо вона шиє сама, тоді я скажу, що це типовий проект... Так само можна сказати про хлопчика, який вирішив створити шкільну газету, про учня, який пише листа (якщо при цьому мають місце щирі наміри), про дитину, яка захоплено слухає розповідь, тощо.

¹⁸ Полат Е. С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина. – М. : Изд. центр «Академия», 2007. – С. 194.

Всі ці дії диктувались особистим інтересом, задумом»¹⁹. Проте нині небагато вчених та педагогів погодяться з тим, що така діяльність, як написання листа чи прослуховування музики або розповіді, є проектом.

Один із прихильників поглядів В. Х. Кілпатріка А. Горячев вважає, що проектами можна назвати будівництво єгипетських пірамід і Великої китайської стіни, морську експедицію Х. Колумба, створення нового підручника, розроблення нового обладнання, підготовку нового спектаклю.

Прикладами дитячих проектів можуть бути, зокрема, малюнок, скульптура, розповідь, загадка, концерт, спектакль, газета, книга, виставка малюнків, модель, макет, вікторина, дослідження, вирішення проблеми тощо.

Отже, щоб визначити, яка робота є проектом, доцільно з'ясувати характерні риси та вимоги до проектів.

Сучасні дослідники встановили, що такими вимогами є:

- вирішення важливої соціальної проблеми;
- інтеграція різних методів, засобів навчання; використання дослідницьких методів;
- поєднання знань з різних галузей наук (використання міжпредметних зв'язків);
- теоретична, практична та пізнавальна значимість отриманих результатів.

У процесі виконання проекту відбувається інтеграція знань з технології, математики, фізики, української та іноземної мов, інформатики тощо.

Різноманітність можливих варіантів проектів спонукала авторів до створення їх класифікації. Так, за напрямками виокремлюють *навчальні, соціальні та управлінські проекти*. Їх також відповідно класифікують. Зокрема, визначають *дослідницькі, творчі, ігрові, інформаційні, практико зорієнтовані навчальні проекти*.

Дослідницькі проекти – це проекти, у яких діти проходять усі етапи «дорослих» досліджень: формулювання проблеми, огляд

¹⁹ Полат Е. С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина. – М. : Изд. центр «Академия», 2007. – С. 190–191.

джерел інформації з теми дослідження, висунення гіпотези, постановка експерименту, формулювання висновків, захист.

Творчі проекти не мають конкретної структури спільної діяльності учасників. Попередньо виконавці домовляються про оформлення результатів та форму представлення: колективний колаж, вечір, свято, газета, фільм тощо.

Інформаційні проекти – це такі, метою яких є створення інформаційних об'єктів: енциклопедії, довідники, картотеки, книги, газети, атласи, фрагменти підручників чи збірників задач і вправ.

Ігрові проекти – це проекти, під час реалізації яких учасники виконують визначені ролі, зумовлені характером і змістом проекту. Це можуть бути як літературні персонажі, так і реальні особистості. Тут імітуються їхні соціальні і ділові стосунки, що можуть ускладнюватися вигаданими ситуаціями.

Практико зорієнтовані проекти спрямовані на реалізацію соціальних інтересів учасників. Результатами їх виконання є документи: програма, рекомендації, проект закону, словник, проект шкільного саду тощо.

За характером виконання проекти поділяють на *внутрішні* та *міжнародні*. Внутрішні організуються всередині однієї школи або регіону чи держави, а міжнародні – на рівні різних країн.

Основні етапи реалізації проекту

Першим етапом проектної діяльності є вибір теми та формулювання мети проекту; другим – розробка плану. Планування передбачає визначення джерел, методів аналізу інформації, способів представлення результатів, а також встановлення критеріїв оцінки процесу і результату. Наступний етап – збирання інформації (спостереження, робота з літературою, анкетування, експеримент) та її аналіз, формулювання висновків.

На заключному етапі діяльності оцінюються результати (усний чи письмовий звіт із відповідною оцінкою за встановленими критеріями).

Один з найскладніших етапів проектної діяльності – вибір теми та формулювання мети проекту. Безперечно на допомогу школярам мають прийти педагоги, які допомагають їх визначити. Цікавими темами проектів можуть стати: «Жива вода», мета якого

є збереження чистоти водних ресурсів нашої планети; «Підсніжник», спрямований на захист рослин, які перебувають на межі винищення. Для вивчення культури інших народів можна реалізувати проекти «Сувеніри від сусідів», «Особливості національної кухні», «Традиції народів світу». Варто використовувати проекти для поглиблення знань зі шкільних предметів: «Моя улюблена інформатика», «Казки з інформатики», «Перехід через Альпи», «Ребуси з фізики», «Історія математики» та інші.

Основні етапи проектної технології представлені у таблиці 3.

Таблиця 3

Основні етапи проектної технології

№	Етапи роботи над проектом	Зміст діяльності учнів	Зміст діяльності вчителя
1	2	3	4
1.	Підготовчий етап: визначення теми і мети проекту.	Обговорення теми. Добір інформації.	Представлення теми, мотивація, допомога в формулюванні завдань та розподілі обов'язків
2.	Планування: • визначення джерел, засобів збору і методів аналізу інформації; • вибір засобів представлення результату; • вироблення критеріїв оцінки результату і процесу.	Визначення завдання й створення плану дій.	Коректування, висування пропозицій, ідей.
3.	Збір матеріалів: робота з літературою, спостереження,	Добір інформації.	Спостереження, спрямування діяльності

1	2	3	4
	анкетування, експеримент.		учнів.
4.	Аналіз: узагальнення зібраних матеріалів, оформлення висновків.	Аналіз інформації, відбір найістотнішого матеріалу.	Спостереження, коректування, порада.
5.	Подання й оцінювання результатів: усний та письмовий звіт, оцінювання результату і процесу дослідження.	Участь в колективному обговоренні результату проекту та процесу роботи над ним. Оцінювання зусиль, використаних можливостей, творчого підходу.	Участь у колективному обговоренні, оцінюванні результату проекту та процесу роботи над ним.
6.	Презентація проекту: публічний захист проекту (літературний вечір, відеофільм, виставка, альбом тощо).	Представлення, захист проекту.	Допомога учням у презентації проекту.

Найпопулярнішими нині вважаються телекомунікаційні проекти. Це є навчальні проекти, в основу яких покладено спільну навчально-пізнавальну діяльність учнів-партнерів, організовану на основі комп'ютерної телекомунікації, і яка має спільну мету – дослідження певної проблеми, узгоджені методи та способи діяльності.

В основі проекту завжди лежить проблемна ситуація. Проте вчитель не повинен пропонувати проблему в готовому вигляді, як це є в проблемному навчанні. Завдання педагога полягає в тому, щоб за допомогою різноманітних прийомів та методів підвести школярів до самостійного формулювання проблеми і висунення гіпотез щодо її вирішення. Проектна діяльність є однією з тих, що розвивають творчі якості школярів.

2.3.4. Технологія проблемного навчання

Педагоги помітили, що міцності засвоєння знань сприяє їх відкриття, а не отримання інформації від учителя в готовому вигляді.

З огляду на необхідність навчати школярів так, щоб вони відчували себе дослідниками, першопрохідниками у світі науки, самотужки прокладали стежини до таємниць природи й суспільства, задовольняли в навчальній діяльності свої інстинкти, виникла ідея проблемного навчання. За його допомогою не можна вирішити всіх завдань активізації навчально-пізнавальної діяльності школярів, але воно має суттєві переваги порівняно з пояснювально-ілюстративним типом.

Характеристика основних понять

У дидактиці розглядають різні підходи до визначення сутності проблемного навчання. Його трактують як тип навчання (відносно автономна дидактична система), метод навчання (шляхи і способи вирішення задач). Окрім того, проблемне навчання вважають технологією.

Проблемне навчання визначають як створення ланцюга проблемних ситуацій і керування діяльністю учнів для самостійного вирішення ними навчальних проблем.

Проблемна ситуація – це співвідношення обставин і умов, у яких розгортається діяльність людини або групи, що містить протиріччя і не має однозначного вирішення. Пошук призводить до вирішення протиріччя та продуктивного розвитку того, хто здійснював пошукову діяльність²⁰.

Оскільки проблемне навчання передбачає етапність дій (створення проблемної ситуації – висунення гіпотез – перевірка гіпотез – прийняття рішення), то його називають технологією. Технологія проблемного навчання – це така організація навчального процесу, під час якої у свідомості учнів під керівництвом учителя створюються проблемні ситуації і забезпечується активна діяльність школярів з їх вирішення, у

²⁰Словник базових понять з курсу «Педагогіка»: навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл. / укладач О. Є. Антонова. – Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2011. – С. 70.

результаті чого відбувається формування нових знань та умінь, розвиток психічних функцій²¹.

Історія розвитку проблемного навчання

Передумови проблемного навчання були закладені в Стародавньому світі. Першим його прикладом є евристична (сократична) бесіда, суть якої полягає в пошуку учнем істини через відповіді на добре продумані вчителем запитання. Принцип постановки питань, на які важко відповісти, використовувався в піфагорійській школі і школах софістів. Згодом ідеї активізації навчання через включення учнів у самостійну роботу обґрунтовували видатні класики педагогіки Ж.-Ж. Руссо, Й. Г. Песталоцці, Ф. В. А. Дістервег тощо.

Проблемне навчання було започатковане в кінці XIX ст. Джоном Дьюї, який заснував у Чикаго дослідну школу. У ній домінували трудова й ігрова діяльність. Заняття проводилися тільки відповідно до потреб дітей. У цій школі реалізовувалися нові методи, прийоми й принципи навчання, які не були теоретично обґрунтовані, а сформульовані як концепція. Акцент у школі робився на практичній формі засвоєння знань.

Проблемне навчання в нашій країні набуло поширення у 20-х роках XX ст. Проте в 1932 р. було заборонено радше через ідеологічні мотиви. Посилений інтерес до нього відродився в середині 60-х років минулого століття.

Вагомий внесок у розвиток проблемного навчання внесли польські педагоги В. Оконь та Ч. Купісевич. Вони дослідили умови виникнення проблемних ситуацій на матеріалі різних навчальних предметів і довели переваги навчання шляхом вирішення проблем для розвитку розумових здібностей учнів. Проблемне навчання трактувалося польськими педагогами як один із методів навчання.

Серед українських класиків педагогіки ідеї проблемно-пошукового навчання розвивали В. Сухомлинський, О. Захаренко та ін. В. Сухомлинський розглядав проблемне навчання як чинник розвитку мислення. Цей процес ефективно відбувається тоді, коли в дітей з'являється потреба відповідати на запитання. Учитель

²¹Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий / Г. К. Селевко. В 2 т. – М. : НИИ школьных технологий, 2006. – Т. 1. – С. 219.

повинен уміти збуджувати таку необхідність, зокрема, практикуючи уроки під відкритим небом. О. Захаренко, розвиваючи ідеї проблемного навчання, залучав учнів, учителів, батьків і жителів села до вирішення проблемних ситуацій, які виникали в житті поза школою або в процесі навчання в закладі освіти.

Основні етапи технології проблемного навчання

Для проблемного навчання притаманна етапність дій: створення проблемних ситуацій, формулювання гіпотез, їх перевірка, втілення в матеріальні й духовні продукти, узагальнення результатів вирішення проблеми.

Основні етапи технології проблемного навчання представлені в таблиці 4.

Таблиця 4

Основні етапи технології проблемного навчання

№ етапу	Діяльність учителя	Діяльність учнів
1	2	3
Перший	Створення проблемної ситуації через визначення суперечностей у навчальному матеріалі шляхом вербальних і невербальних засобів із використанням методичних прийомів.	Постановка запитань.
Другий	Надання допомоги через сукупність навідних запитань. Реалізація індивідуального і диференційованого підходів.	Початок активного пошуку. Усвідомлення сутності суперечності, формулювання проблеми.
Третій	Надання необхідної допомоги (у зоні найближчого розвитку).	Пошук рішень. Висунення гіпотез.
Четвертий	Організація рефлексії щодо знайденого розв'язку. Висновки й узагальнення.	Реалізація розв'язку. Створення матеріального чи духовного продукту

П'ятий	Здійснення контролю результатів навчання. Повернення до проблемної ситуації.	Проведення самоаналізу результату вирішення проблеми.
--------	--	---

Технологію проблемного навчання ще називають проблемно-діалогічною. Така назва підкреслює її розвивальний характер, адже учень є суб'єктом навчання в діалогічній взаємодії з учителем. Урок пояснення нового матеріалу з використанням цієї технології перетворюється в урок відкриття знань. Це можливо, якщо вчитель вбачає у своєму предметі не сукупність інформації, а засіб розвитку особистості школяра; визначає власне ставлення до навчального матеріалу з теми. Під час підготовки до уроку педагогу варто запитати себе: що цікавого є в темі; де в житті можна використати отриману інформацію; які проблеми залишаються невирішеними; як їх можна розв'язати?

Важливо також знайти спосіб, щоб учень відчув себе особистістю, яка досягнула успіху в навчанні. Дитина повинна повірити в себе, відчути силу зростання, радість самоствердження в навчанні, що є найефективнішим засобом профілактики узалежнення від будь-яких психоактивних чинників.

Технологія проблемно-діалогічного навчання передбачає активність учнів, можливість висловлювати власну позицію. На таких уроках учитель здійснює особистісно зорієнтоване навчання, враховує вікові й індивідуальні особливості учнів, навчає з опорою на їх досвід.

Важливим чинником успішного впровадження технології проблемно-діалогічного навчання є формування творчого самопочуття вчителя, що дає йому змогу реалізувати креативні проекти, стимулювати розвиток творчих якостей школярів. Він повинен бути уважним до учнів, стежити за перебігом їх думок, намагатися знайти раціональні ідеї у їх відповідях і, зрештою, побачити в них успішних людей.

На сучасному етапі технологія проблемного навчання, що має багаторічну історію розвитку, доповнюється новітніми педагогічними й психологічними концептуальними положеннями й

підходами, зокрема особистісно зорієнтованого виховання й навчання, діалогічного спілкування тощо.

Ефективніший реалізації технології проблемного навчання сприяє психологічна теорія освітнього діалогу, обґрунтована Г. Радчук. Науковець виокремила основні принципи, котрі є засадничими щодо організації пізнавальної діяльності у формі діалогу: набуття особистісного досвіду через актуалізацію смислових переживань у процесі навчання; авторство як умова пізнавальної діяльності; незавершуваність діалогу як методу пізнання; принцип мінімального кроку, що надає свободу вибору іншому; багатоаспектність, альтернативність, багатопозиційність знання; принцип відкритості, де кожне нове переосмислення відкриває нові можливості для втілення в нову реальність²². Проблемно-діалогічне навчання дає змогу засвоювати знання із формуванням системи цінностей; розвивати особистість, надавати їй психологічну підтримку, формувати навички соціальної взаємодії.

2.3.5. Технології формування творчої особистості

Формування творчої особистості є одним із тих завдань школи, на необхідності реалізації якого акцентувалася увага завжди, особливо в періоди реформування суспільства. Зазвичай, перетворювальні процеси в державі спричиняють посилений інтерес до проблеми творчості в освіті.

В останнє десятиріччя звичний термін «творчість» усе частіше замінюють терміном, який став популярним, – «креативність». Наявність тотожних термінів є одним із чинників проектування декількох технологій, мета яких полягає у вихованні творчої людини: технологія розвитку (формування) творчої особистості, технологія розвитку креативної особистості, технологія креативного багаторівневого кодування інформації, технологія вирішення винахідницьких завдань тощо.

²² Радчук Г. К. Аксіопсихологія вищої школи : монографія / Галина Радчук. – Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2014. – С. 278.

Характеристика основних понять технології

На сучасному етапі використовують два подібні поняття: творчість і креативність. Іноді вчені їх ототожнюють, проте частіше розмежовують, вважаючи, що творчість – ширше поняття, ніж креативність, і включає, крім креативності, інші необхідні властивості (понад тридцять).

Термін «креативність» порівняно з терміном «творчість» є більш сучасним. У психології він виник у 60-і роки ХХ ст. й означав здатність швидко та нестандартно вирішувати інтелектуальні (навчальні) завдання.

Творча особистість повинна поєднувати креативні (власне творчі) та додаткові якості (допитливість, сміливість, готовність до ризику, ініціативність, впевненість у своїх силах та здібностях, фантазію тощо). Інакше кажучи, творча людина – це особистість креативна, що володіє додатковим потенціалом для підсилення креативності. Проте не всі вчені поділяють такі думки стосовно диференціації творчої та креативної особистості, припускаючи, що ніяких особливих творчих якостей чи здібностей немає. Творча особистість – це та, у якій високорозвинений інтелект, що здатний до продукування нестандартних ідей.

Основними ознаками творчості є перетворення речей, явищ, процесів або їх зразків, а також новизна, оригінальність створених ідей, системи дій, матеріальних об'єктів тощо. У навчально-творчій діяльності творчим може бути не лише результат діяльності, а й прийоми та операції, за допомогою яких вона здійснюється.

Розвиток творчих якостей школярів є складним процесом, що відбувається за певною технологією. *Технологія формування творчої особистості* – це алгоритм дій педагога та учнів, який супроводжується педагогічною діагностикою і спрямований на формування в особистості здатності до створення оригінального нового або удосконалення того, що вже існує.

Історичні аспекти технології

Творчі якості індивіда почали формуватися ще у первісному суспільстві, оскільки вони забезпечували кращі шанси бути обраним представником іншої статі завдяки нестандартній поведінці, яка давала змогу здобувати поживу. З плином часу

прагнення людини діяти творчо лише посилювалися, що було зумовлено різними потребами: фізіологічними, безпеки життєдіяльності, спілкування, визнання, самореалізації, продовження роду тощо.

З початком практики навчання і виховання у школах, із зародженням педагогічної думки потреба розвитку творчих здібностей постійно посилювалася. У кожного народу формувалися характерні ознаки творчості. Скажімо, українці, на думку Г. Ващенко, відрізняються від представників інших народів природною спостережливістю та прагненням до деталізації²³.

Джерелом творчості для українця є краса. Тому вітчизняні педагоги рекомендували в навчальній діяльності здійснювати спостереження за красою рідної природи, споглядання витворів мистецтва тощо.

Здатність до розвитку творчих здібностей учнів є тим критерієм, за яким можна оцінювати роботу школи. С. Русова вважала щасливою ту націю, котра має національну школу, у якій діти можуть розвинути культурні творчі сили²⁴.

Значну увагу формуванню творчої особистості вчителя та школяра приділяв класик української педагогіки В. Сухомлинський. Він зазначав, що навчання не повинно зводитися до безперервного нагромадження знань, до тренування пам'яті, зубріння, яке завдає шкоду здоров'ю і розумовому розвитку дитини. В учнів повинно бути багате інтелектуальне життя, що включає творчу діяльність. Проте заклики до творчості у школі навіть на сучасному етапі супроводжуються домінуванням репродуктивного типу навчально-виховного процесу, за якого діти повинні запам'ятовувати якомога більше інформації та відтворювати її на різних випробуваннях. У зв'язку з цим набуває актуальності проблема впровадження технологій творчості.

²³ Історія української школи і педагогіки : Хрестоматія / Уклад. : О. О. Любар; За ред. В. Г. Кременя. – К. : Знання, 2005. – С. 449.

²⁴ Русова С. Національна школа / Софія Русова. Вибрані педагогічні твори : У 2 кн. Кн. 1 / За редакцією Є. І. Коваленко. Упоряд. прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К. : Либідь, 1997. – С. 85.

Етапи творчого процесу

Учені однозначно не встановили основні етапи технології формування творчої особистості. Існує кілька підходів до їх визначення. Майже тотожними є алгоритми дій у технології формування творчої особистості (Л. Шелестова) та технології формування креативної особистості (Г. Уоллес). У структурі обох технологій є чотири етапи. Л. Шелестова визначає такі: підготовчий етап; процес вирішення проблеми; інсайт (осяяння); впорядкування інтуїтивно отриманих результатів²⁵. Г. Уоллес вважає, що найважливішими етапами мають бути: підготовка (натхнення); визрівання (інкубація); осяяння (інсайт); перевірка дієвості продукту творчої істинності (експертна оцінка)²⁶. Окрім того, учені обґрунтували технології шкільних занять, які сприяють творчому процесові. На таких уроках доцільно використовувати різноманітні нестандартні прийоми зацікавлення учнів своїм предметом, а саме: «надлишковий вступ», «шкільна дошка як спортивний майданчик» тощо.

Суть «надлишкового вступу» полягає в тому, що вчитель використовує цікаву інформацію, яка привертає увагу учнів. Вона може не мати безпосереднього відношення до теми, що вивчається, але сприяє переходу до неї. Наприклад, розповісти школярам про визначення густини вчитель може, використавши приклад давньогрецького байкара Езопа. Коли хазяїн попросив Езопа принести найкращі яблука для гостей, той приніс, і кожне яблуко було надкушеним. «Ти з глузду з'їхав?», – обурився хазяїн. «А як би я визначив, що воно смачне?», – відповів Езоп²⁷. Принісши до класу надкушені ранетки, учитель пропонує поміркувати, як можна переконатися, що яблука смачні. Як допомогти Попелюшці відокремити зерна пшениці, ячменю, вівса? Як відокремити руду, у яку вкраплено залізо, від купи каміння?

²⁵ Як допомогти дитині стати творчою особистістю / Упоряд. Л. Шелестова. – К. : Ред. загальнопед. газ., 2003. – С. 8–9.

²⁶ Практикум з курсу «Сучасні педагогічні технології»: [навчально-методичний посібник / укл. Солова В. М., Яковець Н. І., Мушенко Т. А.; За заг. ред. Н. І. Яковець]. – Ч. 2. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2006. – С. 155–157.

²⁷ Яновицька О. В. Нова дидактика і 1000 дрібниць: Пер. з рос. / О. Яновицька, М. Адамський. – К. : Ред. загальнопед. газ., 2005. – (Б-ка «Шк. світу»). – С. 51.

Такі роздуми можуть стати перехідною ланкою для характеристики та визначення густини.

Під час навчання доцільно шкільну дошку перетворювати у спортивний майданчик. Тоді біля неї працюватимуть не випадкові індивіди, а командні гравці.

Розвитку творчих якостей школярів сприяє вивчення однієї і тієї ж інформації (теми) під різними кутами зору декілька разів. Зокрема, О. Яновицька вирізняє п'ять рівнів роботи: дилетантський, базовий мінімум, квазіконтрольна робота, зв'язок нового з уже вивченим, контроль з усієї теми²⁸.

На дилетантському рівні нова інформація розглядається з точки зору здорового глузду. Учитель на цьому етапі прагне розвинути у школярів зацікавленість до теми, використовуючи театралізацію, розповідь про історію науки, експеримент, фокус, загадку, шараду тощо. Педагог може бути в ролі артиста, режисера, конферансьє тощо. Наступний рівень – базовий, який передбачає вивчення необхідного мінімуму за підтримки вчителя, що виконує роль ментора та помічника. Далі рекомендується квазіконтрольна робота для самоперевірки засвоєного. На четвертому рівні проводиться ретельний аналіз вивченого. Докладно відстежуються зв'язки матеріалу теми з вивченим раніше, або з інших предметів. На цьому рівні приділяється увага творчому використанню знань. Тему завершує контрольне заняття, на якому перевіряються базовий рівень, рівень встановлення зв'язків з іншим навчальним матеріалом, виявлення особистих здібностей школярів та рівня їх креативності.

Не варто думати, що розвиток творчих якостей є результатом лише технологій формування творчої (креативної) особистості. Здатність до творіння розвивається під час реалізації будь-якої освітньої системи. Технології формування творчої особистості забезпечують найвищий ефект у процесі розвитку здатності до нестандартної діяльності. Вони тісно пов'язані з технологіями проблемного та розвивального навчання. Російські вчені І. Волков, Г. Альтшуллер, І. Іванов обґрунтували систему розвивального навчання, що спрямована на розвиток творчих якостей

²⁸ Яновицька О. В. Нова дидактика і 1000 дрібниць : Пер. з рос. / О. Яновицька, М. Адамський. – К. : Ред. загальнопед. газ., 2005. – (Б-ка «Шк. світу»). – С. 22.

особистості²⁹. Очевидно, протягом тривалого періоду розвивальне навчання поєднувалося з творчою діяльністю, а розвиток та творчість не диференціювалися.

Результати експериментальної роботи педагогів засвідчують, що творчі якості дитини можна і необхідно розвивати. Для цього можна скористатися *технологією вирішення винахідницьких завдань*. Створена у 1946 р. письменником, ученим Г. Альтшуллером у технічній сфері, ця технологія може реалізовуватися для вирішення нетехнічних творчих завдань³⁰. Вона забезпечує розвиток оригінального мислення.

Необхідно визнати, що школярі порівняно з дошкільнятами мислять більш стандартно. Причиною цього є стереотипи, які нав'язують учням у процесі навчання та виховання. Дітей у школі навчають сприймати доведені істини, незважаючи на рекомендації класиків педагогіки забезпечувати формування знань через дослідження. Отже, школа привчає радше до репродуктивної діяльності, ніж до творчої. Необхідність формування творчої особистості частіше декларується і менше реалізується в освітньо-виховній практиці.

Основою технології вирішення винахідницьких завдань є ігрові заняття, під час яких діти знаходять суперечності в навколишньому світі та шукають можливі шляхи їх усунення.

Існує близько 40 принципів вирішення протиріч. Найчастіше для цього застосовують такі прийоми:

— перетворення невдач на користь (у казці «Гай-гай» хлопець, щоб уникнути злиднів, вимушений вирушати в дорогу, де й знаходить своє щастя – царівну-наречену);

— копіювання (замість справжнього об'єкта використовується його копія, наприклад, у казці «Як заєць ошукав ведмедя» ведмедем є відображення цього звіра в криниці);

— зміна агрегатного стану (серце замерзає і тому стає злим, як у казці Г.- Х. Андерсена «Снігова королева»);

— перетворення живих об'єктів у неживі і навпаки (у казці «Залізний вовк» чоловік і вовк закам'яніли, а згодом завдяки

²⁹ Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий / Г. К. Селевко: В 2 т. – М. : НИИ школьных технологий, 2006. – Т. 2. – С. 96–104.

³⁰ Альтшуллер Г. С. Алгоритм изобретения / Г. С. Альтшуллер. – М. : Московский рабочий, 1973. – 296 с.

цілющій і живильній воді ожили; у казці «Дідова дочка і бабина дочка» неживі об'єкти – піч, криниця здатні розмовляти);

— непослідовність дій у часі (у казці «Дванадцять місяців» явища року, як і місяці, з'являються непослідовно);

— зміна об'єкта (у казці «Царівна-жаба» жаба перетворюється на принцесу; у казці «Кривенька качечка» качка перетворюється на дівчину);

— зміна властивостей та розмірів об'єкта в десятки й сотні разів (у казці «Летючий корабель» Об'їдайло здатний протягом обіду з'їсти дванадцять биків, сорок печей хліба, Обпивайло за одним разом випиває сорок сорокових кухлів меду і стільки ж квасу).

Діти з яскраво вираженою уявою успішніше вирішують творчі завдання і протиріччя. Для розвитку творчої уяви школярів розроблено спеціальні прийоми, зокрема «Фантазери», «Салат із казок», «Що було б, якби...» тощо.

Наприклад, дітям можна запропонувати поміркувати над проблемами, що було б, якби..., на уроках:

— історії: що було б, якби князі Київської Русі були одностайними у своїх діях та не ворогували між собою? що було б, якби Київську Русь не завоювали чужоземні загарбники? що було б, якби у Полтавській битві російське військо Петра I зазнало поразки?

— правознавства: що було б, якби в Україні запрацювала система покарання громадян, незалежно від соціального статусу?

— біології: що було б, якби на землі зникли всі живі організми, крім вищих рослин (крім хребетних тварин)?; що було б, якби можна було керувати геном, який відповідає за тривалість життя?

— хімії: що було б, якби винайшли «філософський камінь»? що було б, якби вдалося синтезувати хімічну речовину, яка знищує будь-яку вірусну інфекцію?;

— фізики: що було б, якби науковці створили вічний двигун?;

— астрономії: що було б, якби було відкрито ще одну планету Сонячної системи з ознаками життя на ній?;

— інформатики: що було б, якби створили такий комп'ютер, інформацію з якого можна автоматично перекачувати в головний мозок людини?

Учням, у яких недостатньо виражені творчі здібності, ознайомлення з уже відомими прийомами суттєво допомагає у вирішенні винахідницьких завдань і протиріч. Проте дітей необхідно спрямовувати і на пошуки власних прийомів творчої діяльності.

У технології вирішення винахідницьких завдань використовуються такі методи: мозковий штурм, фокальні об'єкти, моделювання маленькими чоловічками тощо.

Метод фокальних об'єктів завдячує своїй назві латинському слову focus – осередок. Отже, йдеться про об'єкти, які перебувають у фокусі, тобто в центрі уваги³¹. Суть методу полягає в перенесенні властивостей одного предмета на інший. Фокальному об'єкту можна додати невластиві йому елементи. Наприклад, учням пропонується скласти казку (розповідь) про фокальний об'єкт, яким є вовк. Слова-помічники: пароплав (білий, великий, пливе, світиться вогнями) та піч (велика, балакуча, наповнена смачними пиріжками).

Можливий варіант виконання завдання: «Жив на розкішній віллі в Антарктиді Сірий вовк. Так-так, в Антарктиді. Там розсунулися льодовики і звільнили родючу землю, на якій вирости пальми, магнолії, бананові дерева. Одного разу йому зателефонував з Африки Лев і запросив погостювати.

Сірий вовк підготував до плавання великий білий пароплав, що світився яскравими вогнями. Пароплав розтинав голубі хвилі. Аж раптом на моніторі навігаційного техновізора засвітився сигнал із воанням про допомогу. Це потрапила в аварію велика Піч, у якій випікалися рум'яні смачні пиріжки. Сірий вовк кинувся до клавіатури техновізора, натиснув потрібну клавішу – і гігантський пліт опустився на воду. Балакуча Піч схопилася за нього руками, видряпалася на його суху поверхню і попливла до пароплава. Втішився Сірий вовк. Він не лише врятував Пічку, але й має смачні пиріжки, щоб пригостити друга в Африці. А ще друзі слухатимуть цікаві морські історії балакучої Пічки».

Метод «моделювання маленькими чоловічками» використовується для пояснення сутності та механізмів певних процесів, наприклад, внутрішньої будови речовини. Дитина

³¹ Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – С. 219.

розглядає всі предмети, явища як такі, що складаються з великої кількості маленьких чоловічків. Ними можуть бути хімічні елементи, органіди та органели клітини, звуки та частини мови тощо. Наприклад, дітям пропонується уявити приголосні звуки синіми чоловічками, а голосні – червоними; метали – білими чоловічками, неметали – чорними.

Під час виконання завдань із використанням методів та прийомів вирішення винахідницьких завдань у школярів розвиваються творчі якості та прагнення до творчої діяльності.

Варто пам'ятати, що творчу особистість може виховати тільки той учитель, який сам є креативним і прагне до саморозвитку. Формування творчих якостей це взаємозалежний і взаємодоповнювальний процес: розвиваючи творчі якості в учнів, педагог підвищує і рівень власної творчості, тобто здатності знаходити нові вирішення проблеми чи нові засоби вираження, привнесення в життя чогось нового.

2.3.6. Технологія вітагенної освіти

В останнє десятиріччя під час викладання шкільних предметів все частіше реалізується вітагенна технологія, яку ще називають вітагенним навчанням (слово «вітагенний» означає породжений життям; походить від двох слів: латинського «vita» – життя; грецького «genes» – народжений). Це навчання ґрунтується на актуалізації життєвого досвіду особистості, її інтелектуально-психологічного потенціалу з освітньою метою. Технологія набула особливої актуальності у зв'язку з труднощами в засвоєнні дітьми навчального матеріалу. Сучасні соціальні й екологічні проблеми зумовлюють відхилення у фізичному й психічному розвитку учнів, а тому виникає потреба в нових підходах до навчання, які б сприяли полегшенню сприйняття і засвоєння навчальної інформації.

Основні поняття та історія технології

Ідеї вітагенної освіти мають давнє походження. Ще в епоху Відродження відомі мислителі Ф. Рабле, М. Монтень пропонували навчати дітей, опираючись на досвід. Зв'язок школи з життям, з природою був основним принципом філантропічної педагогіки і

покладений в основу педагогічних систем українських класиків педагогіки К. Ушинського, В. Сухомлинського.

У 80-х роках ХХ ст. ідеї вітагенної освіти розвивав грузинський педагог Ш. Амонашвілі, висловивши переконання, що формування особистості міцно спирається на життєвий досвід дитинства. Завдання вчителя полягає в тому, щоб допомогти дітям збагатитися ним у ранньому віці. Чим більш різностороннім і тривалим є досвід дитинства, тим успішніше особистість може вплітати його в надзвичайно багатий досвід людства³².

Основою для розвитку вітагенної педагогіки є ідеї А. Белкіна про вітагенну освіту. Науковець ще в 90-х роках ХХ ст. диференціював поняття «досвід життя» і «життєвий досвід». Досвід життя – це вітагенна інформація, пов'язана з розумінням тих чи інших станів життя і діяльності, яка не має для людини достатньої цінності. А життєвий досвід – це та вітагенна інформація, що безпосередньо стала надбанням особистості, знаходиться в резервах довготривалої пам'яті й у стані постійної готовності до самоактуалізації в адекватних ситуаціях. Переведення досвіду життя в життєвий досвід проходить за такою схемою: розум – почуття – дії.

Перехід вітагенної інформації у вітагенний досвід відбувається через кілька стадій:

- перша стадія – первинне сприйняття вітагенної інформації, нерозчленоване, не диференційоване;
- друга стадія – оціночна фільтрація інформації. Учень визначає значущість отриманої інформації, з'ясовує, де й коли він може її використати;
- третя стадія – установча. Учень або стихійно, або осмислено створює установку на запам'ятовування інформації з приблизним терміном «збереження», який визначається її значущістю, життєвою та практичною спрямованістю.

Вітагенна технологія, запропонована А. Белкіним, передбачає голографічні проєкції. Поняття «*голографія*» вперше використав у

³²Амонашвили Ш. А. Психологические основы педагогики сотрудничества : Книга для учителя / Ш. А. Амонашвили. – К. : «Освіта», 1991. – С. 85.

Bybluk M. Innowacje i eksperymenty pedagogiczne «Okresu przełomu» / Marian Bybluk. – Bydgoszcz : Wyd-wo Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej, 2015. – S. 107.

онтопсихології А. Манегетті. На його думку, кожна особистість потрібно розглядати як голограму – поєднання великої кількості векторів розвитку.

Голографічна проекція – інформація, що йде від будь-якого додаткового джерела (вітагенний досвід інших людей, книги, засоби масової інформації, твори мистецтва, наукові дані, зустрічі з фахівцями різних галузей тощо). Голографічний метод проекції в навчанні забезпечує багатовимірну подачу нового матеріалу і відповідає особливостям сприйняття навколишнього світу й запасу життєвого досвіду.

Ідеї А. Белкіна про вітагенну освіту розвинула Н. Вербицька, розробивши теорію і технологію освіти дорослих на основі вітагенного досвіду. Перенесення прожитої інформації на предмет, що вивчається, на думку Н. Вербицької, дає змогу уникнути формального засвоєння знань. Вітагенне навчання сприяє налагодженню співпраці між учителями й учнями, становленню їх суб'єкт-суб'єктних стосунків.

Основні методи та прийоми вітагенного навчання

На сьогодні розроблено чимало прийомів вітагенної освіти. Популярними є такі:

— прийом ретроспективного аналізу життєвого досвіду з розкриттям його зв'язків в освітньому процесі;

— прийом стартової актуалізації життєвого досвіду учнів (необхідно з'ясувати, який обсяг знань на рівні буденної свідомості мають учні, перш ніж вони отримають необхідний запас освітніх (наукових) знань. Для цього варто запитати: «Що ви знаєте про...?». Для ефективності такого прийому треба враховувати вікові можливості учнів; актуалізуючи вітагенний досвід дітей, створювати ситуацію успіху);

— прийом додаткового конструювання незавершеної освітньої моделі (ефективний особливо в тих випадках, коли необхідно актуалізувати не стільки вітагенні знання, скільки творчий потенціал особистості, її потребу в самореалізації. Учителю пропонує ідею, незавершений твір, а учні доповнюють, насичують змістом варіанти педагога, опираючись на свій життєвий досвід);

— прийом часової, просторової, змістової синхронізації освітніх проекцій (дидактичний матеріал викладається з

розкриттям тимчасових просторових, змістових зв'язків між фактами, подіями, явищами, процесами. Формула цього прийому така: “Життя багатовимірне, і навчальний матеріал необхідно сприймати багатовимірно, тоді він буде потрібний для життя”);

— прийом вітагенного одухотворення об'єктів живої і неживої природи (передбачає необхідність “олюднити” об'єкти живої і неживої природи, приписуючи їм людські якості, мотиви дій, розкривши тим самим глибинний сенс освітніх зв'язків, процесів);

— прийом творчого моделювання ідеальних освітніх об'єктів (необхідно дати учням можливість створити в уяві ідеальну модель освітнього об'єкта, матеріалами для якої стали б передусім вітагенний досвід та інформація, отримана в процесі навчання).

Технологія вітагенної освіти дає змогу перетворити навчання в цікаву дослідницьку діяльність, стимулювати критичне мислення учнів.

2.3.7. Технологія розвитку критичного мислення

Критичне мислення, його значення для особистості

В останні два десятиріччя стрімко розвиваються інформаційно-комунікаційні технології. Учні вже в початковій школі користуються Інтернет-мережею, у якій закладені унікальні можливості доступу до найрізноманітнішої інформації і контактів з представниками інших культур. В Інтернеті можна знайти велику кількість рефератів на різні теми. Там же школярі можуть віднайти зразки виконання домашніх завдань з усіх предметів, «розв'язники». З'являються сайти, які пропонують ключі до вирішення тестів. Зникає потреба думати, напружуватися, адже все можна скачати.

Проте необхідно враховувати, що інформаційне середовище створює сприятливі умови для маніпулювання свідомістю користувачів. Не завжди пропонована інформація є достовірною та якісною з наукової точки зору, що може завдати непоправної шкоди інтелектуальному розвитку людини. Щоб запобігти цим негативним процесам, а також не стати жертвою шахраїв в Інтернеті, які стають все більш винахідливими, потрібно розвивати самостійне критичне мислення.

Серед інших аргументів на користь технології розвитку критичного мислення – соціально-політичні. Тільки критично

мисляча, громадянсько свідомо особистість здатна брати участь у демократичних перетвореннях суспільства. Отже, демократичний політичний устрій створює умови для розвитку такого мислення.

Поняття та ознаки критичного мислення

У літературі можна знайти велику кількість визначень критичного мислення. Деякі автори ототожнюють його з неформальною логікою, інші – з творчим мисленням. Проте критичне мислення відрізняється від творчого та інших його видів.

Критичне мислення – це ретельно обдумане, зважене рішення стосовно певної думки. Це інтелектуально організований процес, спрямований на активну діяльність осмислення, застосування, аналіз, узагальнення або оцінки інформації, отриманої чи утвореної шляхом спостереження, досвіду, рефлексії, розмірковувань чи комунікації як керівництва до дії.

Також *критичне мислення* трактують як процес, що найчастіше починається з постановки проблеми, продовжується пошуком і осмисленням інформації, закінчується прийняттям рішення щодо поставленої проблеми³³. Таке мислення є порівняльним. У його основі не рівень запам'ятовування інформації, а здатність людини її самостійно аналізувати, аргументувати свою думку, переглядати власне бачення проблеми, якщо воно не витримує критики. Критичне мислення є протилежністю догматичному і спонукає людину до осмислювання, зіставлення, оцінювання явища або події.

Це здатність людини чітко виділити проблему, яку необхідно вирішити; самостійно знайти, обробити і проаналізувати інформацію; логічно побудувати міркування, дібрати переконливу аргументацію; здатність мислити мобільно, обирати правильне розв'язання проблеми; бути відкритим до сприйняття думок інших і одночасно принциповим у відстоюванні своєї позиції.

Помилковим є ототожнення критичного мислення з такими процесами, як запам'ятовування, розуміння і творче, інтуїтивне мислення. Розвиток інтелекту більше пов'язаний не з експлуатацією пам'яті, а з формуванням самостійного мислення.

³³ Макаренко В. М. Як опанувати технологію формування критичного мислення / В. М. Макаренко, О. О. Гуманцова. – Х. : Вид група «Основа» : «Тріада +», 2008. – С. 13.

Стосовно творчого мислення, то для нього не характерні аналітичні, оцінні судження.

Поняття технології розвитку критичного мислення

Технологія формування критичного мислення – це система діяльності, яка супроводжується педагогічними вимірюваннями і спрямована на розвиток здатності до самостійного пошуку, вибору та оцінки корисності інформації як для суспільних, так і для особистих потреб та цілей.

Історичні аспекти технології

Передумови технології розвитку критичного мислення необхідно шукати ще в Стародавньому світі та в епоху Відродження. Зокрема, основоположник педагогічної науки Я. А. Коменський у творі «Велика дидактика» зазначав, що метод викладання всіх предметів показує, що школи прагнуть навчити дивитися чужими очима, мислити чужим розумом. На його думку, щоб знання були істинними, їх необхідно черпати з неба і землі, з дубів і буків³⁴. Отже, Я. А. Коменський пропонував розвивати у школах самостійне мислення. Таку ж ідею переконливо відстоював у XIX ст. американський педагог Дж. Дьюї. Він вважав, що навчати дітей думати – це чи не найважливіше, чим повинен займатися навчальний заклад.

На необхідність критично сприймати інформацію вказувала українська просвітителька С. Русова, зазначаючи, що критичне мислення допоможе дитині уникнути дії негативної сугестії.

Реалізація технології передбачає інтерактивний режим занять, спільний пошук вирішення проблем, а також партнерські відносини між педагогом і тими, хто навчається.

Основні етапи технології

Технологія розвитку критичного мислення містить три етапи: виклик (актуалізація), осмислення (реалізація) та рефлексія (таблиця 5).

³⁴ Коменський Я. А. Велика дидактика : Вибрані педагогічні твори. – Т. 1. Велика дидактика / Я. А. Коменський [під ред. А. А. Красновського]. – К. : Радянська школа, 1940. – С. 136–137.

Таблиця 5

Основні етапи технології розвитку критичного мислення

Назва етапу	Основні завдання	Дії учнів	Методи та прийоми
Виклик	Актуалізувати знання. Сформувати мотивацію до вирішення проблеми.	Пригадують відомі факти, систематизують дані, складають список джерел для опрацювання.	Методи графічного відтворення інформації.
Осмислення	Набути нові знання для вирішення проблеми.	Слухають, записують інформацію; переглядають фільми, файли на цифрових носіях, складають таблиці, ведуть щоденники.	Аналіз інформації.
Рефлексія	Виконати практичні роботи, творчі завдання.	Порівнюють відомі факти з новими.	Встановлення причиново-наслідкових зв'язків; дискусії; інтерактивні методи

На першому етапі відбувається пошук суперечливої (неоднозначно сприйнятої) або неповної (що потребує уточнення), інформації. Завдання цього етапу уроку – викликати зацікавлення в учнів, прагнення до пізнавальних дій. Діти мають згадати, що їм уже відомо з проблеми, котра розглядається, скласти список джерел, систематизувати їх, а також визначити питання, на які хочуть отримати відповіді.

На цьому етапі школярам можна запропонувати розповідь із навмисно допущеними помилками (прийом «Лови помилку»), вправи «Запитання – відповідь», «Вірю – не вірю». Приклади таких вправ поміщені в завданнях до теми. Доцільно скористатися методикою «Допомога», яка передбачає читання тексту із такими помітками на полях:

- «+» – я це знаю;
- «-» – я цього не знаю;
- «?» – хотів би знати більше.

Згодом учні обговорюють прочитаний текст, відповідаючи на запитання:

- Які Ваші знання отримали підтвердження в тексті?
- Які нові знання Ви отримали?
- Про що Ви б хотіли більше дізнатися?

На другому етапі відбувається поступове просування до нових знань різними шляхами: слухання лекцій, читання текстів, перегляд відеофрагментів, проведення самостійних досліджень, а також актуалізація власного досвіду. Завдання вчителя – зберегти інтерес учнів до теми при роботі з новою інформацією, намагаючись якомога менше втручатися в роботу школярів. Вони можуть працювати як індивідуально, так і в групах.

На етапі рефлексії учні зіставляють нову інформацію з уже відомою, висловлюють власну думку, формують свої переконання. Учитель має повернути школярів до початкових записів, порадити внести зміни. Учнів доцільно залучити до організації круглих столів, різних дискусій. На цьому етапі можна використати методи інтерактивних технологій «Займи позицію», «Акваріум» тощо.

Методи формування та розвитку критичного мислення *Метод «Прес»*

Цей метод допомагає навчитися знаходити вагомі аргументи і формулювати свою думку стосовно суперечливих питань. Стратегія може бути використана на будь-якому уроці.

Етапи методу:

- 1) учні висловлюють свою думку: «Я вважаю...»;
- 2) пояснюють причину такої думки: «Тому що ...»;
- 3) наводять приклади додаткових аргументів на підтримку своєї позиції: «Наприклад,...»;
- 4) узагальнюють, формулюють висновки: «Отже,...», «Таким чином,...».

Зразки інтелектуальних ігор

Об'єднайте учнів у команди, кожна з яких набиратиме по одному балу за правильну відповідь. Якщо команда відповіді не

знає, то можливість відповіді з'являється в суперників. Запитань має бути не менше 30, щоб всім дати можливість висловитися.

1. «Вірю – не вірю»

№ з/п	Запитання	Відповідь
1.	Чи Ви вірите, що термін «технологія виховання» запропонував український педагог А. Макаренко?	Так, у творі «Педагогічна поема».
2.	Чи Ви вірите, що основними критеріями освітніх технологій є мета-, макро-, мезо- та мікровідповідність?	Ні, основними критеріями є науковість, системність, алгоритмічність, діагностичність та ін.
3.	Чи Ви вірите, що структуру педагогічних технологій складають концептуальна основа, функціональна та процесуальна частини?	Ні, у структуру входять концептуальна основа, змістова та процесуальна частини.

2. «Запитання – відповідь».

№ з/п	Запитання	Відповідь
1.	Хто вперше застосував термін «технологія» до освітніх процесів?	Дж. Саллі.
2.	Що означає термін «технологія»?	Вчення про майстерність.
3.	Які компоненти складають структуру педагогічних технологій?	Концептуальна основа, змістова та процесуальна частина.

Прийом «Лови помилку» можна реалізовувати в захоплюючій грі «Шерлок Холмс».

«Шерлок Холмс»

Організація роботи.

1. Запропонуйте учням об'єднатися в декілька команд і обрати свого Шерлока Холмса – кмітливого й успішного учня.

2. Повідомте правила гри. Кожна команда повинна скласти схеми, тексти, малюнки до теми, що вивчається, допустивши помилки. Наперед має бути обумовлена кількість помилок (однакова) у роботах кожної групи.

3. Шерлок Холмс кожної команди повинен віднайти допущені іншою командою помилки.

4. Переможцем стає та команда, Шерлок Холмс якої виявився найкращим детективом, тобто за найкоротший час знайшов найбільше помилок.

Для розвитку критичного мислення можна скористатися іграми «Наведи порядок», «Вилучи зайве».

«Наведи порядок»

Учні отримують аркуші з написаними реченнями, у яких переплутані слова. Завдання полягає в тому, щоб правильно сформулювати речення.

«Вилучи зайве»

Школярам пропонується перелік слів із теми, серед яких зустрічаються поняття, що не мають відношення до неї. Учні необхідно провести смисловий аналіз понять і вилучити зайві.

Технологія розвитку критичного мислення має багато переваг: спонукає аналізувати кожен ситуацію, робити висновки, сприймати дійсність усебічно, спрямовує до творчості і вчителя, і учнів. Проте, як і більшість відомих, технологія має також недоліки. Її впровадження неможливе без високого рівня професійної майстерності вчителя, який натомість може виявитися психологічно не готовим до партнерських стосунків зі школярами. Результати впровадження технології залежать від учнів, їх наполегливості та бажання здобувати нову інформацію. Оскільки, школярам буває важко знайти необхідне в інформаційних потоках,

то педагог має запропонувати список джерел, які доцільно використати в роботі.

Проте основним недоліком технології є існування загроз соціального характеру. Особистість із критичним мисленням може не вписатися в реалії сучасного життя. Зазвичай керівники організацій та підприємств віддають перевагу працівникам, які є хорошими виконавцями. Отже, водночас із розвитком критичного мислення необхідно навчати школярів толерантності у взаєминах із людьми.

2.3.8. Технологія кейсів (case-study)

Характеристика основних понять технології

В останні два десятиріччя у вітчизняному освітньому просторі посилюється інтерес до інновацій зарубіжної педагогіки. Серед них – і так звані «кейси». Кейс (від англ. case – випадок, обставина) – це сукупність навчальних матеріалів, у яких описані практичні проблеми, що виникають у житті, і які передбачають колективне й індивідуальне вирішення. Діяльність, яка розпочинається з ознайомлення із ситуацією і завершується прийняттям рішення й оформленням результатів, має алгоритмічний характер, тому часто трактується як технологія або метод.

У педагогіці технологію кейсів ще називають ситуаційним навчанням, методом ситуаційного аналізу, методом конкретних ситуацій або казусів (незвичайних випадків), діловою грою в мініатюрі. Її суть полягає в тому, що навчальний матеріал засвоюється учнями в процесі активної діяльності з вирішення мікропроблем. Метод передбачає ознайомлення школяра із реальною ситуацією, її аналіз і діагностику, представлення ідей і пошук оптимального рішення під час групової дискусії.

Технологія кейсів за практичним спрямуванням нагадує проєкту: студент чи школяр усвідомлюють необхідність використання здобутих знань у житті.

Історичні аспекти технології

Метод case-study вперше був реалізований у школі права Гарвардського університету в 1870 р. На початку ХХ ст. викладачі Гарварда організовували студентські обговорення конкретних юридичних проблем як доповнення до лекцій. Розглядалися

різноманітні варіанти вирішення, навіть, на перший погляд нереальні.

Одними з перших використовували метод конкретних ситуацій також викладачі Гарвардської бізнес-школи (1924 р.). Причиною впровадження інновації стала відсутність підручників, необхідних для навчання аспірантів бізнесу. Було запропоновано колективно аналізувати ситуації, які трапилися в конкретних організаціях, і шукати шляхи ефективного вирішення проблем. Метод кейсів швидко поширився в інших навчальних закладах багатьох країн світу, здобуваючи нових прихильників. Сьогодні він практикується у процесі викладання різних навчальних дисциплін, зокрема природничих і технічних, ставши особливо популярним на початку ХХІ ст.

Основні етапи технології кейсів

Ученими розроблено алгоритм дій кейс-технології. Її основні етапи відображено у таблиці 6.

Таблиця 6

Алгоритм дій технології кейсів

Назва етапу	Обсяг часу, відведений на роботу	Зміст діяльності вчителя й учнів
1	2	3
Перший етап (індивідуально-організаційний)	30%	1. Ознайомлення із ситуацією (на основі читання тексту, перегляду фрагмента фільму або розповіді педагога). 2. Виявлення проблем. 3. Аналіз інформації (встановлення причиново-наслідкових зв'язків).
Другий етап інтерактивної (групової) діяльності	50%	1. Уточнення проблем і їх ієрархія. 2. Створення альтернативних рішень. 3. Виявлення переваг і недоліків кожного рішення.

		4. Оцінка альтернатив.
Третій етап (індивідуально- групової роботи)	20%	1. Прийняття рішення. 2. Підготовка звіту і презентація результатів.

Технологія реалізується в три основних етапи. На першому з них учні (студенти) ознайомлюються із ситуацією та аналізують її. На другому – пропонують рішення, відбираючи найбільш оптимальні для вирішення ситуації варіанти, на третьому – приймають рішення та оформлюють результати.

Учителю, якщо він прагне здійснювати практично спрямоване навчання, варто підготувати ситуації (кейси) для кожної теми шкільного курсу.

Приклади кейсів наведено в таблиці 7.

Таблиця 7

**Приклади кейсів під час вивчення навчальних дисциплін
у загальноосвітніх школах**

Назва предмета	Суть ситуації
Хімія	У середині 60-х років минулого століття вчені однієї з лабораторій Східної Азії працювали над створенням новітньої зброї масового ураження. Одного разу під час наради між ними виникла бурхлива суперечка, після якої всі учасники були госпіталізовані із симптомами інтоксикації. Результати розслідування причин групового отруєння шокували науковий світ. Виявилось, що отруїлися ті вчені, які під час наради пили воду з графинів, що стояли на столі. Проте отруйних речовин у воді не було виявлено. <i>У чому полягає механізм отруйної дії води?</i>
Біологія	1. Миколка відкрив коробку чіпсів і сів поближче до телевізора, щоб насолодитися сповна фільмом «Гаррі Поттер». — Миколко, хіба тебе не вчили у школі, що не можна сидіти близько біля телевізора? Та ще й ці чіпси. Вони ж шкідливі. — Мамо, а яка різниця, де сидіти? І чому Ти постійно щось забороняєш: читати в маршрутці, їсти чіпси. Чіпси – це ж жарена картопля. Я читав в Інтернеті, що якщо забороняти дітям робити так, як їм подобається, у них виникатимуть стреси. Діти мають отримувати позитивні емоції. А ще вони ніколи не стануть самостійними, якщо в усьому будуть

Назва предмета	Суть ситуації
	<p>покладатися на матір.</p> <p><i>Чи правильно розмірковує Миколка?</i></p> <p>2. Як відомо сталевари й газозварювальники одягають темні окуляри. Чому? Що б відбувалося, якби вони цього не робили?</p> <p>3. Миколка з матір'ю ходив до лікаря, оскільки у хлопчика болів живіт, а ще кололо в боці, слабшав зір тощо. Товариш Миколки, Юра, вважає, що зараз варто частіше звертатися до спеціалістів у галузі нетрадиційної медицини. Скажімо, він ходив до лікаря, який вивчає іридіодіагностику.</p> <p><i>Чи можна стверджувати, що такі фахівці можуть правильно встановити діагноз і призначити курс лікування?</i></p>
Фізика	<p>«Одного разу Винтик і Шпунтик нікому нічого не сказали, закрилися у себе в майстерні і почали щось майструвати. Цілий місяць вони стругали, пиляли, паяли і нічого нікому не показували, а коли місяць минув, то виявилось, що вони виготовили автомобіль. Цей автомобіль працював на газованій воді з сиропом». (М. Носов «Пригоди Незнайки та його друзів»).</p> <p><i>Чи може стати реальністю винахід казкових героїв? Чи відомі Вам двигуни екологічно чисті, але з високим ККД?</i></p>
Історія	<p>28 грудня 1940 р. командувач Західним особливим військовим округом генерал армії Д. Г. Павлов, війська якого протистояли вермахту на напрямку головного удару, стверджував, що радянський танковий корпус здатний знищити одну-дві або чотири-п'ять піхотних дивізій ворога.</p> <p>Начальник Генерального штабу фашистської Німеччини Ф. Гальдер у травні 1941 р. записав у своєму щоденнику: «Російський офіцерський корпус дуже слабкий. Він справляє ще гірше враження, ніж у 1933 р.».</p> <p><i>Чи достатній був рівень розвитку військової галузі СРСР для того, щоб протистояти загарбникам?</i></p>
Основи безпеки життєдіяльності	<p>Під час відпочинку в парковій зоні учень помітив на руці комаху. «Це кліщ!» – голосно закричала дитина і почала просити про допомогу. «Треба видалити комаху ножем і припалити місце укусу», – порадив товариш. «Ні, так не можна, треба залити його олією», – сказав інший хлопчик. «Нічого самі не робіть. Викликайте швидку допомогу», – порадив третій хлопчик. «Та не кліщ це зовсім», – засміявся ще один школяр.</p> <p><i>Оцініть дії і слова учнів. Як визначити вид комаху?</i></p>

Назва предмета	Суть ситуації
Астрономія	Миколка допомагає Петрику виконувати домашні завдання. Проте іноді не знає відповіді на питання, які на перший погляд згаються легкими. Ось нещодавно Петрик сказав: «Місяць – єдиний природний супутник планети Земля, п'ятий за величиною супутник планет Сонячної системи. Його діаметр – 3476 км. Сонце – центральне й наймасивніше тіло Сонячної системи. Його маса приблизно в 333 000 раз більша за масу Землі та у 750 разів перевищує масу всіх інших планет разом узятих. Його діаметр – 1,392 x 10 ⁶ км. <i>То чому ж тоді ми їх бачимо на небі приблизно однаковими за розмірами? І чому місяць ми бачимо вночі, а сонце вдень?»</i>

Використання цієї технології дає змогу поглибити теоретичні знання, переконатися, що вони мають практичну спрямованість і життєву цінність, набути досвід вирішення проблем, вивчити складні питання в емоційно забарвленій атмосфері, розвинути комунікативні якості. Проте не варто забувати й про недоліки ситуаційного навчання. Конкретні випадки, які розглядаються на уроках, зазвичай неповторні. Тому інколи недоцільно відтворювати рішення, які були прийняті на уроці, в інших умовах. Зрештою, потрапивши в аналогічну ситуацію в реальному житті, учасник не завжди зможе швидко пригадати, до яких висновків дійшли на уроці. Ще однією перешкодою для ефективної реалізації методу кейсів можуть стати слабка активність учнів, якщо в них недостатньо сформована мотивація до вивчення навчальної дисципліни, або низький рівень знань. Окрім того, вчителів важко об'єктивно оцінити кожного учня, який працює у групі.

Технологія кейс-стаді, як і кожна інновація, має переваги й не позбавлена недоліків.

Отже, не можна абсолютизувати ситуаційне навчання; під час занять його необхідно поєднувати з іншими технологіями, орієнтованими на творчість учнів.

2.3.9. Портфоліо як навчальна технологія і метод діагностики

Характеристика основних понять технології

Портфоліо – це зібрання (колекція) робіт учня; виставка його навчальних досягнень з певного предмета. Слово походить від англ. «portfolio», що означає портфель або папка для документів. Портфоліо – це спосіб фіксування, накопичення, оцінки і самооцінки особистих досягнень за певний проміжок часу. Саме на основі такого тлумачення портфоліо виконує подвійну функцію: з одного боку, сприяє формуванню знань школярів у процесі його створення, а з іншого – дає змогу вчителю всебічно оцінити рівень навчальних досягнень учня й докладених зусиль.

Історичні аспекти технології

Портфоліо, як і інші навчальні технології, має давню історію розвитку. Воно з'явилося в Західній Європі у XV–XVI ст. Термін «портфоліо» потрапив у педагогіку з мистецтва. В Італії так називали альбом із фотографіями. В епоху Відродження існувало ще одне тлумачення терміна «портфоліо». Це особлива папка, у якій зберігалися проекти будівельних робіт, що їх архітектори представляли замовникам.

Ідея створення і використання портфоліо у сфері освіти виникла в середині 80-х років XX ст. спочатку в Сполучених Штатах Америки, Канаді, а згодом у Японії і країнах Європи. На початку XX ст. ідея портфоліо набула широкої популярності в Росії та Україні. Згідно із сучасними трактуваннями це повна збірка власних досягнень, своєрідне досє.

Види портфоліо

У зарубіжній та вітчизняній освіті портфоліо є однією з найбільш популярних технологій, орієнтованих на результат. Власне в цьому і полягає сенс створення портфоліо: перенести акцент із того, що учень знає, на те, що він уміє; показати всім, на що здатний.

Розрізняють декілька видів учнівських портфоліо: портфоліо досягнень, портфоліо розвитку, портфоліо теми, портфоліо проектної діяльності. Проте є й інші підходи до класифікації

портфоліо, зокрема, виокремлюють такі його види: документації, презентаційне, робоче, оцінне, тематичне.

Основні функції портфоліо: *діагностична* (фіксує прогрес у навчанні за певний проміжок часу); *цілетворча* (дає змогу оволодіти вміннями визначати цілі і контролювати їх досягнення), *мотиваційна* (заохочує учнів до навчання); *змістова* (забезпечує можливість формувати знання, охопити весь зміст матеріалу); *розвивальна* (сприяє розвитку дитини); *рейтингова* (визначає рівень сформованості знань та вмінь).

Аналіз роботи над портфоліо дає змогу визначити етапи технології та приблизний відрізок часу для виконання кожного з них, що відображено в таблиці 8.

Таблиця 8

Алгоритм дій технології портфоліо

Назва етапу	Обсяг часу, відведений на роботу	Зміст роботи учня
Перший етап (індивідуально-організаційний)	20%	Цілеутворення. На цьому етапі учень визначає цілі портфоліо, способи виконання роботи, джерела інформації; складає план подальших дій; обговорює зміст, критерії оцінки.
Другий етап (корекційно-реалізаційний)	60%	Комплектування матеріалів. Учень уточнює проблему, накопичує напрацювання, окреслює основні та специфічні компоненти, здійснює оформлення, формулює висновки роботи.
Третій етап (результативно-аналітичний)	20%	Осмислення, рефлексія, презентація. Відбувається демонстрування результатів, що супроводжується аналізом та коментарями.

Портфоліо як технологія має широкі перспективи, оскільки в процесі його виконання забезпечується зв'язок навчання з життям, теорії з практикою, що є актуальним на сучасному етапі, коли

головним завданням освітньої діяльності визначено формування в учнів компетентностей на протигагу здобуттю знань.

Існує думка, що кожна людина є автором власного життя, а тому повинна написати хоча б одну книжку. Такою книжкою може стати портфоліо – повне зібрання власних досягнень³⁵.

Орієнтовна структура портфоліо

Портфоліо досягнень

Портфоліо на таку тему може включати декілька розділів: «Мої досягнення», «Я у світі людей», «Погляд на себе і в майбутнє».

Розділ «*Мої досягнення*» може складатися з таких рубрик: «Офіційні документи» (сертифікати; посвідчення про участь у конкурсах, фестивалях; документи про отримання грантів, про закінчення музичної, спортивної шкіл; сертифікати про стажування; журнальні й газетні публікації тощо), «Життєвий досвід» (автобіографія, есе), «Погляд у минуле» (аналіз найважливіших подій, епізодів, їх оцінка; основні етапи становлення життєвого шляху; характеристики класних керівників, учителів, відомих людей).

Розділ «*Я у світі людей*» може містити рубрики: «Участь у громадському житті», «Друзі», «Люди, яких я люблю», «Люди, яких я наслідую», «Улюблені заняття».

Розділ «*Погляд на себе і в майбутнє*» зазвичай передбачає наявність таких рубрик: «Я» (погляд на своє «Я», сильні і слабкі сторони); «Мої цінності й ідеали»; «Світ навколо мене» (оцінка подій, що відбуваються навколо мене і у світі); «Мої життєві цілі й плани» (цілі й плани на близьку, середню й далеку перспективи; способи й засоби їх досягнення); «Мій девіз» (девіз, життєве кредо); «Практичні вміння й навички» (посвідчення про закінчення курсів, наприклад, водіння автомобіля; документи або фотографічні матеріали про трудові та інші вміння)³⁶.

³⁵ Портфоліо як засіб оцінювання особистих досягнень учнів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-4E5C030C3CF87/list-211469C1327>

³⁶ Турик Л. А. Педагогические технологии в теории и практике : учебн. пособие / Л. А. Турик, Н. А. Осипова. – Ростов н/Д : Феникс, 2009. – С. 224.

Висновки

Навчальні технології є найбільш поширеною групою освітніх технологій. Вони тлумачаться як діяльність чи сукупність дій; педагогічна система, організація процесу навчання, за якої відбувається гарантія досягнення визначених результатів; проект, модель навчального процесу з вищим ступенем ефективності, надійності та гарантованості результату, ніж при традиційних методиках. Навчальна технологія – це моделювання змісту, форм і методів навчання відповідно до визначеної мети. Вона детально описує систему дій не тільки вчителя, викладача, а насамперед того, хто навчається: учня, студента. Основні критерії навчальної технології: системність, діагностичність, алгоритмічність, прогнозованість, ефективність, відтворюваність.

Головним структурним компонентом навчальної технології є діагностично визначена мета, яка реалізується через допоміжні цілі. Процес поділу головної мети на допоміжні цілі називається цілепокладанням, цілеутворенням або декомпозицією мети. Педагогічне цілеутворення – це постановка вчителем конкретних цілей і завдань, визначення засобів їх досягнення. Його функції: усвідомлення смислу діяльності й визначення її пріоритетів; планування й проектування роботи, що забезпечує покращення результатів; мобілізація, активізація і позитивне емоційне сприймання майбутньої праці; запобігання зайвих зусиль і можливість підключення додаткових ресурсів; координація роботи суб'єктів та об'єктів навчально-виховного процесу; здійснення контролю отриманих результатів та перевірка їх відповідності визначеній меті.

Найбільш поширеним є цілеутворення відповідно до ієрархії цілей Б. Блума, який визначив шість рівнів цілей: цілі нижчого порядку (знання, розуміння, використання) та цілі вищого порядку (аналіз, синтез, оцінювання).

На сучасному етапі у зв'язку з формуванням нового типу особистості – людини інформаційного суспільства, здатної до здійснення прогресивних перетворень у соціально-економічній галузі, відродження моральності й духовності, надзвичайно актуальним є впровадження інтерактивного, проектного, проблемного навчання, кейс-стаді, реалізація технологій

формування творчих якостей, критичного мислення, портфоліо, ігрових технологій.

Запитання для обговорення

1. Як інтерактивне навчання впливає на індивідуальний розвиток особистості?

2. У чому полягають специфіка й труднощі реалізації інтерактивного навчання?

3. Чи може бути притаманний алгоритмічний характер творчому процесу? Відповідь аргументуйте.

4. Яких негативних чинників треба уникати, реалізуючи в навчальному закладі технологію розвитку критичного мислення?

5. Як допомогти учневі розвинути творчі якості? Чи достатньо лише впровадити навчальні технології розвитку творчої особистості?

6. Які причини популярності кейс-стаді?

7. Чи можна вважати гру технологією?

8. Чому портфоліо вважають водночас технологією навчання та методом педагогічної діагностики?

Практичні завдання

1. Підготуйте фрагмент уроку (за фахом) з використанням інтерактивних методів навчання.

2. Сформулюйте теми навчальних проектів, які б Ви порадили виконати учням (не менше 10).

3. Запропонуйте сценарій ділової (навчально-пізнавальної) гри, яку можна використати під час педагогічної практики.

4. Складіть портфоліо за вибраною Вами темою.

3. ВИХОВНІ ТЕХНОЛОГІЇ

3.1. Виховні технології в системі педагогічних технологій

Основні поняття та критерії

Одним зі шляхів подолання кризи в сучасному вихованні є впровадження виховних технологій. Проте вони ще недостатньо ефективні, оскільки не створена освітньо-виховна концепція держави, яка визначає процес формування загальнолюдських та національних вартостей. Під виховними технологіями розуміють науково обґрунтовану стратегію, тактику і процедуру виховання. Як і будь-яку освітню технологію, виховну технологію визначають як діяльність чи сукупність дій, як проект (модель) виховного процесу, як систему, у якій результат відповідає визначеній виховній меті.

Існування виховних технологій є дискусійною проблемою, що пояснюється складністю діагностики особистісних якостей і загальнолюдських цінностей. Якщо ж у виховній системі відсутні точне діагностування результату і його відповідність визначеній меті, то така система не є технологією. Отже, у вихованні важливо вміти здійснювати педагогічні вимірювання, які забезпечують технологічність виховних процесів.

Окрім діагностичності, виховні технології мають такі критерії: алгоритмічність, системність, ефективність, ієрархічність, відтворюваність, прогнозованість тощо. Проте не завжди сукупність впливів на особистість має алгоритмічний характер. Ще важче забезпечувати гарантію досягнення цілей та прогнозувати результат, оскільки у виховних процесах провідну роль відіграє людський чинник. Його значення у вихованні суттєвіше, ніж у навчанні. Результат педагогічних дій залежить передусім від вроджених здібностей, виховних якостей як учителя, так і учнів. Отже, необхідно критично ставитися до виховних процесів, які називають технологіями, аналізувати, чи відповідають вони визначеним критеріям технологічного підходу. І, навпаки, реалізуючи виховні технології, потрібно дотримуватися вимог, обґрунтованих до них.

Історичний розвиток виховних технологій

Термін «технологія» щодо виховного процесу вперше запровадив у педагогічній науці А. Макаренко. У «Педагогічній поемі» він писав: «Наше педагогічне виробництво ніколи не будувалося за технологічною логікою, а завжди за логікою моральної проповіді. Це особливо помітно в галузі виховання...

Саме тому у нас просто немає всіх найважливіших відділів виробництва: технологічного процесу, обліку операцій, конструкторської роботи, застосування кондукторів і приладів, нормування, контролю, допусків і бракування»³⁷.

Отже, задовго до використання терміна «технологія» у вітчизняній педагогічній науці та практиці (вперше це сталося у 60-і роки ХХ ст.) А. Макаренко відстоював необхідність упровадження виховних технологій, основними компонентами яких є мета, сукупність дій, діагностика та результат. Він вважав, що педагоги повинні відповідати за наслідки виховного процесу, а розмір їх зарплатні має залежати від того, чи допускають вони брак у своїй роботі. На сьогоднішній день ця думка є дискусійною, оскільки очевидно, що на результати виховної діяльності впливає не лише професійна майстерність педагога, а й індивідуальні якості учнів та соціальні чинники.

Ще до появи термінів «педагогічна технологія», «виховна технологія» в освітніх закладах України використовувалися методики, що нині трактуються як технології:

— технологія жорсткого колективного виховання (А. Макаренко);

— технологія колективного творчого виховання (І. Іванов);

— технологія гуманного колективного виховання (В. Сухомлинський);

— технологія виховної роботи з колективом класу (А. Лутошкін);

— технологія організації самовиховання (А. Кочетов).

Існує думка, що виховні технології відстають за темпами генезису від навчальних та інформаційно-комунікаційних. Така тенденція з'явилася в 30-і роки минулого століття і простежується

³⁷ Макаренко А. С. Педагогічна поема / Антон Семенович Макаренко. – К. : Рад. школа, 1973. – С. 440.

донині³⁸. Поширеними зараз є ті технології виховного процесу, які розроблялися кілька десятиліть років тому. Новітні технології лише проєктуються.

Найчастіше в закладах освіти України реалізуються технології формування дитячого колективу, колективного творчого виховання, шоу-технології тощо.

3.2. Сучасні виховні технології

3.2.1. Особистісно зорієнтоване виховання

В останні два десятиріччя все частіше в навчальних закладах використовується технологія особистісно зорієнтованого виховання, місце якої у класифікації виховних технологій остаточно не визначене. Її визначають як окрему технологію (І. Д. Бех) або до неї відносять низку освітніх технологій, що сприяють розвитку унікальної особистості: технології створення ситуації успіху, колективного творчого виховання тощо (О. Пехота).

Особистісно зорієнтоване виховання набуло актуальності наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., оскільки обмежує вплив на людину негативних чинників постіндустріального суспільства. Воно перспективне також тому, що враховує самоцінність особистості, її духовність і незалежність. Його метою є формування неповторної людини, творця самої себе, здатної реалізувати власний потенціал. Вихователь буде стратегію взаємин, орієнтуючись на перспективу розвитку дитини як повноцінної особистості, котра постійно утверджує себе через прояви своїх почуттів, намірів, способів сприйняття оточуючого світу. Це прагнення вчитель постійно підтримує, навіть якщо у школяра виникають непорозуміння і конфлікти.

Виховуючи особистість дитини, педагогам необхідно дотримуватися певних правил: всебічно пізнавати учнів, намагатися їх розуміти; побачити в кожній дитині щось виняткове і розказати їй про це; розпізнавати справжні зацікавлення школярів, пропонуючи діяльність до душі; організувати заняття,

³⁸ Иванова Т. В. Культурологическая подготовка будущего учителя : монография / Татьяна Иванова. – К. : ЦВП, 2005. – С. 54.

присвячені обговоренню хобі, щоб пізнати один одного; знайти галузь, у якій кожен учень може досягнути успіху. Ці правила будуть дієвими, якщо вчитель формуватиме в дітей віру в себе та високу самооцінку.

У навчально-виховному процесі розрізняють особистісно зорієнтований та індивідуальний підходи. Вони відрізняються за науковими засадами, цілями, значенням для розвитку дитини.

Особистісно зорієнтований підхід заснований на найновіших досягненнях педагогічної науки, а індивідуальний – на традиційних істинах.

Вони відрізняються також за цілями: метою особистісно зорієнтованого підходу є розвиток особливих якостей, нахилів, здібностей школяра, залучення дитини до самодіяльності, а мета індивідуального підходу – розвиток соціально-типових якостей учня (виховання середньо статистичного учня). Упровадження індивідуального підходу передбачає врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей. Наприклад, плануючи виховну роботу в класі, учитель пропонує старшокласникам тему, пов'язану з профілактикою дошлюбних статевих зв'язків, а молодшим школярам – тему про дружбу з ровесниками. Організуючи шоу, класний керівник залучає до участі в програмі кмітливих учнів, які володіють почуттям гумору та акторськими здібностями; для оформлення стіннівки – тих, що вміють малювати чи писати замітки. За особистісно зорієнтованого підходу учитель, помітивши здатність дитини нестандартно викладати свої думки, писати художні твори, підтримуватиме її талант, допомагаючи публікувати роботи в літературних виданнях, залучаючи до участі в олімпіадах із гуманітарних предметів.

Проте обидва підходи не є відокремленими. Здійснити формування особливої неповторної особистості практично неможливо без врахування інформації про індивідуальні особливості школярів.

Особистісно зорієнтовані технології спрямовані на підтримку та розвиток унікальних якостей дитини, що забезпечать її культурну і творчу самореалізацію. Цей тип виховання здійснюється в багатьох сучасних виховних технологіях, зокрема в технології колективного творчого виховання.

3.2.2. *Технологія колективного творчого виховання*

Це одна з небагатьох технологій, яка зберігає актуальність за різних суспільно-економічних та політичних формацій. Адже в її основі – ті цінності, які ніколи не втрачають значення: творення добра; співпраця сім'ї та школи у вихованні дітей тощо.

Автором технології є І. Іванов. Однак він відтворював у своїй діяльності окремі елементи педагогічних систем класиків педагогіки, зокрема реалізував ідеї С. Шацького про здійснення керованого впливу на соціальне середовище (педагогізація соціального середовища) та А. Макаренка про створення перспективних ліній, організацію зведених загонів тощо.

Технологія колективного творчого виховання розроблялася в 50-і роки ХХ ст. у школах м. Ленінграда (нині Санкт-Петербурга). На початку 60-х років вона набула цілісного характеру й успішно поширювалася в інших навчальних закладах. У радянській школі її реалізовували піонерські та комсомольські організації, проте термін «технологія» щодо колективного творчого виховання не використовувався.

Технологію колективного творчого виховання називають по-різному: орлятська педагогіка, педагогіка загальної турботи, методика колективного творчого виховання, методика колективних творчих справ. Термін «методика» є виправданим тоді, коли в технологічному процесі відсутні діагностичні процедури. Під час колективного творчого виховання їх проводять радше як виняток, оскільки точно виміряти рівень розвитку навіть однієї якості дитини практично неможливо. Технологія ж передбачає формування багатьох ключових якостей. Це патріотизм, інтернаціоналізм, колективізм, принциповість, прагнення до виконання свого громадянського обов'язку, працелюбність, активність, відповідальність; гуманізм, добросердечність, дисциплінованість, мужність тощо. Для вимірювання рівня розвитку такої великої кількості якостей необхідні досконалі методики, які, на жаль, ще не створені.

Особливістю технології колективного творчого виховання є реалізація суспільно значимих справ у співдружності батьків, учителів та учнів. Вони здійснюють пошуки найоптимальніших шляхів вирішення спільних завдань. Виконання колективних творчих справ забезпечує формування *суспільно активної, гуманної творчої особистості*. У радянську добу виховні інституції розвивали в дітей патріотизм, інтернаціоналізм та

альтруїзм. Цим якостям у виховній роботі зараз приділяється мало уваги. Натомість акцент зроблено на особистісній спрямованості виховного процесу.

Технологія колективного творчого виховання вважається особистісно зорієнтованою, оскільки педагоги разом з учнями та батьками знаходять такі справи, які враховують інтереси кожної дитини. Основними видами колективних творчих справ є суспільно-політичні, трудові, екологічні, пізнавальні, спортивні, оздоровчі, художньо-естетичні, організаційні, благодійницькі тощо. Форми колективних творчих справ представлено в таблиці 9.

Таблиця 9

Форми колективних творчих справ

Види колективних творчих справ	Форми діяльності
Суспільно-політичні	Диспути, круглі столи «Твоє майбутнє, моя Україно»; захист проектів «Мое місто у 2020 р.».
Трудові	Упорядкування та прибирання території школи, дитячого будинку; ділові ігри економічного спрямування.
Екологічні	Екологічні рейди з працівниками правоохоронних органів, діяльність щодо збереження рідкісних рослин, попередження продажу квітів, занесених у Червону книгу України.
Пізнавальні	Віртуальні мандрівки краєм; аукціон знань, турніри ерудитів, інтелектуальний хокей; подорож у небувалі країни (утворення дитячої казкової держави).
Оздоровчі	Шкільна спартакіада, «Веселі старты».
Художньо-естетичні	Літературний вечір; конкурс художньої самодіяльності; осінній бал.
Організаційні	День народження колективу; колективне планування роботи «Ми прогнозуємо своє завтра», ділова гра «Програма дій класу».
Благодійницькі	Благодійні ярмарки, збір іграшок для дитячого будинку.

У таблиці відображено окремі поширені форми роботи. Оскільки технологія реалізується багато десятиліть, то, зрозуміло, завдяки колективній та індивідуальній творчості розроблено велику кількість різноманітних форм і методів спільної роботи учнів, батьків та педагогів. Розробка суспільно зорієнтованих справ продовжується, особливо зараз, у зв'язку з відродженням ідей філантропізму та меценатства.

У роботі сучасної школи доцільно реалізовувати різноманітні за спрямуванням та значенням для розвитку учнів колективні творчі справи. Як приклад, наводимо такі форми роботи: конкурс бізнес-проектів, круглий стіл «Пропозиція для мерії», віртуальна мандрівка «Духовні святині України».

Конкурс бізнес-проектів «Моя майбутня фірма»

Для участі в конкурсі учні класу об'єднуються в чотири-п'ять груп, до роботи яких долучаються батьки та вчителі. Кожна група повинна створити проект власного бізнесу, який доцільно розвивати в регіоні. Необхідно детально розповісти, чим буде займатися фірма, які товари та послуги пропонуватиме, як створюватиме рекламу, приваблюватиме покупців своєї продукції і споживачів послуг тощо. Бізнес-проекти мають супроводжуватися малюнками, схемами, презентаціями. Під час визначення переможців враховуються нестандартність ідей, рівень художнього оформлення та представлення проекту.

Конкурс має допомогти учням визначитися з вибором майбутньої професії, розвинути підприємницькі та творчі якості.

Круглий стіл «Пропозиція для мерії»

Для участі в роботі запрошуюються, крім батьків та вчителів, представники мерії міста (селища). Учасникам необхідно, обговоривши рівень задоволення життям у населеному пункті, запропонувати свій варіант вирішення однієї з актуальних проблем (озеленення, забезпечення чистоти вулиць або парків, подолання дитячої безпритульності, спорудження завдяки меценатству притулку для самотніх людей, допомога інвалідам, що не здатні самотійно пересуватися, тощо).

Форма роботи передбачає не тільки висунення пропозиції, а й відстеження процесу обговорення в мерії і посильну участь у

реалізації ідеї: звернення до громадян через засоби масової інформації; організація благодійних виступів мистецьких колективів та ін.

Віртуальна мандрівка «Духовні святині України»

Віртуальну мандрівку за участю школярів, педагогів, батьків, представників духовенства доцільно здійснювати напередодні великих християнських свят для духовного очищення. Отже, на визначення цілей справи впливають релігійні традиції.

Реалізація діяльності передбачає створення ради справи та 6–7 інтерактивних груп. Рада справи складає сценарій заходу, допомагає кожній групі визначитися з вибором святині, рекомендує план виступів, визначає регламент та місце проведення. Далі відбувається розподіл обов'язків між учасниками справи. До роботи груп долучаються вчителі та батьки, які допомагають дітям у пошуках інформації та виготовленні презентацій. На етапі проведення віртуальної мандрівки кожна група представляє історію духовної святині України, ілюструючи її невеликими фільмами чи презентаціями. Коментувати значення святині для духовного очищення допомагає священнослужитель.

Після завершення віртуальної мандрівки відбувається детальний аналіз справи. Продовженням віртуальної подорожі можуть стати реальне паломництво до однієї зі святинь, дії зі сприяння її відновленню чи реставрації.

Аналіз запропонованих форм роботи дає змогу простежити, що колективному творчому вихованню властивий алгоритмічний характер.

Основні етапи технології та діяльність учасників на кожному з них представлені в таблиці 10.

Одним із найскладніших завдань технології колективного виховання є *вибір справи*, яка б цікавила і школярів, і дорослих. Щоб його полегшити, доцільно організувати бесіди з батьками, педагогами, представниками правоохоронних органів, громадськими діячами краю про актуальні проблеми міста (села, селища), а також про позитивний досвід соціально цінної діяльності дитячих колективів. На етапі вибору колективної творчої справи ефективним є метод «Мозковий штурм».

Таблиця 10

Основні етапи технології колективного творчого виховання

Назва етапу	Діяльність учасників
1. Колективне цілеутворення.	Вибір колективної творчої справи.
2. Колективне планування справи.	— Створення ради справи; — розроблення плану роботи та сценарію.
3. Колективна підготовка справи.	Розподіл і виконання обов'язків з підготовки справи; визначення її тривалості.
4. Проведення справи.	Реалізація ролей.
5. Колективний аналіз.	Визначення досягнень та недоліків організації справи.
6. Найближча післядія.	Розробка перспектив подальшої спільної діяльності.

Колективне планування справи передбачає розробку сценарію реалізації мети. Тут можна використовувати «Мозковий штурм» для усунення суперечливих моментів, а також організації діяльності згідно з інтересами дорослих та дітей. На цьому етапі створюються рада справи або тимчасові ініціативні групи. Педагоги та батьки мають брати участь у спільній діяльності, щоб учні відчували себе співорганізаторами, а не виконавцями роботи. Учителі ненав'язливо пропонують своє керівництво, займаючи позицію старшого товариша, який вірить у можливість дітей. Під час спільної діяльності між учнями та їх вихователями виникає духовна єдність.

На етапі проведення справи забезпечуються спільні емоційні переживання дітей, батьків і педагогів, створюється можливість для кожного учасника реалізувати свою роль.

Колективний аналіз передбачає визначення досягнень і недоліків організації справи. Аналіз дає змогу навчатися на власних помилках і використовувати набутий позитивний досвід.

Обов'язковим етапом технології колективного творчого виховання є найближча *післядія*. Вона передбачає визначення перспектив подальшої роботи.

Технологія колективного творчого виховання була обґрунтована понад 50 років тому. Сучасні педагоги доповнюють її новими елементами. Створено, зокрема, технологію педагогічної підтримки (О. Газман), технологію індивідуального рефлексивного виховання (О. Анісімов, П. Щедровицький) тощо.

3.2.3. Технологія «Створення ситуації успіху»

Процес виховання особистості є складним і суперечливим, особливо в тих випадках, коли дитина втратила віру у власні можливості. За таких умов педагогу доцільно використати технологію «Створення ситуації успіху».

Її трактують як цілеспрямоване, організоване поєднання умов, за яких створюється можливість досягнути значних результатів у діяльності як окремої особистості, так і колективу загалом.

Автор ідеї – російський педагог А. Белкін. Вона покладена в основу системи роботи, яку трактують ще як технологію.

Однією з передумов обґрунтування технології «Створення ситуації успіху» є ідея А. Макаренка про завтрашню радість, якою повинен жити колектив, що прагне яскравих вражень.

Для правильної реалізації технології необхідно дотримуватися визначених критеріїв технологічного підходу: системності, діагностичності, алгоритмічності тощо.

Алгоритмічність дає підстави вважати створення ситуації успіху технологією. Розрізняють декілька етапів створення ситуації успіху:

- 1) діагностико-цільовий;
- 2) мотиваційний;
- 3) організаційний;
- 4) підсумковий.

Основні етапи технології та діяльність учасників на кожному з них представлені в таблиці 11.

Під час *діагностико-цільового* етапу вчитель здійснює педагогічні вимірювання рівня розвитку виховних якостей школярів.

Таблиця 11

Основні етапи технології «Створення ситуації успіху»

Назва етапу	Діяльність учасників
1. Діагностико-цільовий.	Проведення діагностичних процедур, визначення цілей.
2. Мотиваційний.	Формування в учнів установки на досягнення успіху.
3. Організаційний.	Визначення завдань, створення умов для їх успішного виконання.
4. Підсумковий.	Аналіз відповідності результату визначеній меті.

З урахуванням отриманих результатів формуються цілі; визначається, які уміння чи якості необхідно розвинути.

На етапі *мотивації* вчитель повинен формувати в школярів установку на успіх. Допомогти у цьому педагог може такими словами:

- У тебе неодмінно вийде!
- Ти справишся!
- Ти маєш продовжувати роботу.
- У тебе є вроджений хист до цієї роботи!

Під час *організаційного* етапу визначаються завдання, які має виконати учень, та створюються умови для їх успішного виконання. Учителеві варто пропонувати легкі завдання, які школяр гарантовано виконає, щоб уникнути ризиків гіркого розчарування дитини.

На *підсумковому* етапі необхідно використати результат як стимул для подальшої роботи, адже учні часто недооцінюють свої здібності і можливості, не знають, що здатні впоратися зі складним завданням. Якщо переконати дітей у наявності таких здібностей та можливостей, то найчастіше стрімко зростає їхня працездатність та пошукова активність.

Наприклад, здійснивши діагностику рівня розвитку якостей та умінь школярів, учитель виявив, що учень К. є пасивним. Учитель провів бесіду з цим учнем і переконав його в необхідності брати участь у роботі класу, а згодом запропонував стати керівником інтерактивної групи під час виховного заходу. Педагог допоміг скласти план дій, постійно заохочував зусилля школяра. Після

проведення виховного заходу відбувся детальний аналіз діяльності учня і визначення для нього нових обов'язків.

Необхідно акцентувати увагу, що не можна відразу пропонувати дитині складні завдання, наприклад стати старостою класу чи бути організатором конкурсу. У разі невдачі школяр може замкнутись у собі.

Упровадження технології «Створення ситуації успіху» вимагає від учителя високого рівня педагогічної майстерності. Він має визначити таке завдання, яке повинно бути посильним для учня, адже школяр має відчувати позитивні емоції. Може трапитися, що, незважаючи на докладені зусилля, завдання не вдасться виконати. Тоді учитель має підбадьорити дитину, пояснивши їй, що робота виконана набагато краще, ніж раніше, навіть якщо прогресу не було. У цьому якраз і полягає суть створення ситуації успіху: запевнити школяра, що він уже став успішним, і тим самим створити стимул для особистісного вдосконалення й самореалізації. Зазначену технологію можна впроваджувати як для розвитку окремої особи, так і для формування колективу класу.

3.2.4. Технологія формування учнівського колективу

Одна з ключових проблем педагогіки – формування колективу. Досліджено, що легше змінити індивідів, зібраних у групу, ніж змінити кожного з них окремо. Саме тому шляхи і перспективи колективного виховання є предметом численних наукових розвідок. Проблема колективу та його розвитку відображена в працях П. Блонського, А. Макаренка, С. Русової, В. Сухомлинського, С. Шацького й інших відомих педагогів.

Незважаючи на ґрунтовні наукові розробки, формування дружнього класного колективу є одним із найскладніших завдань класного керівника.

За результатами досліджень, від 12 до 38% учнів відчувають себе в школі та класі дискомфортно, від 13 до 38% – відстороненими спостерігачами. 39% учителів зазначають, що потребують знань та вмінь упровадження технологій, спрямованих на становлення колективу³⁹.

³⁹ Лепнева О. А. Классный коллектив: технология формирования : метод. пособие / О. А. Лепнева, Е. А. Тимошко. – М. : ООО «ЦГЛ», 2005. – С. 10.

Є різні підходи щодо визначення основних етапів формування учнівського колективу. Їх виокремлюють на основі характерних дій керівника та учнів, а також на основі якостей, властивих колективу на певному етапі його розвитку.

Історично однією з перших технологій формування дитячого колективу є технологія А. Макаренка. Основні ідеї класика педагогіки розвинув російський педагог Є. Степанов. Його технологія, як і технологія А. Макаренка, має чотири етапи:

- 1) проектування;
- 2) становлення;
- 3) стабільне функціонування;
- 4) завершення функціонування або докорінне оновлення.

Російський вчений А. Лутошкін визначив рівні розвитку учнівського колективу, назви яких відображають характерні якості класу на кожному етапі його становлення:

- «розсип піску»;
- «м'яка глина»;
- «блимаючий маяк»;
- «пурпурове вітрило»;
- «палаючий факел»⁴⁰.

Основні етапи технології з властивими для них діями учасників представлені в таблиці 12.

Початковим етапом розвитку колективу є *«розсип піску»*. У такій групі діти перебувають наче всі разом і водночас кожен окремо, що нагадує пісок, який складається з безлічі піщинок. В учнів класу цього рівня розвитку ще немає спільних інтересів, справ. Завдання вчителя полягає в тому, щоб задовольнити потребу школярів та їх батьків в інформації про норми, вимоги, режим, зміст, форми діяльності, традиції нового колективу; вивчити індивідуальні особливості учнів, батьків, учителів-предметників, які працюють у цьому класі.

До форм, які дають змогу класному керівнику зібрати інформацію про кожного учня або про сім'ю, можна віднести інформаційну анкету, індивідуальні бесіди, тестування, аналіз документів школяра, щоденник педагогічних спостережень.

⁴⁰ Лутошкін А. Н. Эмоциональные потенциалы коллектива / А. Лутошкін. – М. : Педагогика, 1988. – С. 28–30.

Таблиця 12

Основні етапи технології формування учнівського колективу

Назва етапу	Діяльність учасників
1. «Розсип піску»	— Організація знайомства. — Обмін інформацією. — Формування привабливого образу школи.
2. «М'яка глина»	— Поглиблення знайомства. — Вибори активу. — Створення планів діяльності. — Налагодження взаєморозуміння.
3. «Блимаючий маяк»	— Утвердження активу класу. — Реалізація планів діяльності. — Подолання нестабільності колективу. — Формувати емоційно-вольової та інтелектуальної єдності класу.
4. «Пурпурове вітрило»	Активна самореалізація кожного члена колективу.
5. «Палаючий факел»	— Розвиток дитячого самоврядування. — Реалізація суспільно значимої діяльності. — Розвиток потреб у самовдосконаленні.

Орієнтовні методи роботи з класом: «Знайомство», «Автопортрет», «Прогноз погоди», «Комплімент», «Кольорові фігури», «Пора року», «Пошукай когось, хто...».

«Знайомство»

Педагог пропонує учням познайомитися. Для цього можна скористатися одним чи декількома варіантами:

1. *Коротка розповідь.*

Класний керівник (вихователь) пропонує кожному учневі назвати своє ім'я, коротко розповісти про себе (сім'я, місце проживання, захоплення тощо). Починається знайомство за бажанням, а потім процес здійснюється по колу. Не пропускають нікого, у тому числі себе, дякують кожному за висловлювання і переходять далі.

2. *Історія імені.*

Класний керівник пропонує учням назвати своє ім'я та розповісти його історію.

3. Ім'я та характер.

Класний керівник пропонує учням назвати своє ім'я та рису характеру (таку, що подобається в собі, позитивну), яка починається на першу літеру імені. Можна продемонструвати рису за допомогою пантоміміки. Необхідно пам'ятати про порядок проведення, зазначений у варіанті 1.

4. Я пишаюсь.

Класний керівник пропонує кожному учневі назвати своє ім'я та продовжити речення «Сьогодні я пишаюсь...». Необхідно пояснити, що пишатися можна будь-якими своїми рисами. Якщо хтось із присутніх відмовиться висловлюватися, його пропускають, однак повертаються до них після того, як завершиться коло – зазвичай, вони вже мають що сказати.

5. Я змінюю своє ім'я.

Класний керівник пропонує кожному учневі назвати своє ім'я та ім'я, яке цей школяр хотів би мати, і за бажанням пояснити свій вибір.

6. Я через 10 років.

Класний керівник пропонує кожному учневі назвати своє ім'я та поміркувати, які зміни в житті відбудуться з ним через 10 років.

«Автопортрет»

Педагог пропонує учням намалювати самих себе, сконцентрувавшись на власній неповторності та індивідуальності. Малюнок може бути гумористичним, схематичним, абстрактним тощо. Головне, щоб учні класу впізнали, хто на ньому зображений, тобто в автопортреті треба передусім втілювати свої особливі риси.

Учитель збирає малюнки, перемішує їх, щоб ніхто не міг розпізнати, кому який автопортрет належить. Кожному з учнів педагог вручає один із малюнків, стежачи, щоб нікому не попався його власний портрет. Діти відгадують, хто з учнів класу зображений на малюнку. Підводяться підсумки, здійснюється рефлексія.

«Прогноз погоди»

Педагог пропонує учням розповісти про свій емоційний, душевний стан мовою «прогнозу погоди», тобто говорити про те,

якими погодними ознаками можна охарактеризувати його внутрішній світ: якій порі року відповідає; похмуро чи ясно; вітряно чи тихо; чи є опади; який час доби; яка температура? (щодо встановлення температури висувається вимога – визначити її в інтервалі від 0 до +10 °С).

Кожен учасник почергово (за годинниковою стрілкою) розповідає про свій душевний, емоційний стан. Останню ознаку (температуру) педагог фіксує маркером (крейдою) на аркуші паперу (дошці).

Після того, як висловилися всі учасники, педагог (він також описує свій стан, причому буде краще, якщо він першим запропонує свою розповідь, задавши певний алгоритм опису) сполучає всі позначки температури в графік. Коли графік побудований, учитель запрошує учасників взаємодії проаналізувати його, висловити свою думку про нього. Підводячи підсумки, педагог відзначає, що кожен з учасників взаємодії є індивідуальністю, кожен має право на свій стан, власне світосприйняття, і побудований графік підтверджує це.

«Комплімент»

Усім учасникам взаємодії педагог пропонує сісти в коло. Він називає метод і пояснює його суть: кожен учасник почергово (за годинниковою стрілкою) робить сусіду справа від себе комплімент. Педагог робить комплімент своєму сусіду справа першим. Згодом усі наступні учасники почергово роблять комплімент сусіду. Останній з учасників робить комплімент педагогу. Організується рефлексія взаємодії.

«Кольорові фігури»

Наперед учні виготовляють різноманітні фігури на кольоровому папері (квіти, фрукти, овочі, предмети, тварини тощо); кожна фігура представлена в 2–3 екземплярах різного кольору. Педагог розкладає кольорові фігури. Учні пропонується з багатьох фігур вибрати одну, яка за формою та кольором відповідає їх індивідуальності або сьогоднішньому душевному, емоційному стану, і пояснити свій вибір. Педагог також повинен вибрати одну з фігур, обґрунтувавши, що символізує для нього колір і форма вибраної фігури.

Метод дає змогу відзначити індивідуальність кожного учасника.

«Пора року»

Педагог пропонує учням сказати голосно, у якій порі року вони народилися. Далі вчитель створює групи: весна, літо, осінь, зима. Кожна група сідає окремо. Розмовляючи між собою, учні шукають спільні й відмінні риси. Ці риси записують на цупкому аркуші паперу. Аркуші розвішуються на стіні, а лідер кожної групи називає спільні риси (інтереси, уподобання, хобі тощо), а також специфічні якості кожного з учасників групи.

«Пошукай когось, хто...»

Педагог пропонує учням на спеціально приготовлених аркушах, розділених на частини, записати:

- посередині – своє ім'я;
- на краях – улюблену книжку; улюблену страву; улюблену постать (ідеал); улюблений колір, інтереси, хобі (можна виписати інші характерні дані).

Після виконання цього завдання учням треба знайти однокласників з подібними уподобаннями, зацікавленнями тощо. Пересуваючись класом, школярі називають власні характерні риси, які хочуть виявити в інших.

Другий етап розвитку колективу називається *«м'яка глина»*. Така назва засвідчує, що колектив на цьому етапі можна успішно формувати, подібно до того, як із глини є можливим виробляти необхідні предмети. У групі, яка перебуває на цьому рівні розвитку, помітні перші зусилля згуртування. Стосунки між дітьми можуть бути як дружельобними, так і конфліктними. Учні за власною ініціативою рідко допомагають один одному. Хорошого організатора поки що немає або йому важко проявити себе.

На цьому етапі дуже важливо дати можливість кожному висловитися. Необхідно обговорити найближчі та далекі перспективи, виробити плани діяльності. Оскільки в дітей ще немає напрацювань і досвіду спільної діяльності, дискусія може

перерости в конфлікт. Організація заходу чи справи нерідко зупиняється на етапі підготовки.

Основними завданнями класного керівника є: реалізувати процес поглиблення знайомства; організувати спільну діяльність у дитячому та батьківському колективах для визначення цілей, завдань, принципів, законів шкільного життя; розвивати навички «доброго слухача».

На етапі «м'яка глина» необхідно обов'язково провести перші батьківські збори, які сприятимуть взаєморозумінню між класним керівником та батьками, співробітництву школи і батьків.

Формуванню довірливих стосунків допоможе класна газета «Портрет класу», створена школярами разом із класним керівником, проекти, виготовлені школярами, зокрема «Перспективи школи».

На цьому етапі доцільно реалізувати такі методи: «Павутиння», «Бажано. Обов'язково. Не можна», «Дві правди й одна брехня».

«Павутиння»

Педагог пропонує учням сісти в одне велике коло. Пояснює, що під час виконання цієї вправи в кожного буде можливість назвати своє ім'я та розповісти про себе щось особливе. Учні дають одну-дві хвилини на те, щоб вони вирішити, що говоритимуть про себе.

Педагог просить одного учня почати, назвавши своє ім'я та повідомивши щось про себе (наприклад: «Мене звать Антон, у мене чудова пам'ять»). Потім цей школяр повинен міцно взятися за кінчик довгої мотузки (вовняної пряжі), а весь клубок перекинути (або перекотити на підлозі) кому-небудь навпроти в колі. Учні продовжують цей процес доти, поки не висловляться всі (якщо хтось не хоче говорити, він має право сказати «пропускаю») і не утвориться своєрідне «павутиння зв'язків» із пряжі.

«Бажано. Обов'язково. Не можна»

Педагог об'єднує учнів у малі групи. Кожна з груп отримує великий аркуш паперу і завдання: визначити норми поведінки в класі під час уроків, об'єднавши їх у три групи (по 4 в кожній): «У нашому класі бажано...», «У нашому класі обов'язково...», «У нашому класі не можна...». Напрацьовані правила кожна група

записує на свій аркуш. Наприкінці всі групи презентують результати роботи.

Учитель пропонує знайти ті правила, які співпали у всіх групах, і виписати їх на окремий аркуш паперу. При цьому зміст і формулювання правил уточнюються й обговорюються.

Усі учні можуть доповнити список тими нормами, які були запропоновані групами раніше, але не увійшли до загального списку, або запропонувати зняти якесь правило.

Після обговорення школярі приймають правила шляхом голосування.

«Дві правди й одна брехня»

Цим методом можна скористатися для поглиблення знайомства школярів.

Педагог пропонує кожному учневі написати про себе три речення: як переважно ви любите проводити час; обов'язки, які доводиться виконувати вдома тощо. Два з цих тверджень мають бути правдивими, а одне – ні. При цьому брехня має бути схожою на правду, а правдиві твердження мусять бути трохи неправдоподібними.

Інші учні класу (або малої групи) повинні здогадатися, котре із речень є неправдою.

Успішна діяльність педагога, батьків та учнів на етапі «м'яка глина» завершується переходом до наступної стадії розвитку колективу – *«блимаючий маяк»*. Така назва вибрана не випадково. Вона символізує нестабільність колективу: світло маяка періодично то з'являється, то зникає.

Учні на цій стадії формування колективу турбуються про те, щоб кожен у ньому йшов правильним шляхом. У такому колективі переважає бажання спільно трудитися, допомагати один одному, бути разом. У класі є на кого покластися, його актив авторитетний.

Учні в колективі цього рівня розвитку реалізують стратегію і тактику своєї поведінки. Час від часу можуть виникати напруження і навіть конфліктні ситуації між різними групами учнів: дівчатами і хлопцями, фізично сильними і слабкими тощо.

Мета класного керівника полягає у формуванні емоційно-вольової та інтелектуальної єдності класу. Для цього він повинен

вивчити ступінь комфортності самопочуття кожного учня і динаміку міжособистісних взаємин; забезпечити взаємозалежність результатів діяльності і зусиль кожного члена колективу; створити можливість для переживання стану незадоволення розгрупованістю, недостатньою єдністю; забезпечити різноманітну діяльність, яка дає змогу виявити лідерство учнів; надати можливість висловлювання і спільного обговорення будь-якої думки.

До форм, які дають змогу реалізувати завдання етапу, можна віднести тематичну класну годину «Портрет однокласника», диспут-клуб «Я і мій клас», телеміст учнів і батьків «Від чого залежить успіх», діалого-діагностичну методичку «Я в школі», свято «День народження класу».

На цьому етапі доцільно реалізувати методи «Подаруй квітку», «Таємні таланти», «Незакінчені речення».

«Подаруй квітку»

Педагог першим дарує квітку комусь із присутніх і обґрунтовує свій вибір. Після цього всі учні по черзі дарують одне одному квітку, супроводжуючи подарунок відповідними поясненнями.

«Таємні таланти»

Педагог роздає маленькі аркуші паперу та просить учнів написати щось одне, що їм подобається робити і чого інші учні, напевно, не знають. Після завершення роботи школярами він збирає аркуші, перемішує їх і роздає учням, слідкуючи, щоб ніхто не одержав свій аркуш. Учні протягом 5 хвилин намагаються знайти того «власника» прихованого таланту.

Згодом відбувається обговорення: чи вдалося учням виконати завдання, що нового вони дізналися про своїх однокласників.

«Незакінчені речення»

Педагог зачитує початок речення, а школярі за чергою завершують його. Наприклад, початок речення може бути таким: «Щодня збираючись у школу, я думаю, що...», «Коли, прийшовши додому, я згадую прожитий день, то...», «Шкода, що в нашій школі не можна...».

Метод дає змогу визначити рівень задоволення життям у класному колективі.

Поглиблення розвитку дитячого колективу зумовлює перехід до етапу *«пурпурове вітрило»*, на якому школярі діють за принципом «один за всіх і всі за одного». На цьому етапі виразно помітна згуртованість класу. Діти відчувають гордість за свій колектив, захищеність і впевненість у ньому. Проте трапляються ситуації, коли учні не готові долати перешкоди.

Завдання класного керівника полягає в організації діяльності, яка забезпечує активну самореалізацію учнів класу на користь шкільного колективу: створення умов, в яких можна «вивести з тіні» і реалізувати можливості учнів, котрі поки що є спостерігачами; підтримання всіх можливих ініціатив школярів.

Класний керівник на цьому етапі виконує роль консультанта.

Ефективними формами роботи, які варто реалізувати, є психолого-педагогічний тренінг, вечір пісні і поезії, рольова дискусія, тематична класна година «Людина – відкрита система», гра «Традиції і легенди нашої школи», захист проектів «Майбутнє починається зараз».

На цьому етапі можна скористатися методом «Герб».

«Герб»

Класний керівник пропонує учням заповнити «віконечка» у схематично зображеному гербі, відповідаючи на подані ним запитання. Педагог наголошує на тому, що необхідно зображувати відповіді у вигляді малюнка, схеми, піктограми, умовної позначки. Для кожного питання виділено «віконечко», а для останнього – стрічка під гербом.

Пропонуються такі запитання:

- дві речі, які я роблю найкраще;
- мій найбільший успіх у житті;
- я очима батьків і вчителів;
- я очима друзів;
- моя найбільша мрія;
- три слова, які я хотів (хотіла) би почути на свою адресу;
- мій життєвий девіз.

Педагог просить когось із учнів відкрити одне «віконечко» та описати зображення, і що цим зображенням учень хотів сказати. Присутні висловлюються по колу.

Через нестачу часу можна не відкривати всі «віконечка», а одне чи декілька за бажанням учнів.

Обов'язково необхідно провести рефлексію вправи за запитаннями: як вам працювалося; які думки та почуття викликала у вас ця вправа?

Педагог пропонує залишити герб на згадку, тому що в майбутньому думки учнів про себе можуть змінитися.

Завершальним етапом розвитку дитячого колективу є *«палаючий факел»*, що символізує живий вогонь, який горить завдяки особливому «паливу»: тісній дружбі, єдиній волі, чудовому порозумінню, діловому співробітництву, відповідальності не лише за себе, а й за весь колектив.

На цьому етапі колектив загалом і кожен учень зокрема усвідомлюють як цілі, так і мотиви діяльності. У класі спостерігається добре розвинуте самоврядування, завдяки якому школярі постійно пропонують та реалізують соціально цінні ідеї.

Завдання класного керівника полягає в тому, щоб організувати пошук об'єктів суспільної турботи, створювати умови для формування в учнів навичок вирішення соціальних проблем, підтримати потребу кожного школяра в самовдосконаленні.

Ефективними формами роботи, які використовуються на етапі «Палаючий факел», є вистава або театр мініатюр, науково-практична конференція, операція «Сюрприз», тематична класна година «Естафета поколінь», акції «Подарунок школі» і «Подарунок місту».

На цьому етапі можна скористатися методами «Знайди собі супутників», «Допоможи здійснити мрію» тощо.

«Знайди собі супутників»

Педагог пропонує учням уявити, що вони здійснюють захоплюючу подорож до одного із чудес світу чи України (займаються пошуками скарбів).

З учнів класу необхідно вибрати для себе супутників та, наскільки це можливо, розподілити між ними ролі (кількість вибраних дітей не регламентується).

«Допоможи здійснити мрію»

Педагог пропонує учням пригадати, про яку важливу справу свого життя вони мріють та який суспільно значимий проект хотіли б здійснити.

З учнів класу треба обрати тих, які будуть сприяти досягненню мети, та зазначити, які функції вони виконуватимуть.

Модель проекту варто реалізувати у мультимедійній презентації, яку допомагатимуть виготовити вибрані учнем для допомоги однокласники.

«Якщо я стану мером»

Одному з учнів класу (його вибирають шляхом жеребкування) необхідно уявити, що він став мером міста. З однокласників треба створити команду для управління містом. Кому яка посада буде запропонована?

Розглянуті методи, вправи й ігри описані С. Кашилевім, Б. Кубічек, О. Лепневою, О. Пометун, Є. Тимошко та адаптовані авторським колективом пропонованого посібника.

Виховна робота з колективом класу має розвивати в учнів бадьорість, оптимізм, позитивні емоції, що часто забезпечується через організацію шоу-технологій.

3.2.5. Шоу-технології

Під впливом засобів масової інформації сьогодні в навчальних закладах є популярними масові заходи у формі шоу – театралізованої гри. Шкільні заходи такого типу мають три особливості: поділ учасників на тих, хто виступає («сцена»), і глядачів («зал»); змагальність на сцені; наперед створений організаторами сценарій.

У будь-якій педагогічній дії є три блоки: підготовка – реалізація – аналіз підсумків. Основана частина шоу-технології – це завдання, конкурси й оцінювання, яке проводить не тільки журі,

а й зал. Гра, яка є складовою шоу, володіє значним педагогічним потенціалом.

3.2.6. Технологія фізичного виховання дітей М. Єфименка

У 90-х роках ХХ ст. в освітянських колах була презентована нова технологія, розроблена українським педагогом-новатором, незалежним експертом із фізичного виховання та оздоровлення дітей і дорослих Миколою Єфименком. Вона ще називається «Театром фізичного розвитку та оздоровлення дітей». Авторська технологія М. Єфименка створена для реалізації в дошкільних закладах та початковій школі, однак може бути використана у виховній здоров'язбережувальній діяльності також серед підлітків.

В основі технології – дотримання принципу природовідповідності і проведення гри, яку має всебічно продумати педагог⁴¹. Технологією передбачено єдність фізичного, естетичного, розумового, морального й духовного розвитку дитини.

Історія «Театру фізичного розвитку та оздоровлення дітей» налічує понад 20 років. Передумовою становлення нової технології стало відкриття М. Єфименком у 1990 р. в Одесі на базі дошкільного закладу № 258 «Золота рибка» за підтримки завідувача, вихователів та кількох студентів дефектологічного відділення факультету фізичного виховання Одеського державного педагогічного інституту імені К. Д. Ушинського Центру реабілітації рухом (ЦРР), співробітники якого займалися руховою реабілітацією дітей з церебральним паралічем.

У розробленій технології втілено педагогічне кредо її автора: «Грати щодня, грати постійно, грати завжди». Технологія фізичного виховання дітей ґрунтується на таких положеннях:

1. Іти за логікою природи (педагогіка має бути природною).
2. Фізичне виховання дітей повинно здійснюватися по спіралі, поєднуючи нове з відомим.
3. Реалізовувати так званий педагогічний спідометр, тобто загальнорозвивальні вправи (підбирати підготовчу частину заняття (уроку) згідно з «еволюційною гімнастикою»).

⁴¹Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології. Практикум : навчальний посібник / І. М. Дичківська. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. – С. 370.

4. Розділяти заняття на три частини за фізіологічною суттю.

5. Упроваджувати основні принципи «Театру фізичного виховання дітей» (граючи – оздоровлювати, граючи – виховувати, граючи – розвивати, граючи – навчати).

6. Створювати позитивну, світлу енергію радості й задоволення (фізичне виховання повинно заряджати дітей позитивними емоціями).

7. «Малювати» руховий портрет дитини, використовуючи методику ігрового тестування.

8. Допомогати дітям у створенні тренажерів.

9. Дотримуватися принципу: «Здоров'я здорових вимагає профілактики та корекції».

10. Забезпечувати гармонійність виховних впливів: через рухи та гру до виховання Людини майбутнього⁴².

У системі фізичного виховання дітей М. Єфименко виокремлює такі основні рухові режими: плавальний, лежачий, повзальний, сидячий, стоячий, ходьбовий, лазальний, біговий, стрибковий. Їх назви свідчать про те, яким основним рухам надають перевагу на конкретному занятті.

Реалізуючи технологію фізичного виховання, розроблену М. Єфименком, педагог повинен продумати ігрову тему, відповідно до якої буде відбуватися фізичний розвиток дітей. Ігрове дійство може тривати на одному або декількох заняттях у формі гри, казки, у яких відображені історичні, географічні, етнографічні особливості місцевості, де розміщений дитячий заклад.

Гра-заняття має багато спільного з театральним спектаклем. Під час ігор можна здійснювати профорієнтацію, ознайомлюючи дітей з різними професіями.

Найяскравішими перевагами технології є поєднання рухової й мовленнєвої діяльності; інтеграція фізичного, естетичного й інших напрямів виховання; формування математичних уявлень, уваги, логіки, пам'яті, спостережливості через вправи, ігри. Для розвитку мовлення використовується методичний прийом «створення педагогічного вакууму», коли педагог розпочинає фразу, а діти завершують, слідкуючи, щоб вона була адекватна конкретній

⁴²Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Практикум : навчальний посібник / І. М. Дичківська. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2013. – С. 370.

ігровій ситуації. Відбувається також озвучення рухів пропонованого ситуацією образу. Наприклад, виконання вправи «Ідемо на конячці» супроводжується імітацією цокоту копит.

Кожне заняття повинно мати звуко-музичний супровід, який розпочинається тихою, повільною, ніжною музикою з поступовим наростанням сили, звуку, динамізму.

У «Театрі фізичного розвитку та оздоровлення дітей» дотримуються різних підходів до організації роботи з дівчатками та хлопчиками. М. Єфименко в загальних рисах змалював фізичні та психічні якості чоловічості й жіночності, які необхідно розвивати під час занять у дітей відповідних статей. Такими рисами хлопчиків є фізична сила, витривалість, спритність, швидкість, атлетичність, наступальність, сміливість, ризикованість, рішучість тощо; у дівчаток – гнучкість (пластичність), точність рухів, координованість, легкість, стрункість, відчуття ритму, витонченість, лагідність, ніжність, естетичність та інші. Безперечно, певною мірою всі ці якості варто виховувати як у хлопчиків, так і в дівчаток. У контексті міркувань М. Єфименка йдеться про окремі заняття, на яких має домінувати виховання статевих ознак. Очевидно, є певний сенс у його твердженнях, що ігри для дівчаток і хлопчиків мають бути різними. Так, типовими для хлопчиків можуть бути ігри «Запорозькі козаки», «Астронавти», «Юні матроси», «Рятівники», «Десантники», «Ніндзя», «Прикордонники» «Скелелазы», для дівчаток – «Бджілки», «Метелики», «Сонечко», «Із життя квітів», «Зірочки», «Рибки», «Ляльковий магазин», «Народжені морем» та ін.

Технологія М. Єфименка не є цілковито досконалою. Вона має й недоліки. Діти не завжди в змозі правильно виконати вправи разом із педагогом, а той, у свою чергу, не має можливості допомогти, оскільки відбувається казкове дійство, яке не повинно перериватися. Не кожній дитині подобається казка, створена дорослими людьми. Учителі розглядають й інші недоліки системи фізичного виховання українського педагога. Проте, незважаючи на окремі вади, технологія М. Єфименка є оригінальною системою фізичного виховання, розвивальний ефект якої поширюється на загальний розумовий і духовний розвиток як здорових дітей, так і дітей з інклюзіями. Вона може стати передумовою для

проектування новітніх систем фізичного виховання, основою комплексної педагогіки життя. Її ідеї можуть використовуватися для розробки нових технологій фізичного виховання дітей у позакласній роботі.

Може виникнути питання, що об'єднує такі несхожі виховні технології. Як зазначалося вище, провідним критерієм освітніх, зокрема і виховних технологій є діагностичність.

3.3. Педагогічна діагностика в освітніх системах і технологіях

Поняття педагогічної діагностики

Особливістю освітніх технологій є обов'язкове використання у процесі їх реалізації діагностичних процедур. Проте, як засвідчують дослідження, педагогічна діагностика ще не стала необхідним компонентом навчально-виховного процесу. Педагоги недостатньо обізнані зі значенням цього терміна; не знають, чим відрізняється контроль знань від педагогічної діагностики, не володіють методикою проведення вимірювань у навчально-виховній роботі.

Термін «діагностика» дослівно з грецької мови перекладається як «здатність розпізнавати» (*dia, dias* – через, між, серед, з допомогою; *gnosis* – знання). Отже, *діагностика* – це діяльність щодо встановлення діагнозу або вчення про способи його отримання.

Якщо завдання діагностики полягає в тому, щоб з'ясувати відхилення від норми, то правильно проведена педагогічна діагностика спрямована на отримання правильної всебічної інформації про об'єкти діагностування, передусім про їх позитивні складові, що дає змогу окреслити способи усунення недоліків.

Педагогічну діагностику трактують як діяльність щодо виявлення актуального стану і тенденцій навчально-виховного процесу, визначення стану розвитку учасників педагогічної взаємодії, спрямовану на управління якістю освітнього процесу та встановлення перспектив його розвитку.

Педагогічна діагностика розвивалася тривалий час, поки була створена відповідна термінологія.

Історія розвитку системи вимірювань у педагогічному процесі

Поняття «педагогічна діагностика» запропонував німецький вчений К. Інгенкамп у 1968 р. Проте її становлення розпочалося значно раніше. Донауковий період педагогічної діагностики нараховує стільки ж років, скільки й педагогічна діяльність. Елементи педагогічних вимірювань відомі з часів первісного суспільства. Тоді у племенах використовувалися вікові ініціації для перевірки дітей і підлітків на зрілість. Становлення діагностики продовжилося у школах Стародавнього світу. У Давньому Вавилоні всередині III тис. до н. е. під час випробувань майбутніх писарів піддавалися контролю знання ними чотирьох арифметичних дій, уміння вимірювати поля, розподіляти раціони, ділити майно, володіння мистецтвом співу і гри на музичних інструментах.

Відомими з давніх часів є такі форми діагностики, як розв'язування математичних задач, шаховий поєдинок та ін. Варто зазначити, що недостатня готовність до вибраного роду діяльності іноді жорстоко каралася. Так, майбутні жерці Стародавнього Єгипту, якщо не витримували випробувань, прирікалися на загибель⁴³.

Практика складання іспитів на право зайняти високу чиновницьку посаду вперше була запроваджена в Давньому Китаї за 2200 років до н. е. При цьому перевірялися знання та вміння із шести «мистецтв»: музики, стрільби з лука, верхової їзди, письма та рахунків, знання ритуалів і церемоній. Згодом іспити стали однією з найпоширеніших форм контролю підготовленості чиновників до майбутньої діяльності.

Сьогодні ефективним та об'єктивним методом педагогічної діагностики є тести. Їх запропонував у другій половині XIX ст. відомий англійський учений Ф. Гальтон, перевіряючи фізичні та психічні якості відвідувачів власної лабораторії. Таким чином

⁴³ Максимов В. Г. Педагогическая диагностика в школе : учеб пособие для студ. высш. пед. заведений / В. Г. Максимов. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – С. 5–6.

завершилася кількатисячолітня практика інтуїтивного діагностування. З цього часу розпочався її науковий період розвитку.

Об'єкти та функції діагностики

У педагогічній роботі, зокрема під час реалізації освітніх технологій, піддаються діагностиці особистість школяра, дитячий колектив, діяльність педагога, виховний процес (вплив соціального середовища та виховних інституцій).

Діагностика особистості школяра спрямована на виявлення рівнів його вихованості та загального розвитку. При цьому вивчаються потреби, інтереси, переконання, ціннісні орієнтації учня, культура його поведінки і спілкування, рівень здоров'я, умови сімейного виховання, психологічні якості.

Діагностика рівня розвитку дитячого колективу і його впливу на вихованця передбачає вивчення ступеня згуртованості дітей, зовнішніх зв'язків, форм дозвілля, історії колективу тощо.

Діагностика виховного процесу – це дослідження виховної системи роботи в школі, ступеня задоволення нею, характеру співпраці між педагогами, причин напруження між педагогами та учнями в конфліктних ситуаціях, взаємодії між виховними інституціями: школою, сім'єю тощо.

Самодіагностика педагога передбачає вивчення індивідуального стилю педагогічного спілкування і керівництва, поведінки у складних ситуаціях, культури розумової праці, рівня педагогічної майстерності, характеру і причин труднощів у роботі.

Отже, визначено такі об'єкти педагогічної діагностики:

- індивідуально-особистісні якості школярів;
- поведінка і ставлення вихованців у колективі;
- виховний процес: вплив соціального середовища, а також сімейного, шкільного і класного оточення на формування школярів;
- професійні якості педагогів.

Розрізняють діагностику навчальної та виховної діяльності. Під *діагностикою в навчанні* найчастіше розуміють контроль знань (поточний, періодичний, тематичний, підсумковий). Він показує, наскільки рівень знань школярів відповідає вимогам, що відображені в навчальних програмах.

Діагностика виховної діяльності – це вимірювання рівня розвитку виховних якостей. Особливістю і водночас складністю вимірювань у виховній роботі є відсутність стандартів, які існують у навчанні.

Педагогічна діагностика виконує важливі функції: *інформаційну* (або функцію зворотного зв'язку), *оціночну*, *управлінську*, *стимулюючу*, *прогностичну*, які пов'язані між собою.

Провідною функцією є *інформаційна*, оскільки мета педагогічної діагностики полягає в отриманні об'єктивної інформації про стан і тенденції розвитку навчально-виховного процесу, рівні вихованості й освіченості учнів. Здійснюючи діагностичну діяльність, необхідно уникати поширеної серед учителів-початківців помилки: дізнаватися, які недоліки притаманні учневі. Завдання педагога полягає передусім у тому, щоб здобувати об'єктивну інформацію про учня, його позитивні особистісні якості для вдосконалення своєї роботи та допомоги школярам у їх творчій самореалізації.

Завдяки *оціночній* функції педагога отримують уявлення про ефективність та результативність педагогічної взаємодії, використання різних засобів. Оцінка дає змогу збагатити поняття учнів про людей і про себе, співставити свої моральні, духовні та інші якості з вимогами суспільства. Оціночна функція безпосередньо пов'язана зі *стимулюючою*, оскільки оцінка забезпечує підвищення рівня активності всіх суб'єктів педагогічної взаємодії та спонукає до самоосвіти.

Управлінська функція педагогічної діагностики пов'язана з основними етапами управління розвитком учнівського колективу й особистості школяра. У зв'язку з цим визначено три типи діагностики: *початкова*, *корекційна (поточна)* й *узагальнювальна (підсумкова)*.

Початкова діагностика проводиться перед здійсненням планування роботи класного колективу. Педагог вивчає рівень вихованості, згуртованості учнів і визначає виховні завдання, які будуть реалізовані в навчальному півріччі чи році.

Поточна (корекційна) діагностика проводиться в процесі організації діяльності учнівських колективів, орієнтує педагога на зміни, які відбуваються в класі. Водночас оцінюється правильність раніше прийнятих рішень.

Узагальнювальна діагностика проводиться в кінці кожного навчального року. На основі її даних прогнозуються педагогічні впливи на наступний навчальний рік. Отже, ще однією функцією педагогічної діагностики є *прогностична*, що передбачає прогнозування організації педагогічної взаємодії та можливості виявлення потенційних можливостей розвитку учасників педагогічного процесу.

Для отримання точного педагогічного «діагнозу» необхідно правильно вибрати методи діагностування.

Методи педагогічної діагностики. Їх класифікація

Зважаючи на важливість отримання достовірних результатів педагогічних вимірювань, необхідно водночас реалізовувати кілька методів діагностики. Під час їх вибору варто передусім керуватися метою та завданнями дослідження, а також брати до уваги характерологічні особливості об'єктів вимірювань.

Найчастіше педагогами під час діагностування використовуються такі *методи діагностики*:

- 1) спостереження;
- 2) анкетування та опитування;
- 3) тестування;
- 4) бесіди;
- 5) вивчення і виховання в педагогічних ситуаціях;
- 6) вивчення продуктів діяльності учнів (малюнки, проекти, щоденники тощо);
- 7) узагальнення незалежних характеристик вихованців;
- 8) соціометричні;
- 9) метод експертних оцінок;
- 10) недописані тези й інші.

Спостереження як метод вивчення учнів необхідний для збирання фактів у природній обстановці: наприклад, учитель у ролі вболівальника спостерігає за грою своїх учнів, фіксує випадки взаємодопомоги, дотримання та порушення правил тощо. Спостереження завжди ефективно в поєднанні з іншими методами педагогічної діагностики.

Під час спостереження необхідно дотримуватися певних правил: намагатися зайняти таку позицію, щоб учні не помітили, що за ними стежать; максимально точно фіксувати факти;

результати своїх спостережень зіставляти із самоспостереженнями учнів.

Опитування як метод педагогічної діагностики широко застосовуються під час вивчення колективної думки, оцінки тих чи інших подій у житті школярів, виявлення характеру взаємостосунків між ними, ставлення учнів до видів діяльності і різних доручень. Отримані дані тим достовірніші, чим більшу кількість осіб опитано за допомогою анкет (соціологічна норма – 380 осіб). Разом із тим, коли опитування охоплює сотні і тисячі учнів, виникають великі труднощі в обробці результатів. Тому опитування застосовуються лише для обмежених педагогічних цілей і обов'язково разом з іншими методами діагностики.

В останнє десятиріччя найпоширенішим методом оцінювання окремих особистісних якостей людини є *тестування*. Тести мають певні переваги порівняно з іншими методами діагностики: простота процедури і надійність обладнання, безпосередня фіксація результатів, зручність математичної обробки тощо.

Тести використовують для оцінювання знань, діагностування здібностей та виховних цінностей особистості. Проте не завжди під час тестування учень проявляє об'єктивність. Він може спеціально відповідати «так, як треба», побоюючись упередженого ставлення педагогів. Окрім того, школяр може бути необ'єктивним, маючи завищену чи занижену думку про себе. Тому тести (зрештою, як і інші методи) аж ніяк не можуть бути єдиним методом діагностики.

На результати вивчення особистості можуть суттєво вплинути *бесіди* (з вихованцями, педагогами, батьками тощо). Проте цей метод буде дійсно ефективним, якщо в суб'єктів діагностування склалися довірливі стосунки.

Найскладніший вид діяльності, який дає змогу отримати навіть приховану інформацію про духовне життя дитини, – це *вивчення і виховання дітей у педагогічних ситуаціях*, зокрема конфліктних. Учитель має створювати такі ситуації, які б відповідали віковій дитині.

Для вивчення та оцінки рівня соціального визнання, структури міжособистісних взаємин, що існують в різних групах і колективах, використовується *соціометрична методика*. Соціометрія дає змогу отримати оперативну інформацію про стан і

динаміку взаємин між учнями класу. Доступ до результатів соціометрії повинен бути обмеженим. З ними можуть ознайомитися лише класні керівники, за необхідності – директор школи та його заступник.

Для оцінювання рівня розвитку виховних якостей школярів використовується метод *експертних оцінок*. Експертами можуть бути об'єктивні у своїх оцінках, авторитетні педагоги, батьки та школярі, що добре знають учнів, яких діагностують. Як правило, використовують трибальну систему оцінювання: бал «3» відповідає яскравому виявленню ознаки; «2» – доброму або посередньому виявленню ознаки; «1» – слабкому виявленню ознаки; «0» – ознака не виявлена. На основі балів, виставлених кожним експертом, визначається загальний індекс розвитку якості, наприклад: два експерти виставили за рівень розвитку працелюбства 2,1 та 2,5; самооцінка школяра – 2,3. Отже, загальний індекс – 2,3.

Недописані тези. Цей метод передбачає завершення учнями речень на різноманітні теми, що дає змогу відстежити виховні якості особистості та взаємостосунки у колективі. Наприклад, учням пропонується завдання дописати тези «Якби я був класним керівником, то я ...», або «Якби я був директором школи, то ...». Учитель зможе не тільки виявити творчі здібності школярів, рівень розвитку соціальних якостей, а й використати отриману інформацію для планування роботи класного колективу.

Зважаючи на численність методів діагностики, доцільно їх класифікувати. Є інформаційні, оцінювальні, продуктивні та процесуальні методи педагогічних вимірювань (рис. 3).

Необхідно акцентувати увагу на тому, що виокремлення таких груп методів має не абсолютний, а відносний характер, оскільки всі методи педагогічної діагностики взаємопов'язані. Наприклад, завдяки методу тестування дослідник отримує об'єктивну інформацію, яка в подальшій діяльності дає змогу здійснити ранжування.

Етапи педагогічної діагностики

Здійснюючи педагогічні вимірювання, необхідно дотримуватися визначеної послідовності дій.

Рис. 3. Класифікація методів педагогічної діагностики

Передусім педагог має сформулювати мету та завдання педагогічної діагностики.

Наступним етапом є *з'ясування критеріїв і показників рівнів розвитку досліджуваної якості або за якими її ознаками, якісними та кількісними характеристиками можна встановити ступінь вихованості школярів*. Так, найважливішими показниками розвитку умінь організації успішної діяльності є здатність визначати життєві цілі та складати плани їх реалізації; якість знань про структуру діяльності й основні етапи успішної роботи; систематичність виконання вправ та аутотренінгових занять для підвищення коефіцієнта успіху, уміння аналізувати ступінь відповідності результату поставленій меті тощо.

На етапі визначення критеріїв, показників для встановлення рівнів розвитку певних властивостей школярів важливо передбачити можливість переведення якісних показників у кількісні, оскільки так можна проводити порівняння вираженості ознак. Для цього варто використовувати трибальну систему оцінки якостей. Якщо педагог реалізовує науково розроблену технологію, то критерії, показники та рівні є вже визначеними її автором.

Перші педагогічні виміри проводяться на початку експериментально-дослідної роботи (констатувальний

експеримент). Згодом розробляється програма дослідження. Після її реалізації (формувальний експеримент) проводиться підсумкова діагностика. Порівнюючи цифрові показники до початку експерименту та після його проведення, можна з'ясувати, наскільки ефективною була робота.

Діагностування як однієї, так і кількох якостей є складним процесом. Педагогу необхідно створити на кожного учня картки спостережень, куди записувати результати реалізації вибраних методик. Бажано залучити до дослідження учнів, учителів, батьків, шкільного психолога тощо. Зрозуміло, діагностування якостей школярів має бути не самоціллю, а засобом підвищення ефективності навчально-виховного процесу.

Висновки

Під виховними технологіями розуміють науково обґрунтовану стратегію, тактику і процедуру виховання. Як і будь-яку освітню технологію, виховну технологію визначають як діяльність чи сукупність дій, як проект (модель) виховного процесу, як систему, у якій результат відповідає визначеній виховній меті.

Існування виховних технологій є дискусійною проблемою, що пояснюється складністю діагностики особистісних якостей і загальнолюдських цінностей. Якщо у виховній системі (процесі) відсутні точне діагностування результату і його відповідність визначеній меті, то необхідно визнати, що такі система чи процес не є технологіями.

Автором терміна «технологія виховного процесу» є А. Макаренко, який наполягав на необхідності здійснення виховання на технологічній основі.

У закладах освіти найчастіше використовуються технології колективного творчого виховання, створення ситуації успіху тощо. Основна ідея технології колективного творчого виховання – це виконання суспільно значимих справ у співпраці батьків, учителів та учнів. Справи називаються творчими, позаяк на всіх етапах їх підготовки та реалізації здійснюються пошуки найоптимальніших шляхів вирішення спільних завдань.

Технології колективного творчого виховання та створення ситуації успіху ще називають особистісно зорієнтованими. Однак особистісно зорієнтоване виховання також визначають як окрему

технологію. За такого виховання вчитель формує неповторну особистість, що унікально поєднує одиничні особливі і загальні риси, які відрізняють її від інших індивідів і людських спільнот.

Формування індивідуальності учня не заперечує, а передбачає вміння жити в колективі. Існує декілька технологій формування дитячого колективу. Їх автори (А. Макаренко, Є. Степанов, А. Лутошкін) обґрунтували доцільність чотирьох-п'яти етапів розвитку колективу, для кожного з яких розробили форми і методи роботи щодо згуртування дітей.

Одним із найважливіших критеріїв виховних технологій є діагностичність. Педагогічна діагностика – це діяльність щодо виявлення актуального стану і тенденцій індивідуально-особистісного розвитку суб'єктів педагогічної взаємодії, спрямована на управління якістю освітнього процесу. Термін «педагогічна діагностика» запровадив у 1968 р. К. Інгенкамп, хоча її донауковий період розпочався ще у Стародавньому світі.

Педагогічна діагностика виконує кілька функцій: інформаційну (або функцію зворотного зв'язку), оціночну, управлінську, стимулюючу, прогностичну, які пов'язані між собою.

У процесі педагогічних вимірювань педагоги використовують методи спостереження, анкетування та опитування, тестування, бесіди, вивчення й виховання учнів у педагогічних ситуаціях, вивчення продуктів діяльності (малюнки, проекти, щоденники, твори і т. д.), узагальнення незалежних характеристик вихованців, соціометричні, експертних оцінок, недописаних тез тощо.

Запитання для обговорення

1. Чому деякі вчені та педагоги вважають, що технології у вихованні не можуть існувати? Яка Ваша думка щодо цього?
2. Виховні технології розвиваються повільніше, ніж інформаційно-комунікаційні та навчальні? Чому?
3. Які ідеї технології М. Єфименка доцільно реалізовувати у фізичному вихованні підлітків?

Практичні завдання

1. Під час неперервної педагогічної практики вивчіть рівень задоволення учнів шкільним життям, скориставшись методикою А. Андрєєва.

Організація роботи. Учням пропонується прочитати (прослухати) твердження й оцінити ступінь погодження з їх змістом за такою шкалою:

4 – цілком погоджуюся; 1 – не погоджуюся;
3 – погоджуюся; 0 – цілком не погоджуюся.
2 – важко сказати;

1. Я йду до школи з радістю.
2. У школі в мене зазвичай хороший настрій.
3. У нашому класі хороший класний керівник.
4. До наших шкільних учителів можна звертатися за порадою і допомогою у складних ситуаціях.
5. У мене є улюблений учитель.
6. У класі я завжди можу вільно висловити свою думку.
7. Я вважаю, що в нашій школі створені всі умови для розвитку моїх здібностей.
8. У мене є улюблені шкільні предмети.
9. Я вважаю, що школа по-справжньому готує мене до самостійності.
10. На літніх канікулах я сумую за школою.

Обробка отриманих даних.

К – показник задоволення учнів шкільним життям.

$$K = \frac{\text{сума балів всіх відповідей учнів}}{\text{загальне число відповідей}}$$

К більший від 3 – високий ступінь задоволення шкільним життям.

К більший від 2, але менший від 3 – середній ступінь задоволення.

К менший від 2 – низький ступінь задоволення учнів⁴⁴.

2. Оцініть рівень задоволення студентів Вашої групи студентським життям, скориставшись адаптованою до умов вищої школи методикою А. Андреева.

Студентам пропонується прочитати (прослухати) твердження і оцінити ступінь погодження з їх змістом за такою шкалою:

4 – цілком погоджуюся; 1 – не погоджуюся;
3 – погоджуюся; 0 – цілком не погоджуюся.
2 – важко сказати;

⁴⁴ Планирование воспитательной работы в классе / за ред. Е. Степанова. – М. : ТЦ «Сфера», 2000, с. 73–74.

1. Я йду в університет із радістю.
 2. В університеті в мене зазвичай хороший настрій.
 3. У нашій групі хороший куратор.
 4. До наших викладачів можна звертатися за порадою і допомогою у складних ситуаціях.
 5. У мене є улюблений викладач.
 6. У групі я завжди можу висловити вільно свою думку.
 7. Я вважаю, що в нашому університеті створені всі умови для розвитку моїх здібностей.
 8. У мене є улюблені навчальні предмети.
 9. Я вважаю, що університет якісно готує мене до майбутньої професійної діяльності.
 10. На літніх канікулах я сумую за університетом.
- Підрахунки здійсніть за алгоритмом, запропонованим у попередній методиці.
- Порівняйте результати обох методик.

3. Визначте рівень згуртованості групи, в якій Ви навчаєтесь, скориставшись методикою Р. Немова, адаптованою до умов студентського життя.

Організація роботи. Кожний студент отримує бланк із таким текстом:

Давайте поміркуємо про групу, у якій Ви навчаєтесь. Чи є вона єдиним згуртованим колективом? Це можна з'ясувати, якщо відповісти на питання: *скільки студентів Твоєї групи володіють перерахованими якостями?*

Перед кожним твердженням стоять букви. Обведи кружечком ту з них, яка відображає Твою думку.

- н м п б в 1. Свої слова підкріплюють на ділі (справою).
- н м п б в 2. Усі питання вирішують спільно.
- н м п б в 3. Радіють успіхам одногрупників.
- н м п б в 4. Не конфліктують, коли розподіляють обов'язки.
- н м п б в 5. Знають завдання, які стоять перед групою.
- н м п б в 6. Вимогливі до себе і до інших.
- н м п б в 7. Особисті інтереси підпорядковують інтересам колективу.
- н м п б в 8. Відверто засмучуються під час невдачі одногрупника.

н м п б в 9. Знають результати роботи колективу.

н м п б в 10. Поважають один одного.

н м п б в 11. Добре знають, чим займаються одногрупники.

н м п б в 12. По-господарськи ставляться до громадського добра.

н м п б в 13. Підтримують прийняті у групі традиції.

н м п б в 14. Підтримують один одного у важких ситуаціях.

н м п б в 15. Діють злагоджено й організовано у складних ситуаціях.

На дошці зображується шкала можливих відповідей:

н – ніхто;

м – меншість;

п – половина;

б – більшість;

в – всі.

Після ґрунтового пояснення завдання студенти заповнюють бланк.

Обробка і аналіз отриманих даних. Для того, щоб перевести буквені вирази в бали використовується шкала:

в – 4 бали; *б* – 3 бали; *п* – 2 бали; *м* – 1 бал; *н* – 0 балів.

Кожен студент підраховує загальну кількість балів. Бали кожного студента додаються. Загальна кількість балів, набраних студентами, ділиться на максимальну кількість балів, яку могли отримати студенти, і множиться на 100%. *Максимальна кількість балів* – це добуток 60 (15 питань помножене на 4) і кількості учасників діагностування. Показником еталонів співтовариства у сприйнятті членів (К) є частка від ділення загальної суми балів усіх відповідей на максимальну кількість балів студентів на запропонований питальник.

К – показник еталонів співтовариства у сприйнятті членів.

$$K = \frac{\text{Загальна сума балів всіх відповідей студентів}}{\text{Максимальна кількість балів, що її могли набрати студенти}} \times 100 \%$$

Якщо К становить не менше 75% від максимально можливої оцінки, то можна констатувати високий рівень еталонів співтовариства. Якщо ж К складає 50 – 74% або менше 50%, то це

відповідно свідчить про середній і низький рівень еталонів співтовариства у сприйнятті членів.

Методика наведена в методичному посібнику «Планування виховної роботи в класі» й адаптована до умов студентського життя⁴⁵.

4. Скориставшись методом експертних оцінок, виміряйте рівень розвитку соціально цінних якостей студентів Вашої групи, попередньо об'єднавшись у групи з трьох чоловік. Кожну якість студента повинні оцінити два експерти (к експ. 1 і к експ. 2) і він сам (к самооц.). Середнє арифметичне трьох оцінок – рівень розвитку певного показника (к загальний).

№ п/п	Показник (якість)	Оцінка			к заг.
		к експ. 1	к експ.2	к самооц.	
1.	Гуманність				
2.	Товариськість				
3.	Чесність				
4.	Кмітливість				
5.	Наполегливість				
6.	Ерудованість				
7.	Об'єктивність				
8.	Самостійність				
9.	Володіння собою				
10.	Рішучість				
11.	Вимогливість				
12.	Оптимістичність				
13.	Працьовитість				
14.	Естетичність				
15.	Совісність				

⁴⁵ Планирование воспитательной работы в классе / за ред. Е. Степанова. – М. : ТЦ «Сфера», 2000, с. 71–73.

4. СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНІ ТЕХНОЛОГІЇ

4.1. Соціально-виховні технології, їх основні групи та моделі

Поняття соціально-виховних технологій та їх структура

Соціально-економічна і політична криза в українському суспільстві призвела до руйнування традиційних моральних норм та витіснення їх новими, спричинила кардинальну зміну ціннісних орієнтирів та суспільно-правову дезорієнтацію особистості і, відповідно, дала поштовх для розвитку соціальної педагогіки.

Перед сучасним молодим поколінням виникло чимало соціальних і психологічних проблем: зміна або втрата освітніх ідеалів, відсутність перспективи професійного працевлаштування, економічна залежність від батьків, прояви соціальних відхилень (злочинності, пияцтва, проституції, наркоманії) тощо.

За таких умов посилюється роль соціальної педагогіки, однією з основних категорій якої є соціальне виховання.

Оскільки *виховання* – це педагогічно спрямований процес формування людини як особистості в суспільстві, то *соціальне виховання* можна визначити як систему заходів та процес створення умов становлення і розвитку особистості в різних мікросоціумах соціального середовища.

На початку 90-х років минулого століття в Україні з'явилася нова спеціальність – «Соціальна педагогіка», яка передбачає реалізацію соціального виховання, соціальної допомоги, соціальної підтримки, соціального захисту, а також соціальну роботу з різними верствами населення в певних мікросоціумах соціального середовища, у т. ч. і відповідну діяльність працівників загальноосвітньої школи.

Провідна роль у реалізації соціально-виховного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі належить класному керівникові, який здійснює педагогічну діяльність з учнівським колективом, окремими учнями, їхніми батьками, забезпечує не лише ефективну та повноцінну взаємодію учасників навчально-виховного процесу, а й створює умови для самореалізації та розвитку учнів, їх підготовки до майбутнього дорослого життя та сприяє їх соціальному захисту. Для вирішення соціально-

педагогічних проблем класні керівники реалізують відповідні соціально-виховні технології.

Соціально-виховна технологія – це обґрунтована на основі педагогічної діагностики система, у якій реалізується алгоритм послідовних операцій для забезпечення гармонійної взаємодії особистості з соціальним середовищем.

Соціально-педагогічна діяльність має визначену структуру, завдяки якій може поетапно розділятися та послідовно реалізовуватися. Основними компонентами цієї діяльності є цілеутворення, діагностичні процедури, вибір способів дії та їх інструментарію, оцінка результатів діяльності. Вирішення будь-якої проблеми учня, що вимагає втручання педагога, починається з *діагностування й встановлення довірливих стосунків з дитиною*. Взаємна повага, довір'я є необхідними умовами реалізації програми дій кожної з численних технологій соціального виховання.

Класифікація соціально-виховних технологій

На сьогодні нема загальноприйнятої класифікації соціально-виховних технологій. Російський учений Г. Селевко визначив такі їх групи:

- технології сімейного виховання;
- технології дошкільного виховання;
- технології соціально-педагогічних комплексів;
- технології додаткової освіти;
- технології трудового і професійного виховання і освіти;
- технології роботи з важковиховуваними дітьми;
- технології соціально-педагогічної реабілітації і підтримки дітей з обмеженими можливостями життєдіяльності (інвалідів);
- технології реабілітації дітей з порушенням соціальних зв'язків і відносин;
- технології встановлення зв'язків з громадськістю (PR-технології)⁴⁶.

У межах кожної групи існують моделі, центри та системи. Наприклад, серед групи технологій соціально-педагогічних комплексів існують моделі «Співдружність школи і виробництва»,

⁴⁶ Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий / Г. К. Селевко. У 2 т. – М. : НИИ школьных технологий, 2006. – Т. 2. – С. 258–260.

«Соціально-педагогічний комплекс як спеціально спроектоване середовище», «Школа-виш», центр комплексного формування особистості М. Щетініна та ін.

Технологіями соціально-педагогічної реабілітації та підтримки дітей з обмеженими можливостями життєдіяльності (інвалідів) є технологія роботи з розумово відсталими дітьми і технологія роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

Серед технологій трудового та професійного виховання і навчання виокремлюють модель «профільне навчання», системи А. Макаренка, В. Сухомлинського, О. Захаренка та ін.

4.2. Технологія роботи з важковиховуваними дітьми

Дітей, виховання яких викликає особливі труднощі, науковці називають по-різному: «важковиховуваними», «педагогічно занедбанними», «соціально занедбанними», «соціально незахищеними», «дезадаптованими», «з девіантною поведінкою» тощо.

У загальноосвітній школі до категорії проблемних («важких») потрапляють: а) діти, які мають труднощі в навчанні і важко виховуються; б) діти зони ризику. З точки зору дослідників, цим дітям притаманні дисгармонійний розвиток, низький рівень працездатності, слабкі адаптаційні механізми, схильність до патологічних реакцій на перевантаження.

Є багато причин девіантної поведінки як біологічного, так і психологічного й соціального характеру. Заслуговує на увагу гіпотеза Ю. Черво про відхилення у «Я – концепції» дитини. «Я-концепція» – це уявлення людини про себе. У ній учений виокремлює 4 компоненти: «Я – знаю»; «Я – можу»; «Я – подобаюсь»; «Я – захищений»⁴⁷. Однак варто визначити і такий складник, як «Я – значущий», зважаючи на те, що інстинкт визнання (власної вивищуваності) є одним із найсильніших у розвитку людини.

Отже, у «Я – концепції» виокремлено 5 складових:
«Я – знаю» (потреба у пізнанні);

⁴⁷ Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий / Г. К. Селевко. У 2-х т. – М. : НИИ школьных технологий, 2006. – Т. 2. – С. 96–104, 346–347.

- «Я – можу» (потреба в самоутвердженні);
- «Я – значущий» (потреба у визнанні);
- «Я – захищений» (потреба в захищеності);
- «Я – подобаюсь» (потреба в самовираженні).

Якщо хоча б одна із цих складових недостатньо розвинена, в особистості виникає внутрішня дисгармонія. Наприклад, якщо в людини складові «Я – концепції» зі знаком мінус, то у неї формується комплекс неповноцінності і починається саморуйнування. Такий учень про себе може сказати:

- «Я не знаю ні себе, ні навколишній світ»;
- «Я не здатний до самореалізації»;
- «Я нікому не потрібний і мене не цінують у колективі»;
- «Я не захищений ні друзями, ні вчителями, ні батьками»;
- «Я не подобаюся ні однокласникам, ні вчителям, ні навіть собі».

Звичайно, усі складові «Я – концепції» зі знаком мінус формуються нечасто. Інша крайність – це всі складники «Я – концепції» зі знаком плюс, але в асоціальній сфері. Такий учень про себе може сказати:

- «Я знаю тіньову сторону життя»;
- «Я здатний на нахабство»;
- «Я потрібний своїм друзям, і без мене жоден намір не буде реалізуватися»;
- «Я захищений кримінальними авторитетами»;
- «Я подобаюсь своїм друзям, які мають схильність до протиправних дій».

Внутрішня дисгармонія, пов'язана з проблемами «Я – концепції», найчастіше усувається одним із психоактивних чинників: наркотиками, алкоголем, надмірним захопленням віртуальним світом тощо.

Попередження і подолання важковиховуваності – цілісний процес. Він має чітко визначену структуру і передбачає такі етапи діяльності класного керівника:

- а) *визначення цілі діяльності* – формування особистості з позитивною «Я – концепцією» у соціальній сфері, сприйнятливою до виховних впливів суспільних інституцій, школи та позашкільних виховних закладів;

б) *діагностичний етап*, на якому педагог вивчає та аналізує позитивні й негативні фактори виховання, умови та причини, що їх спричинили. На цьому етапі класний керівник складає детальну психолого-педагогічну характеристику учня;

в) *етап здійснення соціальної адаптації* – включення вихованця в соціальні та внутрішньоколективні відносини, регуляція його відносин з однолітками та вчителями;

г) етап *планування і визначення змісту роботи* передбачає визначення педагогом шляхів та способів нейтралізації негативних тенденцій у розвитку дитини та стимулювання позитивних проявів у її поведінці, планування спільної діяльності з іншими вчителями у процесі перевиховання проблемної дитини, залучення важковиховуваної дитини до соціально цінної діяльності з урахуванням її позитивних якостей, сил і здібностей;

г) *цілеспрямована педагогічна діяльність*, яка передбачає реалізацію планів щодо перевиховання конкретної дитини. На цьому етапі важливою є координація діяльності всіх, хто може впливати на дитину (батьків, родичів, однокласників, учителів-вихователів та ін.). Цю координацію здійснює класний керівник⁴⁸.

Основні етапи програми діяльності класного керівника розробляються відповідно до алгоритму дій процесуального компонента соціально-виховної технології. У технології роботи з важковиховуваними дітьми необхідно реалізувати таку послідовність процесів:

— діагностика сформованості соціально значимих рис та нахилів дитини;

— цілеспрямований вплив на свідомість учня;

— залучення до соціально значимої діяльності;

— вплив на емоційну сферу.

Діагностика сформованості виховних цінностей дитини та відхилень у поведінці дає змогу рекомендувати їй зайнятися тим видом діяльності, який відповідає її нахилам, допомогти створити школяреві життєві цілі та плани.

⁴⁸ Янкович О.І. Освітні технології у короткому викладі / О.І. Янкович, Л. М. Романишина, М. М. Бойко, Н. М. Лупак, Л. М. Паламарчук. – Тернопіль : Астон, 2013. – С. 119.

На етапі цілеспрямованого впливу на свідомість дитини відбувається формування довірливих взаємин між вихователем і вихованцем, формується позитивна самооцінка, забезпечується відчуття впевненості в собі, довіра до людей і в кінцевому результаті – успіх життєдіяльності дитини. Вихователь може застосувати декілька програм у роботі з дитиною, зокрема: «Пізнай себе», «Учись вчитися», «Культура і спілкування» тощо.

У цільовій програмі «Пізнай себе» учневі розкривається його особистий, внутрішній психічний «портрет», він знайомиться з особливостями темпераменту, свідомості й емоцій людини, навчається адекватної самооцінки.

Програма «Учись вчитися» надає допомогу найчисленнішій частині важковиховуваних учнів – тих, що не встигають у навчанні.

Завдання програми «Культура і спілкування» – допомогти тим, хто відчуває труднощі в особистому спілкуванні зі своїми ровесниками чи дорослими, завдяки чому стають невдахами.

Ефективними є програми «Учіться володіти собою» та «Цілі життя», які передбачають формування умінь поводитися у конфліктних ситуаціях, визначення цілей на близьку, далеку і середню перспективу та їх досягнення.

На третьому етапі технології роботи з важковиховуваними дітьми відбувається організація діяльності підлітка, що дає йому можливість самоствердження і самореалізації. Ця діяльність повинна відповідати його інтересам, бути доступною, продуктивною, суспільно корисною, її результати мають бути позитивно оцінені оточенням. Широкі можливості для попередження девіантної поведінки і подолання її проявів мають заклади допоміжної освіти, культури, спорту, відпочинку, однак вони часто недоступні для дітей через матеріальні чинники. Доволі значною є база занять за інтересами, яка існує в сім'ї, зокрема хобі, домашнє господарство, робота на дачній ділянці тощо.

Вільний час – вміння розумно і цікаво, з користю для себе і суспільства проводити свій час – гостра проблема «важких» дітей. З одного боку, діяльність на дозвіллі приваблює учнів нерагламентованістю, добровільністю видів і форм, широкими можливостями для самодіяльності, неформальним характером взаємин. З іншого – «важкі» учні не вміють раціонально

використовувати свій вільний час, у них не розвинуті вміння і навички такої діяльності. Педагог-реаніматор допомагає дитині заповнити цю порожнечу, накопичити досвід самоутвердження в процесі корисної діяльності, розвинути вміння і навички самоорганізації, планування свого часу, формування інтересів, умінь досягати поставлених цілей.

Четвертий етап технології передбачає вплив на емоційну сферу дитини шляхом перебудови ставлення до неї через особистісний підхід.

На всіх етапах роботи з важковиховуваним учнем педагог проводить *аналіз і корекцію результатів* педагогічного впливу, аналізуючи соціально-психологічні зміни у поведінці вихованця та розробляючи подальші виховні заходи.

Провідним напрямком корекційних технологій є особистісний (особистісно зорієнтований) підхід до учнів у навчально-виховному процесі, який передбачає розвиток особистості у вихованні та навчанні, побудову гуманних та демократичних взаєностосунків з дитиною, врахування індивідуальних особливостей важковиховуваного школяра. Відповідно до індивідуальних рис дитини педагог добирає методи впливу. У роботі з агресивними школярами, що проявляють нахабство у ставленні до оточуючих, не можна допускати всюдозволеності, всепрощення, сюсюкання або панібратства. Адекватними методами роботи є переконання, наказ, покарання, метод «вибуху».

4.3. Технологія роботи з дітьми з особливими освітніми потребами

Незважаючи на технічний прогрес, стрімкий розвиток інформаційних технологій, сучасні досягнення в медицині, у світі збільшується кількість дітей з особливими потребами (з порушеннями психофізичного розвитку, зокрема слуху, зору, інтелекту, мовлення, опорно-рухового апарату, а також зі складною структурою порушень та емоційно-вольовими порушеннями; сюди ж відносяться діти з аутизмом), а відтак розвивається інклюзивна освіта. Хвороби таких дітей зумовлені вродженими чи набутими чинниками.

У високорозвинених державах (США, Франція, Норвегія тощо) діти з особливими потребами не відчувають себе знедоленими, обділеними. Держава створила для них хороші умови для навчання, зміцнення здоров'я, вибору професії та самореалізації в дорослому житті. Вони навчаються у звичайних класах загальноосвітніх шкіл разом зі здоровими учнями, що сприяє формуванню у школярів милосердя, доброти та інших соціально цінних якостей. Водночас раннє залучення дітей з особливостями психофізичного розвитку до діяльності в колективі здорових ровесників сприяє розвитку у хворих учнів самостійності, впевненості, сміливості й інших особистісних рис.

У нашій країні лише в останні роки акцентована увага на підтримці дітей цієї категорії. Для забезпечення їх соціалізації впроваджуються соціально-виховні технології. Розширенню підтримки учнів з особливими освітніми потребами сприяє прийнята Міністерством освіти і науки України у 2010 р. Концепція розвитку інклюзивної освіти⁴⁹. Необхідність прийняття цього документа зумовлена тим, що збільшується кількість дітей з важкими інклюзіями. Зокрема, за оперативними даними, зі 129 тис. дітей з особливими освітніми потребами, які інтегровані до загальноосвітніх навчальних закладів, 45% – це діти з інвалідністю. Водночас доведено, що навчання школярів з інклюзіями в закладах інтернатного типу посилює процеси дезадаптації, формування комплексу неповноцінності або агресію.

Проте на сучасному етапі проблеми, пов'язані як з лікуванням дітей, так і з їх психолого-педагогічним супроводом, залишаються невирішеними: «організаційно-методичні засади навчального процесу у загальноосвітніх школах орієнтовані на дітей з типовим розвитком і не враховують особливостей навчально-пізнавальної діяльності дітей з особливими освітніми потребами. Невідповідність форм і методів педагогічного впливу на таких

⁴⁹ Концепція розвитку інклюзивної освіти [Наказ Міністерства освіти і науки України № 912 від 1 жовтня 2010 р.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189/

дітей може створювати передумови для формування у них негативного ставлення до навчання, девіантної поведінки»⁵⁰.

Отже, потребують подальшого розвитку й реалізації технології роботи з дітьми з особливими потребами. Основними їх етапами є:

— *підготовчий*, що передбачає аналіз ситуації на основі бесіди з дитиною та батьками й установлення контакту зі всіма учасниками психолого-педагогічного й медичного супроводу дитини;

— *діагностичний* – діагностика рівня розвитку дитини;

— *планування* – складання індивідуального плану допомоги дитині;

— *етап реалізації, що передбачає:*

● роботу з дітьми (групові та індивідуальні заняття з медичними працівниками; психологічне консультування; індивідуальні та групові релаксаційні заняття, корекційні заняття з елементами казкотерапії, арттерапії, музикотерапії, піскотерапії, гудзикотерапії; корегувальна діагностика – робота з мандалами, бесіди);

● роботу з учителями (заняття з елементами тренінгу для педагогів, які працюють з дітьми за індивідуальною формою навчання; забезпечення вчителів, які навчають дітей за індивідуальною формою, програмами навчання; педагогічні наради з проблем розвитку дітей з особливими потребами);

● роботу з батьками (консультування батьків).

— *підсумковий* – колективне обговорення з фахівцями ефективності виконаної роботи та створення рекомендацій щодо подальшої діяльності дитини.

Незважаючи на розроблену технологію роботи з дітьми з особливими потребами, інклюзивна освіта в Україні знаходиться на етапі становлення. Потребують подальшого розвитку форми, засоби, методи спільної діяльності педагогів, психологів, медичних працівників, батьків та учнів, що мають відхилення у психофізичному розвитку. Проте, найважливіше, щоб змінилося

⁵⁰ Концепція розвитку інклюзивної освіти [Наказ Міністерства освіти і науки України № 912 від 1 жовтня 2010 р.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189/

ставлення до таких дітей, адже від нього залежить рівень моральності суспільства.

4.4. Організація успішної діяльності як соціально-виховна технологія

Трактування основних понять технології та історія її розвитку

Питання успіху, успішності є особливо актуальними в останні декілька десятиріч. Успіхом називають позитивний наслідок роботи, удачу, талант. Успішна діяльність – це така соціально ціннісна (визнана) діяльність, результат якої відповідає визначеній меті.

Проблема успіху та його досягнення інтенсивно розроблялася вченими з часів епохи Відродження. У XVII ст. Я. А. Коменський намагався удосконалити навчальну діяльність. Він створив велику дидактику – універсальне мистецтво навчати всіх усьому, навчати так, щоб неуспіху бути не могло.

Засновником теорії «правильної діяльності (хорошої роботи)», є польський філософ і логік Т. Котарбинський, який розвивав її із середини 50-х років XX ст. Він започаткував праксеологічний підхід як особливий спосіб аналізу і пояснення практики людини. Термін «праксеологія» вперше використав французький філософ та історик А. Еспінас у другій половині XIX ст., запропонувавши ідею створення окремої навчальної дисципліни про чинники підвищення ефективності діяльності. У 20-х роках XX ст. праксеологічні ідеї розвивав український економіст-математик Є. Слуцький.

Завдяки розвитку у громадян праксеологічних умінь можна вирішувати соціальні проблеми країни. Такий висновок зроблено на основі виявленого американським психологом Дж. Макклелландом зв'язку між потребами індивідів в успіхові та економічним зростанням суспільства⁵¹.

⁵¹ Лукашевич Н. П. Самоменеджмент: как достигнуть успеха в деловой карьере. – Кн. 1. Деловая карьера: путь к успеху / Н. П. Лукашевич. – Харьков : ОКО, 1998. – С. 88.

Спроби встановити залежність між наполегливістю у досягненні успіху та суспільним прогресом здійснив російський фізіолог І. Павлов. Він вважав, що існує особливий інстинкт успіху, який може бути виражений у представників різних націй більше чи менше. На думку вченого, інстинкт успіху краще розвинутий у людей, що належать до єврейської та англосаксонської націй, ніж у представників російської. Відомий фізіолог вважав, що учителі та батьки мають допомагати у розвитку інстинкту успіху: «Якщо кожен з нас буде плекати цей інстинкт у собі як дорогоцінну частину своєї сутності, якщо батьки і все учительство всіх рангів зроблять своїм головним завданням зміцнення і розвиток цього рефлексу в масі, якою опікуються, якщо наша громадськість і державність відкриють широкі можливості для практики цього рефлексу, то ми станемо такими, якими повинні і можемо бути, судячи з багатьох епізодів нашого історичного життя та з деяких злетів нашої творчої сили»⁵².

Вітчизняні та зарубіжні науковці акцентують увагу на суперечностях у трактуванні суті успіху: те, що одні вважають успіхом, інші можуть сприйняти як невдачу. Залежно від обставин, учитель може вважати успіхом «відмінні» та «добрі» оцінки учнів або відсутність незадовільних, збільшення кількості учнів у школі або заборону її закриття тощо.

Одна з перших технологій успіху, відомих у педагогічній практиці, – це педагогічна технологія С. Френе. Його школу ще називають Школою успіху і радості. Технологія С. Френе передбачала чітко детальне планування діяльності дітей. Кожна дитина у школі за допомогою вчителя складала індивідуальний план, де було чітко передбачено обсяг навчальної роботи, який мав бути виконаний за тиждень. Щоп'ятниці школярі аналізували, чи вдалося їм виконати заплановане. Школа мала багато переваг порівняно з традиційними закладами: уроки-прогулянки, розвиток мислення, використання природного методу навчання, єдність розумового та морального виховання, застосування механічної праці, демократизація шкільного життя та ін.

Значенню успіху в становленні особистості приділяв увагу американський педагог В. Глассер. Інтереси дитини, її прагнення

⁵² Щербатых Ю. В. Психология успеха / Юрий Щербатых. – М. : Эксмо, 2004. – С. 77–78.

досягнути визначеної мети є основними пріоритетами створеної ним «школи без невдач». На його думку, якщо дитині вдається стати успішною в школі, у неї є хороші шанси на успіх у житті. Завдання школи полягає в забезпеченні системи, в якій успіх був би реальним, учні могли б реалізовувати свої здібності. В іншому разі дитина цілком може стати невдахою, що є причиною не тільки її особистої біди, а й соціальних негараздів. Зростання соціальної нестабільності, збільшення кількості ув'язнених у тюрмах, а також пацієнтів психіатричних лікарень відбувається тому, що втрачена будь-яка надія на успіх. Отже, у виховній системі В. Глассера простежується взаємозв'язок між життєвим успіхом окремого індивіда та благополуччям держави. Проте у ній недостатньо досліджений механізм формування у школярів праксеологічних умінь.

На сучасному етапі в зв'язку із популяризацією програм «Як стати успішною особистістю», «Зроби себе сам» (особливо поширені в американському суспільстві) в Україні та інших країнах створюються школи, місія яких полягає в досягненні успіху в навчанні та вихованні.

Особливістю технології «Організація успішної діяльності» є формування праксеологічних умінь, тобто вмінь ефективно організувати діяльність на основі загальних законів її реалізації, дотримання визначеної етапності дій.

Головні етапи технології

Організація успішної діяльності передбачає послідовне чергування таких етапів, що становлять алгоритм технології:

1. Підготовчий етап:

- а) діагностування особистісних якостей;
- б) створення психологічних передумов (формування мотивації, позитивного емоційного стану, психологічної стратегії «переможця»).

2. Початковий етап:

- а) визначення мети діяльності;
- б) складання плану реалізації мети;
- в) визначення осіб, які долучаються до виконання завдань.

3. Етап виконання:

- а) реалізація початкового плану;

- б) усунення непередбачуваних перешкод;
 - в) корекція початкового задуму;
 - г) залучення додаткових ресурсів.
4. Досягнення результату.

Особливості підготовчого етапу

Підготовчий етап діяльності є особливо необхідним тоді, коли в особистості занижена самооцінка або в неї чітко проявляється психологія «невдахи» (згідно з теорією американського психолога Е. Берна, усі люди поділяються на «переможців», «не-переможців» та «невдах»). Саме на цьому етапі необхідно реалізовувати сугестивну педагогіку, формувати в особистості психологічні риси переможця. Люди такого типу, зазнавши невдачі, створюють нову стратегію дій з урахуванням помилок. Невдахи завжди шукають і знаходять причини, які заважають їм досягати мети. Не-переможці вважають, що їм не призначено долею стати переможцями, але вони і не збираються ставати невдахами; від них вимагається клопітка робота не в надії перемогти, але щоб залишитися при досягнутому. На думку Е. Берна, «не-переможці» – це прекрасні працівники, члени групи, прислуга; вони старанні і вдячні, не схильні спричиняти неприємності оточуючим людям. Е. Берн пише: «Найкращий спосіб відрізнити невдачу від переможця такий: переможець – це людина, яка знає, що вона буде робити, якщо програє, але не говорить про це; невдаха – це той, хто не знає, що робити, якщо програє, але говорить про те, що буде робити, якщо виграє»⁵³.

Цілеутворення та його значення в досягненні успіху

Найважливіший етап технології – визначення цілей, зокрема вибір виду діяльності, який відповідав би інтересам та здібностям дитини.

До визначення цілей висуваються певні вимоги:

- суспільна значимість (цілі не повинні суперечити суспільним потребам);
- реалістичність (цілі мають бути не занадто складними і не занадто легкими);
- визначеність термінів реалізації;

⁵³ Щербатых Ю. В. Психология успеха / Юрий Щербатых. – М. : Эксмо, 2004. – С. 17–18.

- конкретність;
- точність у формулюванні;
- фіксація в письмовій формі.

Як показує практика, записують власні цілі на папері менше трьох відсотків людей у світі. Менше одного відсотка з них регулярно перечитують і переосмислюють написане.

Люди не ставлять мети з таких причин:

- невміння визначати мету;
- безвідповідальність;
- низька самооцінка і яскраво виражене відчуття провини;
- відсутність розуміння важливості життєвої мети;
- страх невдачі;
- побоювання бути розкритикованим або отримати відмову.

Основними чинниками, що впливають на визначення мети, є: природні здібності та можливості, бажання людини, користь для суспільства.

Життєвих цілей має бути декілька. Вони повинні стосуватися різних сфер життя і не суперечити одна одній. Цілі треба визначати на далеку та близьку перспективи.

Реалізація життєвих цілей та планів

Найважливішим етапом у процесі досягнення мети є виконання задуму. Зазвичай його реалізація пов'язана з подоланням перешкод, що неминуче виникають на шляху до успіху.

Успішні люди вважають, що найчастіше досягнення успіху неможливе без поразок, які необхідно сприймати як стимул до ще більш напруженої праці. Одна з головних причин, через яку люди уникають бажання поставити перед собою мету, – це низька самооцінка та страх невдачі. Вони безпосередньо пов'язані між собою.

Учені виробили правила, яких треба дотримуватися для підвищення самооцінки. Батьки й учителі повинні частіше хвалити дитину, у якій помітили зародки комплексу неповноцінності. Самому учневі допоможе частіше нагадування про його успіхи (необхідно виконати вправу «Мое сонце», яка наведена нижче в переліку рекомендованих вправ). Не варто порівнювати себе з іншими людьми, адже кожен має як свої переваги, так і недоліки; завжди будуть ті, кого неможливо перевершити. Треба жити

власним життям. Людина ніколи не відчуватиме себе повноцінною і щасливою, якщо житиме не так, як хочеться їй, а керуючись чужими вказівками. Якщо ж приймаються рішення, засновані на схваленні друзів і родичів, то така особистість не щира із собою, і у неї буде низька самооцінка.

Треба спілкуватися з позитивними і впевненими у собі людьми, готовими підтримати. Допоможе також перегляд фрагментів фільмів про неповносправних людей, які досягли успіху: якщо ті, хто волею випадку чи від народження мають фізичні відхилення, зуміли досягнути успіху, то просто неможливо не спробувати це зробити тому, якого природа наділила здоров'ям. Окрім того, необхідно більше давати іншим. Йдеться не про щось матеріальне. Тут мається на увазі віддача самого себе через вчинки, якими можна допомогти іншим або змінити світ на краще. Коли людина робить щось корисне, то починає відчувати себе більш цінною, а самооцінка і настрої поліпшуються.

Отже, головне для підвищення самооцінки – це діяти. Коли людина щось робить, незалежно від одержуваного результату, зростає її почуття самоповаги, виникають більш приємні відчуття у ставленні до самого себе. Коли ж особа зволікає з діями через страх або інше занепокоєння, буде відчувати тільки розлад і відчуття сумніву, що, звичайно, призведе до зниження самооцінки.

Існує пряма залежність між кількістю спроб та імовірністю досягнення запланованого результату.

Т. Едісон здобув найбільших успіхів серед усіх винахідників сучасності. Він отримав патенти на 1093 винаходи, 1052 з яких були впроваджені у виробництво ще за його життя. Але як винахідник він зазнав у своєму житті найбільшої кількості невдач. Число невдалих спроб у його експериментах з розробки нових видів продукції переважає число невдач, з якими зіткнувся в житті будь-який інший учений або бізнесмен. Йому довелося провести більше 11 тисяч експериментів, перш ніж він винайшов вуглецевмісну нитку розжарювання, що дало змогу створити першу електричну лампочку. Коли Т. Едісон провів 5 тисяч експериментів, молодий журналіст, дізнавшись про це, запитав, чому вчений настійливо продовжує експериментувати, зазнавши стількох невдач. Винахідник відповів, що насправді ніяких невдач не було: з успіхом визначено 5 тисяч способів, які не підходять для

практики. Отже, зараз він перебуває на 5 тисяч кроків ближче до відкриття⁵⁴.

Автором однієї з методик подолання перешкод є російський учений Ю. Щербатих. Основними способами роботи з перешкодами він визначив такі:

- пробити перешкоду;
- обійти перешкоду;
- усунути перешкоду;
- домовитися з перешкодою;
- підключити інших людей, щоб допомогли усунути перешкоду;
- використати перешкоду як опору для відштовхування;
- змінити проміжну мету;
- змінити кінцеву мету⁵⁵.

Зіткнувшись із перешкодою, необхідно визначити всі можливі способи її подолання. Зазвичай успіху досягають ті люди, які вміють використовувати невдачі у своїх інтересах, перетворювати невдачу на перемогу, повернувши на свою користь несприятливий збіг обставин, а також здатні аналізувати проміжні етапи власної діяльності, корегувати плани.

Досягненню успіху сприяє виконання вправ та реалізація методів.

Рекомендовані вправи і методи

«Моє сонце»

Візьміть чистий аркуш паперу, у центрі намалюйте коло.

Це майбутнє сонце, але поки воно не світить – у нього нема променів. Ви можете запалити сонце, але для цього потрібно намалювати промені, які від нього відходять. Але тільки в тому випадку, якщо Ви згадаєте свої успіхи і досягнення. Кожний промінь – це один епізод Вашого життя, про який згадуєте з гордістю.

Наприклад, у 10 років Ви спіймали великого окуня. Тепер можна домалювати до сонця один промінь і підписати його –

⁵⁴ Щербатих Ю. В. Психология успеха / Юрий Щербатих. – М. : Эксмо, 2004. – С. 147–148.

⁵⁵ Щербатих Ю. В. Психология успеха / Юрий Щербатих. – М. : Эксмо, 2004. – С. 204.

«окунь». Відремонтована праска, закінчена з медаллю школа, призове місце на спортивних змаганнях, вдала ділова домовленість, розгаданий кросворд – у цій вправі немає обмежень. Головне – намалювати побільше променів. Мінімум десять, а якщо зразу намалюєте двадцять, то за Вас можна не переживати, позаяк фундамент майбутнього успіху вже закладений⁵⁶.

«Віяло можливостей»

Виберіть якусь життєву проблему (для першого тренування можна взяти середньої важливості). Потім на аркуші паперу окресліть якомога більше можливих шляхів її вирішення. Згодом відкиньте ті способи, які Вам не підходять. Залишіть 2–3 варіанти ефективного просування до глобальної мети, на шляху до якої постала визначена перешкода.

«Фіолетовий браслет»

Ідея вправи належить пастору У. Боуну.

Одягніть звичайний браслет фіолетового кольору і впродовж 21 дня живіть без нарікань, критики, пліток і незадоволення, тобто без негативу. Якщо Ви порушите це правило протягом визначеного часу, треба перевісити браслет з однієї руки на іншу і розпочати відлік днів заново. Продовжувати треба доти, доки браслет не протримається на одній руці 21 день поспіль. Результат не забариться!

«День схвалення»

Протягом дня виразіть своє схвалення 5 різним людям. Зазначте «про себе» їх реакції та свої почуття.

«День без критики»

Уважно стежте за собою весь день. Ваше завдання сьогодні – нікого не критикувати, ні в словах, ні в думках. Зазначайте всі випадки, коли Вам буде важко пом'якшити критику або уникнути її. Проаналізуйте причини своїх негативних емоцій. Знайдіть їм альтернативу.

⁵⁶ Щербатых Ю. В. Психология успеха / Юрий Щербатых. – М. : Эксмо, 2004. – С. 213.

«Постава успішної людини»

Зазначте у своєму записничку 5 хвилин у першій половині дня, протягом яких Ви будете тримати поставу впевненої в собі людини: випрямлений хребет, плечі розведені і злегка опущені, голова дивиться прямо. У другій половині дня відведіть на цю вправу ще 5 хвилин. До кінця тижня доведіть загальний час збереження постави успішної людини до години щоденно (2 рази по 30 хвилин). Після завершення вправи оцініть свій стан і реакцію інших людей.

«Контроль невиробничих витрат часу»

Найунікальнішим ресурсом є час. Запропонована вправа допоможе звести до мінімуму даремні його витрати.

Один тиждень фіксуйте витрачений час на перегляд телевізійних передач, розмови по телефону, обговорення чужих справ («носіння мавпи»), спілкування з неприємними людьми.

Наступного тижня старайтеся звести втрати часу до мінімуму. Потім порівняйте результат.

«Метод Френе»

1. Складіть з учнями план спільної роботи на тиждень. У кінці тижня проаналізуйте результати.

2. Складіть власний план роботи на тиждень. У кінці тижня проаналізуйте результати.

«Звіт перед собою»

Щодня перед сном упродовж тижня звітуйте перед собою про виконану роботу. Порівняйте результативність діяльності з попереднім періодом, коли самозвітування не проводилося.

«Ситуація успіху»

Оберіть для експерименту трьох осіб. Ними мають стати недостатньо впевнені у собі люди. Створюйте їм ситуацію успіху. Спостерігайте, як змінюється їхнє життя.

Повторіть вправу під час педагогічної практики. Обирайте для проведення експерименту сором'язливих учнів, яким необхідно схвалення й визнання.

«Посмішка»

Упродовж місяця розпочинайте день з посмішки. Згадайте, як оцінив її геніальний Д. Карнегі: «Її ціна – нуль, але вона багато чого варта. Вона збагачує тих, хто її приймає, і не збіднює тих, хто її дарує. Вона триває лише мить, але пам'ять про неї залишається назавжди. Ніхто не є таким багатим, щоб обійтися без неї, і нікого не збіднюють, а тільки збагачують її наслідки.

Вона створює щастя в домі, заохочує до добрих справ і є ознакою дружби.

Вона – відпочинок для стомлених, світло для зневірених, сонячний промінь для засмучених і найкращий засіб від неприємностей.

Однак її не можна купити, випросити, позичити або вкрати, оскільки вона не може по-справжньому робити добра, доки її не віддають з доброї волі...»⁵⁷.

Усміхнене обличчя є незамінною складовою іміджу, а посмішка – початок сходження до вершини, позаяк вона створює оптимізм, без якого неможливе досягнення успіху.

Безперечно, у кожної людини є багато проблем, пов'язаних з навчанням, роботою, матеріальним забезпеченням тощо. Проте вони вирішуються за однієї умови: віри в свої можливості, впевненості в собі, оптимізму. Імідж щасливої людини сприяє вирішенню проблем, засмученої – перешкоджає.

Отже, упродовж місяця спостерігайте за змінами у своєму житті завдяки початку дня з посмішки. Посміхайтесь частіше!

Розглянуті методи та вправи для підвищення коефіцієнта успіху пропонуються І. Вагіним, О. Потьомкіною, К. Потьомкіною, Ю. Щербатих, а також авторським колективом посібника.

Досягаючи визначених цілей, учень має проявляти наполегливість, але сплачувати тільки прийнятну ціну за їх здійснення, не допускаючи зради, шахрайства чи інших аморальних проявів. На всіх етапах досягнення цілей дитина повинна перебувати у гармонії з Богом та своєю совістю.

⁵⁷ Карнегі Д. Як здобувати друзів і впливати на людей / Дейл Карнегі. – К. : Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1990. – С. 49.

Висновки

Соціально-виховна технологія – це обґрунтована на основі педагогічної діагностики система, у якій реалізується алгоритм послідовних операцій для забезпечення гармонійної взаємодії особистості із соціальним середовищем.

Соціально-педагогічна діяльність має визначену структуру, завдяки якій може поетапно розділятися та послідовно реалізовуватися. Основними компонентами цієї діяльності є такі: мотиваційний; цілеутворення; проведення діагностичних процедур; процесуальний, що включає вибір способів дії та їх інструментарію; контроль та оцінка результатів роботи. Вирішення будь-якої проблеми дитини, що вимагає втручання педагога, починається з діагностування.

Серед соціально-виховних технологій для реалізації у школі є доцільними технологія організації успішної діяльності, технологія роботи з важковиховуваними дітьми, технологія роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

Попередження і подолання важковиховуваності – цілісний процес, який передбачає *педагогічну діагностику, етап планування* (складання індивідуального плану допомоги дитині); *реалізацію програми перевиховання* педагогічно занедбаного учня через включення вихованця в соціальні і внутрішньоколективні відносини, залучення до соціально значимої діяльності з урахуванням позитивних якостей, можливостей і здібностей «важкого» підлітка, створення єдиних педагогічних позицій школи, сім'ї, громадськості стосовно «важких» дітей, формування об'єктивної самооцінки такого учня.

Одним зі шляхів запобігання важковиховуваності є впровадження в навчально-виховний процес закладів освіти технології організації успішної діяльності. Її основні етапи: підготовчий, початковий, виконання, досягнення результату (аналіз його відповідності визначеній меті).

Використання цієї технології сприяє соціалізації учнів з інклюзіями. На їх підтримку спрямована також технологія роботи з дітьми з особливими потребами, що передбачає підготовчий, діагностичний етапи, етап планування й реалізації, під час якого здійснюється спільна скоординована діяльність медичних працівників, психологів, педагогів, батьків та дитини, що має психофізичні відхилення; підсумковий етап (колективне

обговорення з фахівцями ефективності виконаної роботи та вироблення рекомендацій щодо подальшої діяльності дитини).

Запитання для обговорення

1. Однією з причин виникнення девіантної поведінки є проблеми у формуванні «Я – концепції» учнів. Чи Ви погоджуєтеся з такою думкою? Які причини важковихованості Ви розглядаєте?

2. Які шляхи для попередження девіантної поведінки є ефективними?

3. Які соціально-виховні технології Ви б використали в роботі з «важкими» підлітками?

4. Чи створені в загальноосвітніх школах нашої країни необхідні умови для впровадження технології роботи з дітьми з особливими потребами?

5. Які поради щодо підвищення самооцінки Ви б запропонували з особистого досвіду?

Практичні завдання

1. Найбільшою перешкодою на шляху до успіху є страх невдачі. В. Черчилль стверджував, що успіх – це вміння від однієї невдачі до іншої рухатися з незмінним ентузіазмом.

Визначте за методикою А. Реана рівень Вашої активності (що переважає у Вашому житті: мотивація на успіх чи страх невдачі?). Чим більше переважає мотивація на успіх, тим активніша людина.

Для цього дайте відповіді на твердження тесту, вибираючи варіанти «Так» або «Ні». Методикою не рекомендується довго роздумувати над твердженнями. Правильною є відповідь, що першою спала на гадку.

1. Включаючись у роботу, надіюся на успіх.

2. У діяльності активний.

3. Схиляюся до проявів ініціативи.

4. При виконанні відповідальних завдань намагаюся по можливості віднайти причини відмови від них.

5. Часто обираю крайності: або занижено легкі завдання, або нереально важкі.

6. при зустрічі з труднощами, як правило, не відступаю, а шукаю шляхи їх подолання.

7. При чергуванні успіхів і невдач схильний до переоцінки своїх успіхів.

8. Продуктивність діяльності в основному залежить від моєї цілеспрямованості, а не від зовнішнього контролю.

9. При виконанні достатньо важких завдань в умовах обмеженості часом результативність моєї діяльності погіршується.

10. Я схильний проявляти наполегливість при досягненні мети.

11. Я схильний планувати своє майбутнє на досить тривалу перспективу.

12. Якщо я ризикую, то з розумом.

13. Я не дуже наполегливий у досягненні мети, особливо, якщо відсутній зовнішній контроль.

14. Надаю перевагу ставити перед собою середні за важкістю, або трохи завищені, але досяжні цілі.

15. У випадку невдалого виконання завдання його привабливість знижується.

16. При чергуванні успіхів і невдач я більше схильний до переоцінки своїх невдач.

17. Надаю перевагу плануванню свого майбутнього лише на найближчу перспективу.

18. Під час роботи в умовах обмеженості часом результативність діяльності у мене покращується, навіть якщо завдання є досить важким.

19. У випадку невдачі я, як правило, не відмовляюся від поставленої мети.

20. Якщо я сам обрав для себе завдання, то у випадку невдачі його привабливість лише зростає.

Обробка результатів:

Один бал отримують відповіді «Так» на твердження 1-3, 6, 8, 10-12, 14, 16, 18-20 і відповіді «Ні» на твердження 4, 5, 7, 9, 13, 15, 17. Підраховується загальна кількість балів.

Якщо досліджуваний набрав від 1 до 7 балів, то діагностується боязнь невдачі. Якщо набирає від 14 до 20 балів, – діагностується надія на успіх. Якщо кількість набраних балів у межах від 8 до 13, тоді необхідно вважати, що мотиваційний плюс є невираженим. При цьому, якщо у досліджуваного 8-9 балів – то його мотивація ближча до уникнення невдачі, якщо 12-13 балів – ближче до спрямованості на успіх.

2. Визначте для себе життєві цілі на далеку, середню та близьку перспективу. Під час виконання завдання скористайтеся таблицею, що подана.

Вид діяльності	Терміни виконання		
	1 рік	5 років	10 років
Навчання			
Професійна діяльність. Кар'єра			
Самовдосконалення			
Заняття фізкультурою та спортом			
Творча діяльність			
Громадська робота			
Влаштування особистого життя			

3. Візьміть участь у діловій грі «Я – іміджмейкер?!!»

Оскільки у свідомості сучасної людини закріплюється уявлення про імідж як про певну цінність, від наявності та якості якої залежить життєвий успіх, то виникла потреба у людях (іміджмейкерах), які консультують у галузі іміджу (іміджмейкінг).

Участь у грі «Я – іміджмейкер?!!» допомагає студентам у корекції власного іміджу та іміджу друзів.

Правила гри

Кожному студентові пропонується виступити іміджмейкером для себе та фахівцем для іншого учасника групи. Необхідно за 12-бальною системою оцінити наступні параметри іміджу:

Одяг. Наскільки вдало Ви одягаєтеся? Що Ви хочете сказати світу про себе? Одяг продемонструє, хто Ви: людина успіху чи невдаха.

Обличчя. Наскільки добре вираз обличчя відзначає Ваші переваги? Безпрограшний варіант: відкрите обличчя, розслаблені м'язи, підняті брови, посмішка, причому посміхається не лише рот, а й очі. Ви демонструєте оточенню, що відкриті для співробітництва.

Жести і пози. Чи свідчать вони про Ваші сильні сторони? Основна рекомендація: рухатися треба впевнено, сильно і плавно. Різкі, слабкі і незакінчені рухи сприймаються негативно.

Голос. Чи свідчить він, що Ви приємний співрозмовник? Обов'язкова чітка артикуляція, приємні інтонації і сила, яка звучить у Вашій мові.

Стиль розмови. Чи вмієте Ви спілкуватися? Треба продемонструвати вміння активного прослуховування, техніки дзеркала, правильних запитань, знань прийомів ораторського мистецтва. Саме вони гарантують успіх.

Настрій. Наскільки він показує Ваш успіх? Ваш оптимізм, доброзичливість і натхнення повинні передаватись усім, хто Вас оточує.

Студенти на окремих аркушиках оцінюють своїх друзів. На дошці необхідно записати всі параметри, які пропонуються для оцінювання:

- 1) одяг;
- 2) обличчя;
- 3) жести і пози;
- 4) голос;
- 5) стиль розмови;
- 6) настрої. –

Далі студенти обмінюються аркушами і порівнюють результати самооцінки та оцінки друзів.

У розробці ділової гри використано матеріал із книги І. Вагіна «Практический stalking: путь к успеху»⁵⁸.

4. Виконайте вправу «Як змінити свій імідж...» за пропонуванним зразком:

Що мене в собі не задовольняє	ЗАРАЗ	БАЖАНО	ЩО РОБИТИ
Вага	64 кг	54 кг	1. Менше їсти. 2. Більше рухатися. 3. Дотримуватися культури харчування. 4. Записатись у спортивну секцію.
Стиль одягу	Консервативний, класичний	Більш сучасний	1. Оновити гардероб. 2. Частково змінити коло спілкування.
Стиль поведінки	Суворий, серйозний	Гнучкий і більш контактний	1. Прочитати книги про стиль поведінки. 2. Поводити себе зі своїми, як з чужими, а з чужими – як зі своїми.

⁵⁸Вагин И. О. Практический stalking: путь к успеху / И. Вагин, П. Рипинская. – М. : ООО «Издательство АСТ : «Издательство Астрель» : ЗАО НПП «Ермак», 2004. – С. 111.

5. ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

5.1. Інформаційні технології: сучасний стан та перспективи розвитку

Поняття інформаційних та інформаційно-комунікаційних технологій

Серед освітніх технологій найпоширенішими є інформаційні. Без них неможливо обійтися не тільки в закладі освіти, а й у жодній галузі життя.

Ось уже понад два десятиріччя поспіль інформаційні технології розвиваються прискореними темпами й реалізуються як у навчальній і виховній діяльності, так і в управлінській. Вони перетинають усі виокремлені групи технологій. Отже, можна стверджувати, що для інформаційних технологій притаманний наскрізний характер, що зображено на рис. 4.

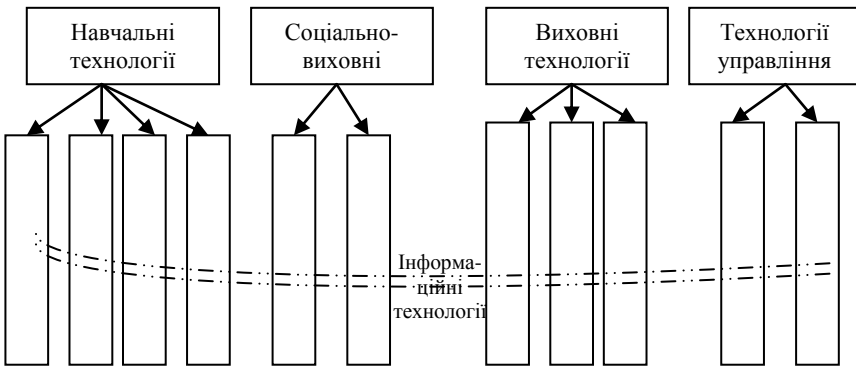

Рис. 4. Наскрізний характер інформаційних технологій

На жаль, ученим не вдалося уникнути розбіжностей у трактуванні понять «інформаційна технологія», «інформаційно-комунікаційна технологія», «комп'ютерна технологія».

На основі аналізу визначень науковців з'ясовано, що *інформаційні технології* – це узагальнена назва технологій, що відповідають за пошук, зберігання, передачу, обробку, захист та

відтворення інформації з використанням комп'ютерів та іншої новітньої техніки⁵⁹.

Часто вчені та звичайні споживачі новітньої техніки ототожнюють поняття «інформаційні технології» та «комп'ютерні технології», що є помилковим, оскільки комп'ютер є лише одним із засобів інформаційних технологій.

Інформаційно-комунікаційні технології – це освітні технології, які використовують спеціальні способи, програмні й технічні засоби (кіно-, аудіо-, відеозаписи; комп'ютери, телекомунікаційні мережі) і забезпечують та підтримують інформаційні й комунікаційні процеси, тобто процеси пошуку, збору, передачі, збереження, накопичення, тиражування інформації та процедури доступу до неї.

Отже, інформаційні технології спрямовані на роботу з інформацією, а в інформаційно-комунікаційних, окрім того, відображено аспект спілкування через телекомунікаційні мережі. Проте в багатьох дослідженнях ці поняття ототожнюються.

Етапи розвитку інформаційних технологій

Інформаційні технології, як зрештою й освітні, виникли ще в Стародавньому світі. Проте історично першими є саме інформаційні. Вони виникли на зорі людства як обмін інформацією за допомогою жестів, звуків. Проте справжнім інформаційним вибухом в історії цивілізації стали поява мови й спілкування. Далі інформаційні технології розвивалися завдяки виникненню писемності, яка дала змогу збирати, переробляти, зберігати інформацію; а також завдяки знаходженню досконалих матеріалів для письма в допаперову еру. У той час інформація фіксувалася на глиняних табличках, на папірусі, на пальмовому листі тощо.

Для розвитку інформаційних комунікацій вагомим здобутком стало налагодження поштового зв'язку, який здійснювався спеціальними особами – гінцями, а також створення бібліотек, які були першими центрами інформації.

⁵⁹ Трайнев В. А. Информационные коммуникационные педагогические технологии (обобщения и рекомендации) : Учеб. пособие. / В. А. Трайнев, И. В. Трайнев. – М. : Изд.-торг. корпорация «Дашков и К», 2004. – С. 9-10.

Революційною подією в генезисі інформатизації суспільства є винайдення паперу як матеріалу для письма та книгодрукування. У Європі перші книги надрукували в Німеччині у 1452 р. На вітчизняних теренах книгодрукування започаткував Іван Федоров, видрукувавши у Львові у 1574 р. книгу для богослужіння «Апостол».

Новий етап у розвитку інформаційних технологій розпочався з виникненням великої машинної промисловості, коли був створений паровий двигун – основа машинного виробництва. Новітні досягнення в науці, вагомі відкриття в природознавстві, технічний прогрес сприяли винайденню нових способів фіксації й передачі інформації, якими стали багатотиражні газети, журнали, географічні карти, перші енциклопедії – інформаційно-пошукові системи на алфавітній основі. Надійність у передачі інформації забезпечив поштовий зв'язок, який з'явився в другій половині XIX ст. Важливими інформаційно-комунікаційними інноваціями цього періоду є винайдення телеграфа (1832 р.), телефона (1876 р.), радіо (1895 р.) тощо. На зміну «ручній» інформаційній технології, що передбачала обробку листів вручну, прийшла «механічна». Принципові зміни в передачі й збереженні інформації у другій половині XIX – на поч. XX ст. відбулися з винайденням друкарської машини, диктофона⁶⁰.

Подальший прогрес у розвитку інформаційно-комунікаційних технологій відбувся в середині XX ст., коли були створені перші електричні друкарські машини, копіювальні пристрої, а також електронно-обчислювальна техніка, які є передумовою комп'ютерної технології. У цей час акцент зміщується з форми обробки інформації на зміст.

Проте головним винаходом людства, що впевнено рухалося від індустріального до інформаційного суспільства, є комп'ютер. Він був створений групою інженерів у США у 1946 р. у військових цілях. Проте немає однозначного трактування щодо того, який пристрій можна вважати комп'ютером. Ним може бути навіть машина Паскаля, створена у 1645 р. для здійснення арифметичних обчислень.

⁶⁰ Трайнев В. А. Информационные коммуникационные педагогические технологии (обобщения и рекомендации) : Учеб. пособие. / В. А. Трайнев, И. В. Трайнев. – М. : Изд.-торг. корпорация «Дашков и К», 2004. – С. 23-25.

Перший персональний комп'ютер з'явився 1974 р. Тоді зразу декілька фірм оголосили про його створення на основі мікропроцесора Intel-8008. Через рік з'явилась інформація про появу першого комерційно розповсюджуваного персонального комп'ютера «Альтаїр-8800» на основі мікропроцесора Intel-8080. Його вартість становила 500 доларів. І хоча перший ПК мав чимало недоліків (оперативна пам'ять – всього 256 байт, клавіатура й екран відсутні), кілька тисяч комплектів машини були швидко продані. Наприкінці 1975 р. персональний комп'ютер «Альтаїр-8800» був удосконалений майбутніми засновниками фірми Microsoft П. Алленом і Б. Гейтсом. З цього часу інформаційно-комунікаційні технології розвивалися прискореними темпами.

У 80-х роках люди різних поколінь почали масово освоювати комп'ютерну грамотність, оскільки, володіючи інформаційними компетентностями, вони ставали конкурентоспроможними на ринку праці.

У загальноосвітніх закладах України й Польщі з 1985-1986 н. р. розпочалося вивчення нового предмета «Основи інформатики». У цей час були зроблені перші спроби застосувати комп'ютерні технології під час вивчення всіх шкільних предметів. У Польщі й Україні зараз майже в кожній середній школі чи гімназії є хоча б одна комп'ютерна лабораторія.

Уже в 90-х роках інформаційні технології за темпами генезису значно перевершили всі відомі групи освітніх технологій, що є як позитивним, так і негативним чинником суспільного розвитку.

Класифікації інформаційних технологій

Стрімкий розвиток інформаційних технологій сприяв створенню їх нових видів. Тому на сьогодні існує декілька класифікацій інформаційних технологій за способом побудови мережі, типом користувачького інтерфейсу, класом реалізованих технологічних операцій, способом реалізації інформаційних систем тощо.

За способом побудови мережі виокремлюють локальні, багаторівневі, розподілені, глобальні мережі; за способом реалізації інформаційних систем – традиційні й нові; за типом користувачького інтерфейсу – пакетні, діалогові, мережні.

Серед мережних технологій найбільш популярною є технологія Інтернет. Слово «Інтернет» походить від англ. «International Net» і дослівно перекладається як Міжнародна мережа. Історія створення Інтернету розпочалася в кінці 50-х роках ХХ ст. Саме тоді американські науковці розпочали експериментальні дослідження з поєднання комп'ютерів між собою через телефонні лінії. У 1960 р. психолог і вчений в галузі комп'ютерних технологій Дж. Ліклайдер опублікував роботу «Симбіоз комп'ютера й людини» (Man-Computer Symbiosis), у якій чітко виражена ідея об'єднання комп'ютерів у мережу для зберігання та вилучення інформації. У грудні 1969 р. була створена і запрацювала перша комп'ютерна мережа, що складалася з 4 машин.

Інтернет належить до клієнт-серверних мереж. Такі мережі використовують для зберігання й опрацювання інформаційних даних спеціальні потужні комп'ютери – сервери, які передають інформацію іншим комп'ютерам мережі – клієнтам. Інтернет має у світі мільйони серверів та клієнтів, кожний з яких володіє унікальною адресою, яка записується за єдиними правилами. Підключення окремих комп'ютерів та локальних мереж до Інтернету здійснюється спеціальними компаніями – провайдерами. Їх є дуже багато, і з кожним роком можливості цієї технології розширюються.

На сучасному етапі Інтернет розвивається надзвичайно динамічно. Інформація про нього оновлюється в темпі його розвитку.

Серед найпопулярніших технологій є мультимедіа технології, які виокремлені у класифікації інформаційних технологій за класом реалізованих технологічних операцій. За цією ознакою виділяють роботу з текстовим редактором, з табличним процесором, із СКБД (система керування базами даних), з графічними об'єктами; мультимедійні системи та гіпертекстові системи.

Мультимедійні технології є одними з найперспективніших інформаційних технологій освітньої галузі. Вони включають у себе інтерфейс і інші механізми управління та дають змогу створювати зображення, тексти і дані, що супроводжуються звуком, відео, анімацією й іншими візуальними ефектами. Ці технології сприяють революційним перетворенням в освітній

галузі. Вони використовуються не лише у навчанні, а й у вихованні, зокрема естетичному. Сьогодні мультимедійні технології є інструментальною основою екранного мистецтва. Зображення творів архітектури, скульптури й живопису супроводжуються текстовою інформацією, музичними вставками, анімацією. Усе це створює сильний емоційний вплив на дітей, розвиває естетичні смаки, формує знання з різних галузей культури й історії розвитку людства.

У своєму найвищому прояві технологія мультимедіа переростає в системи віртуальної реальності. Це комп'ютерні системи, що задіюють не тільки зоровий та слуховий аналізатори, а й дотик, нюх, вестибулярний апарат. В ідеалі віртуальна реальність дає змогу створити такі ситуації, реальність чи уявність яких людина не в змозі визначити. Цю властивість доцільно використовувати в освітній галузі під час моделювання різних навчальних ситуацій⁶¹.

Перспективи розвитку інформаційних технологій в освітній галузі

Прискорені темпи розвитку інформаційно-комунікаційних технологій протягом останніх двох десятиліть є підставою для прогнозування подальших їх змін. Безсумнівно, перетворення відбудуться в конструюванні новітньої комп'ютерної техніки. Зокрема, висловлюються думки, що основою комп'ютерів майбутнього стануть не кремнієві транзистори, де передача інформації здійснюється електронами, а оптичні системи. Передбачається, що комп'ютер стане дешевшим і компактнішим, а основним способом спілкування з ним буде голос. У майбутньому новітня комп'ютерна техніка буде задовольняти щоденні побутові потреби господаря (записати потрібну телепередачу, відрегулювати температуру й вологість і т. д.). Не виключається можливість створення когнітивного комп'ютера, здатного чути, бачити, відчувати запах і смак, як людина.

В освітній галузі розробляються проекти віртуального загальноосвітнього й дошкільного закладу. Завдяки

⁶¹ Гуревич Р. С. Інформаційно-телекомунікаційні технології в навчальному процесі та наукових дослідженнях : навч. пос. / Р. С. Гуревич, М. Ю. Кадемія. – К. : «Освіта України», 2006. – С. 35.

інформаційним технологіям діти зможуть здійснювати нереальні в дійсності мандрівки, наприклад, подорож до Марса чи інших планет Сонячної системи. Дитина, яка з певних причин не прийде до школи, буде мати можливість перебувати у віртуальній школі чи дошкільні, навчатися й гратися, отримувати поради й рекомендації від педагогів.

Проте революційний розвиток новітньої техніки спричинив і виникнення загроз для дітей. Інформаційно-комунікаційні технології, як і кожне явище, процес, володіють не тільки численними перевагами, а й недоліками, уможливаючи формування адитивної поведінки підлітків. Це таке порушення поведінки, що виникає в результаті зловживання різними речовинами (наприклад, алкоголь, тютюн), що змінюють психічний стан людини, до того моменту, коли фіксується факт психічної і фізичної залежності. У класифікацію нехімічних адикцій увійшла також Інтернет-залежність.

З поширенням інформаційних технологій посилилася загроза замінювати реальне спілкування віртуальним, а рухливі ігри на свіжому повітрі – комп'ютерними. Знижується авторитет учителя як людини, яка навчає. Натомість зростає значення Інтернету як ресурсу, який володіє всією необхідною для учнів інформацією. За таких умов одним із провідних завдань закладу освіти стає піднесення ролі вчителя в навчальному процесі на тлі системного використання техніки, яка допомагає школярам навчатися.

Варто пам'ятати також про небезпеку виникнення кризових явищ у моральній та духовній сферах, що їх спричинює неконтрольований технічний прогрес. На загрози для виховання дітей, пов'язані з розвитком техніки, зокрема комп'ютерної, вказують як вітчизняні, так і польські вчені, помітивши суперечність у темпах змін технічних засобів і духовних цінностей ще в 70-х роках ХХ ст. Науковці закликають докладати зусиль, щоб не запізнюватися з організацією виховної діяльності у відповідь на новітні досягнення⁶².

Отже, можемо прогнозувати в майбутньому генезис інформаційно-комунікаційних та соціально-виховних технологій

⁶² Bednarek J. Multimedialne kształcenie ustawiczne nauczycieli : teoria, badania, praktyka / Józef Bednarek. – Warszawa : Wyd-wo Wyższej Szkoły pedagogicznej, 2010. – S. 28-29.

як чинник гармонійного розвитку суспільства. Певні сподівання в подоланні загроз, пов'язаних із використанням новітньої техніки, покладаються на формування медіаграмотності, яка стає складовою професійної підготовки сучасного фахівця.

5.2. Медіаосвіта як інструмент захисту від соціально шкідливих інформаційних впливів

Основні небезпеки комп'ютерних технологій для розвитку дітей та молоді

З кожним роком зростає кількість дітей та молоді як найактивніших користувачів Інтернету, що мають один або й декілька профілів у соціальних мережах. Ці мережі задовольняють потреби в самоактуалізації (можливість самовираження через написання коментарів, постів), самоствердженні (отримання позитивних відгуків і так званих «лайків»), повазі (участь у спільнотах за інтересами), доступі до цікавої та пізнавальної інформації, спілкуванні, увазі тощо. Водночас комп'ютерні мережі є джерелом потенційних загроз для користувачів.

Основними небезпеками інформаційних технологій для життя дітей та молоді є виникнення залежності від цифрових носіїв інформації; формування агресивної поведінки; залучення до сект; розвиток схильності до секстингу (поширення фотографій оголених частин тіла); втягування в проституцію, схилення до статевих контактів з педофілами тощо.

Залежність від соціальних мереж і віртуального світу

Серед комп'ютерних технологій, очевидно, найбільш поширеною є Інтернет-технологія, яка дає змогу стати учасником соціальних мереж. Кількість їх користувачів як в Україні, так і зарубіжних країнах збільшується чи не в геометричній прогресії. Є декілька причин для зростання популярності Інтернету.

Інтернет, як жодне інше середовище, створює сприятливі умови для експериментування особи зі своєю ідентичністю. Тут нема жодних обмежень. Користувач може вибирати будь-яку стать, вік, расу, соціальний статус, погляди, а потім перевіряти, як інші реагують на представлену конфігурацію рис. Якщо людина в реальному житті вважає себе недостатньо привабливою, відчуває

нестачу уваги, то у мережі буде мати можливість змінити свою індивідуальність. Якщо інші користувачі позитивно реагують на штучно створений образ, особа починає його зміцнювати. Отримана в такий спосіб увага зазвичай сильно узалежнює⁶³. Можна зробити висновок, що залежність від соціальних мереж виникає передусім у людей, які мають занижену самооцінку, не здатні до гармонійної взаємодії з навколишнім світом, не можуть задовольняти свої потреби в реальному житті.

Серед причин привабливості Інтернету – анонімність, необмежена можливість у встановленні контактів, відчуття безкарності за свої дії. Часто дітям здається, що притягнути до відповідальності можна лише в реальному світі, а у віртуальному можна робити все, що заманеться.

Сучасні комп'ютерні технології забезпечили можливість створення різних ігор, які відтворюють або формують нову реальність. Гравці спілкуються між собою в чатах, на форумах, об'єднуються проти ворогів тощо. В іншому типі ігор можна створити ідеальну сім'ю, вести «комп'ютерне господарство». Якщо на якомусь етапі виникають труднощі, то можна заплатити реальні гроші, щоб вирішити віртуальні проблеми. Звичайно, не можна стверджувати, що такі ігри однозначно негативні. Підстави для тривоги виникають тоді, коли людина ризикує втратити зв'язок із дійсністю і починає жити у вигаданому середовищі, якого не існує.

Інтернет компенсує відсутність найголовніших потреб людини у реальному світі – у визнанні й спілкуванні. У зв'язку зі зростанням кількості розлучень, зміною місця проживання часто люди стають самотніми. Одинокими почувають себе також діти, які страждають від недостатньої уваги батьків або які мають мало друзів чи не мають їх взагалі. У деяких випадках комунікація починається в мережі, а пізніше розвивається в інших умовах. Однак частіше зв'язок не продовжується поза Інтернетом. Не доходить навіть до телефонної розмови.

Отже, з різних причин виникає надмірне захоплення комп'ютерними технологіями, наслідками якого стають

⁶³ Andrzejewska A. Dzieci i młodzież w sieci zagrożeń realnych i wirtualnych : aspekty teoretyczne i empiryczne / Anna Andrzejewska. – Warszawa : Difin SA, 2014. – S. 27.

патологічні зміни в психофізичному розвитку особи, а саме: синдром карпального каналу (тунельна поразка нервових стовбурів руки, пов'язана з тривалим перенапруженням м'язів), сухість у очах, головні болі, болі в спині, почуття порожнечі, депресії, роздратування поза комп'ютером. Стають звичними нерегулярне харчування, занедбання особистої гігієни, розлади сну тощо. Такі люди ігнорують родинні та дружні обов'язки, приховують правду від роботодавців або членів сім'ї про свою діяльність за комп'ютером⁶⁴.

Комп'ютерну залежність так само важко лікувати, як і будь-яку іншу, наприклад, залежність від наркотиків. Отже, необхідно здійснювати профілактичні дії. Передусім треба виявити, які потреби дитина компенсує за допомогою комп'ютера. Необхідно розвивати віру дитини в себе, підвищувати її самооцінку. При цьому доцільно реалізовувати профілактичну позитивну стратегію, суть якої полягає в залученні дитини до соціально цінної діяльності⁶⁵.

Медіанасильство та формування агресивної поведінки учнів

Разом із розвитком інформаційно-комунікаційних технологій зростають медіанасильство та агресія. Поняття «медіанасильство» сьогодні застосовують для характеристики певних жанрів, окремих сцен і способу взаємодії в комунікаційному процесі.

Учені, починаючи з 20-х років ХХ ст., провели тисячі наукових досліджень, щоб виявити закономірності впливу медіанасильства на розвиток особистості. З'ясовано, що однією з розповсюджених причин формування відхилень у розвитку дітей є перегляди сцен насильства, відображених у медіа (фільмах, іграх тощо).

Визначено основні наслідки перегляду сцен насильства на розвиток особистості: імітація, яка збільшує частоту насильницьких дій у реальному житті; агресія – формування особистісних рис глядача, схильного до насильницьких дій;

⁶⁴ Турецька Х. Залежність від Інтернету: міф чи реальність? [Електронний ресурс] / Христина Турецька – Режим доступу : <http://dyvensvit.org/articles/2132.html>

⁶⁵ Współczesność na rozdrożu? O edukacji, wychowaniu i profilaktyce słów kilka / pod redakcją naukową Wojciecha Duczmala, Sławomira Śliwy. – Opole : Wydawnictwo Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji, 2013. – S.182.

заякування – відчуття страху і зростання тривожних станів, які пригнічують розвиток особистості тощо.

Експериментальним шляхом доведено, що діти, які переглядали фільми зі сценами насилля, частіше вдаються до агресивних дій, ніж школярі, які такі фільми не дивилися. Зв'язок між переглядом насильницьких сцен і формуванням агресивної поведінки особливо простежується в дітей молодшого шкільного віку, а в підлітків він посилюється тоді, коли насильство поєднується з еротикою. Ця закономірність виявляється під впливом відео-, комп'ютерних ігор та ігор на мобільних телефонах, де є прояви жорстокості.

Учені вважають, що сприймання екранного насильства може активізувати набір асоціацій, які пов'язані з агресивним мисленням і емоціями, а також зумовити фізичне й емоційне збудження, що є індикатором агресивних дій.

Найефективнішими профілактичними методами, що допомагають попередити формування агресивної поведінки, є бесіди з учителями й батьками, залучення учнів до колективних творчих справ. Але найважливіше, щоб діти перебували в атмосфері родинної любові і в школі, і вдома.

Діяльність сект в Інтернеті

Часто батьки навіть не здогадуються, які небезпеки чатують на їх дітей, що зручно вмостилися перед монітором комп'ютера. Небезпечні знайомства, що можуть завершитися насильницькими діями, шахрайство у процесі купівлі-продажу речей, зацікавлення порнофільмами – це, мабуть, основні загрози, про які чули дорослі. І мало хто знає про діяльність сект в Інтернеті, які з успіхом там функціонують, зрештою, як і багато інших об'єднань. Через Інтернет відбувається не тільки обмін товарами й послугами, але також ідеями. Мережа є місцем поширення багатьох радикальних ідеологій, зокрема фашизму, комунізму; деструкційних поглядів; антираціоналізму; псевдонауки; окультизму аж до сатанізму.

Для реклами і пропаганди власних ідей секти корінним чином змінили способи діяльності, взявши на озброєння новітні технології. Інтернет став надзвичайно привабливим засобом інформування для релігійних груп і об'єднань, адже позбавляє

необхідності витратити великі гроші, щоб репрезентувати себе як сильну організацію, а також переконання й прагнення духовно допомагати всім, хто потребує підтримки. Віртуальний костел може створити кожен. Для цього треба задекларувати сукупність «божественних правд», які відповідають ментальності сучасної людини, і очікувати на перших членів.

Крім інформації про всі світові релігії з їх відгалуженнями, в Інтернеті можна знайти сторінки багатьох сект, релігійних спільнот тощо. Завдяки комп'ютерній комунікації збільшуються можливості організації зібрань, під час яких використовується гіпноз зі злочинними намірами.

Діяльність сект в Інтернеті може бути винятково небезпечною. З використанням сугестії відбувається мародерство, шахрайство тощо. На жаль, є випадки, коли дітей замордовують в ритуальних цілях. Існують навіть особливі інструктажі проведення ритуалів, коли жертвами стають діти і тварини.

Відчуття й переживання, пов'язані з участю в магічних і ритуальних діях, стають можливими у штучний спосіб завдяки використанню комп'ютера і знаходженню відповідних сторінок в Інтернеті. Спілкування з віртуальним світом може спричинити щось на кшталт позбавлення почуття реальності. У віртуальній теорії відьомства такі галюцинації стають можливими завдяки особливій тривимірній моделі, у якій з'являються постаті; комп'ютер при цьому створює необхідні ефекти.

Модель віртуального світу дає змогу перервати смерть фізичного тіла, оскільки істота у ньому потрактована як свідомість, з'єднана з віртуальним тілом через особливий розум.

Ще однією новацією, яка стає доступною завдяки Інтернету, є можливість генерування нових світів і перебування в них. Це дуже важливо для презентації релігійними сектами своїх поглядів про «нове життя», «райські краї». Проте часто люди не усвідомлюють, що такі «світи» створюються завдяки дешевим комп'ютерним програмам.

Істотною моральною загрозою, пов'язаною з використанням Інтернету, є дезінтеграція людини, адже у світовій мережі часто спотворюється правда для маніпуляції інформацією в гонитві за сенсацією. Іншою небезпекою стають послаблення зв'язків між членами родини, зростання соціальної напруги.

Ці загрози, помножені на наслідки присутності сект в Інтернеті, є викликом для всіх осередків і центрів виховання, але передусім для родини, школи, церкви і держави. Турбота про правильне функціонування й використання Інтернету є у певному сенсі суттю виховання молодого покоління до повноцінного гідного життя.

З кожним роком збільшується кількість користувачів Інтернету. У глобальній мережі можна знайти багато цікавої і корисної інформації. На жаль, зі збільшенням кількості цінних матеріалів розширюється і темна сторона Інтернету. Більшість людей вважають, що ніколи не дозволять завербувати себе до секти. Тим часом реальність спростовує такі судження. Виявляється, що в ці спільноти потрапляють люди різного віку як із середньою, так і з вищою освітою, безробітні й бізнесмени, знані актори й домогосподарки. Часто жертвами сект стають ті, хто надто впевнений у собі, переконаний, що його ніяк не вдасться залучити до сумнівних об'єднань. Проте, як засвідчують дослідження, факти з реального життя, кожен з нас є потенційним кандидатом у жертви сект.

Світ медійний і комп'ютерної реальності щораз міцніше формує мислення, моральні цінності, а також поведінку молодої людини. Усе це актуалізує значення медіаосвіти й формування медіаграмотності.

Селфі як феномен електронної сучасності

На початку 2010-х років широкої популярності набуло селфі (слово походить від англ. self – сам, само). У 2013 р. словник Oxford English Dictionary оголосив його міжнародним словом і додав офіційно до власного складу.

Селфі – це вид фотографії, зроблений самостійно за допомогою камери смартфона, фотоапарата чи веб-камери зазвичай для завантаження в соціальні мережі. Науковці його вважають міжкультурним феноменом, який виник в еру Інтернету. Однак складно стверджувати, що мобільні автопортрети за своєю сутністю є унікальним винаходом сучасності. Ще задовго до появи всесвітньої мережі схожої популярності здобули автопортрети, зроблені за допомогою фотоапаратів Polaroid, що давали змогу миттєво отримати знімок. Отже, сучасні мережеві «селфі» – це

лише продовження відомої традиції. Однак захоплення сучасної молоді такою фотографією не є невинними, як може видатися на перший погляд.

Цей вид діяльності може бути паталогічним, адже індивіди, які викладають свої фотографії, часто мають схильність до психопатії й нарцисизму. Їм притаманна підвищена увага до власної зовнішності, бажання бути кращим і привабливішим від інших. Психологи вважають, що найчастіше за нарцисизмом приховується невпевненість у собі або й інші психічні відхилення.

Але захоплюватися селфі можуть також цілком здорові люди. Водночас однозначно не можна прогнозувати безпечність створення цих фотографій у майбутньому.

Помітивши в дитини захоплення селфі, варто потурбуватися про піднесення її самооцінки.

Секстинг (ексгібіціонізм) у мережі Інтернет

На сучасному етапі щораз молодші діти мають сексуальні контакти. Одним із чинників, що їх провокує, є публікація у засобах масової інформації матеріалів еротичного характеру. Завдяки вдаваній анонімності (насправді передача даних в Інтернеті здійснюється тільки в тому випадку, якщо комп'ютер-відправник знає IP-адресу комп'ютера-одержувача) мережа Інтернет відкриває можливості для поширення інформації інтимного характеру та різних форм сексуальності. Однією з них є ексгібіціонізм. Це така форма сексуальності, коли досягнення статевого збудження і насолоди реалізується шляхом демонстрації статевих органів особам протилежної або своєї статі поза ситуаціями статевих контактів.

Секстинг розпочинається дуже невинно. Якщо двоє молодих людей обмінюються фотографіями, на яких сфотографоване оголене тіло, то це їх особиста справа. Проблеми розпочинаються тоді, коли такі фотографії виставляються для публічного перегляду.

Виникають питання: для чого молоді люди так прагнуть переслати свої фотографії, де вони є оголеними; як секстинг може впливати на приватне життя? Це явище ще не є достатньо досліджене, отож однозначних відповідей нема. Відомо тільки, що користувачі Інтернету недооцінюють загроз для себе, вдаючись до

ексгібіціонізму, а отже, не дуже дбають про свою анонімність. Проте є випадки, коли фірми відмовляли в працевлаштуванні людям, оголені знімки яких були випадково виявлені в Інтернеті.

Іноді секстинг підлітки використовують, щоб «пожартувати» над своїми друзями. За допомогою фотомонтажу вони отримують оголені знімки свої однокласників і розмішують такі фотографії в мережі. Чимало дітей переконані, що Інтернет гарантує їм анонімність і цілковиту безкарність дій. Проте є різні способи довідатися, з якого комп'ютера і коли була надіслана інформація. Отож наступить відповідальність, передбачена законодавством. Цілком можливо, що й кримінальна, адже такими «жартами» можна довести підлітка до самогубства.

Вплив спонсорства на систему цінностей підлітків

Спонсорство – це нове явище, щораз популярніше серед дівчат-підлітків, до поширення якого спричинилися інформаційно-комунікаційні технології, що динамічно розвиваються. Ще донедавна дівчата шукали спонсорів головним чином у торгових центрах, готелях, однак зараз можна знайти потрібну особу завдяки Інтернету.

Спонсорство – це вдосконалена форма найстаровиннішої професії, тільки в новій обгортці. Вона видається привабливішою і менш шкідливою, оскільки особа живе зі свідомістю утриманки, а не повії. Соціологи ж стверджують, що спонсорінг є квазі-проституцією (quasi – ніби, майже), адже в дівчини є один чи два статевих партнери, а не багато.

Є декілька причин поширення цього явища, а саме: біді й убогість; безрадісне життя батьків, які створюють неприємну родинну атмосферу; прагнення здобути авторитет у групі; підвищення самооцінки; нестача зразків для наслідування тощо.

Спонсорство приваблює підлітків тим, що можна легко отримати багато грошей. В Інтернеті зберігається анонімність, отже, не треба перейматися, що хтось із оточення довідається про вибраний спосіб життя. Окрім того, тут є великий вибір чоловіків, які готові стати спонсорами.

Недосвідченій дівчині може видатися, що спонсоринг є вигідним для обох сторін. Забезпечений чоловік платить гроші

молодій дівчині, а та, у свою чергу, використовує кошти для задоволення власних потреб. Усе це нагадує трансакцію.

Незважаючи на видимість обопільної користі, спонсорство є небезпечним насамперед для молоді дівчини, оскільки ранні статеві стосунки становлять загрозу для її фізичного й психічного здоров'я, а отже, для її майбутнього. Окрім того, дівчата, що мають спонсорів, втягують у проституцію своїх подруг, переконуючи, що в такий спосіб можна легко отримати багато грошей. Вони навіть не підозрюють, скільки загроз приховує цей заробіток. Окрім того, така поведінка призводить до занепаду моралі, зміни системи цінностей: не важливо, який вік чи зовнішні дані спонсора, цікавить лише його платоспроможність. Згодом такі дівчата через свій «життєвий досвід» відчують труднощі у створенні нормальної сім'ї, оскільки мають інші стандарти життя. У їх психіці створюється стереотип: щоб чогось досягнути, не обов'язково навчатися, працювати, необхідно гарно одягатися, знати впливових людей, відвідувати відповідні заклади. Такий спосіб мислення не дає змоги зрозуміти, ким ти є насправді. Згодом стає майже неможливо стабілізувати своє життя і надзвичайно важко вирватися з тенет спонсорства, що приваблюють легкістю і розкішшю.

Як і інші небезпеки реального й віртуального світу, його легше попередити, ніж відійти від нього.

Педофілія в мережі Інтернет як нова форма загроз для дітей

Однією з найбільш поширених сексуальних девіацій є педофілія. Вона полягає у схиланні до статевих контактів дітей. Часто забуваємо, що не кожен педофіл є грубою, лисою, неприємною особою, яка тиняється на околиці школи, на гральних майданчиках і шукає собі жертву. Такі стереотипи ще існують у підсвідомості батьків, присипляючи їх пильність. Проте немає критеріїв щодо вигляду педофіла: якими є вік, освіта, рівень платоспроможності, колір очей, шкіри тощо. В Інтернеті педофіли можуть створити собі будь-який образ.

Діяльність такого типу злочинців у мережі щодо дітей може проявлятися в розповсюдженні порнографії, створенні Інтернет-сторінок, де схиляють до сексуальних контактів з неповнолітніми, пошуку потенційних жертв за допомогою спілкування через

електронну пошту, нав'язуванні Інтернет-знайомств із подальшими намірами зустрітися в реальному житті, втягуванні дітей до сексуальних розмов, ознайомленні з порнографією тощо.

Злочинці передусім цікавляться самотніми, осиротілими, втраченими дітьми, які мають проблеми у стосунках із батьками. Поглиблюючи претензії до родини, незадоволення домашнім життям, педофіли створюють особливу атмосферу: ми – протилежність до них. Між дітьми і батьками збільшується дистанція, що використовується злочинцем для зближення із жертвою.

Багато батьків знають про такі загрози, натомість переконані, що це не стосуватиметься їх дітей. Вони часто недооцінюють небезпеки, що чатують на дочку чи сина, а тим часом педофіл запросто входить до кімнати дитини через її комп'ютер.

Наслідком контактів дітей із педофілом можуть бути гострий стрес, проявами якого є зредукована свідомість, амнезія, деперсоналізація тощо; психосоматичні розлади (сну, нервової системи); нічне нетримання сечі, болі в животі тощо.

Небезпеку зустрічі з педофілом можна попередити, якщо знати, з ким спілкується дитина в мережі Інтернет. Водночас необхідно негайно звернутися до правоохоронних органів, адже за схиляння дітей до статевих стосунків наступає кримінальна відповідальність.

Анорексія і булімія – проблеми сучасних підлітків

Занижена самооцінка, безнадія, стреси, самотність є підґрунтям не тільки для пошуку сумнівних знайомств в Інтернеті, а й передумовою для виникнення нервових розладів і небезпечних захворювань органів травлення, зокрема анорексії і булімії. Це відомі розлади харчової поведінки, причинами яких є психічні порушення. Для нервової анорексії притаманна відмова від їжі, у той час, як нервова булімія характеризується переїданням, обжерливістю. Психічні порушення при нервовій анорексії та нервовій булімії безпосередньо впливають на фізичне здоров'я пацієнта, призводять до серйозних порушень соматичного стану.

Є багато причин виникнення анорексії й булімії: біологічні, психологічні, соціальні. Вагому роль у розвитку цих захворювань відіграють засоби масової інформації, які створюють ідеал

досконалої фігури; пропагують стандарти привабливості і вказують на фізичні риси, прийняті у суспільстві як ідеальні. Дослідження доводять, що саме ЗМІ створили в західній культурі ідеальний образ жінки. Увага звертається передусім на вагу. Додатково пропонуються способи змінити фігуру, щоб ці зміни відповідали стандартам привабливості й очікуванням суспільства. Засоби масової інформації не лише створили образ успішної жінки, а й пропонують різні дієти, фітнес тощо. Зовнішній вигляд медійних осіб є настільки привабливим, що дівчата погоджуються на будь-які жертви, у тому числі й обмеження в їжі, щоб стати схожими на відомих акторок, співачок, моделей і бути поміченими продюсерами.

У цій пропаганді краси, що захоплює передусім підлітків, які прагнуть досягнути в житті успіху, простежується суперечність. Вона стосується харчування. З одного боку, треба дотримуватися широко розрекламованих дієт, з іншого – необхідно регулярно й смачно харчуватися, адже є численні рецепти страв з покроковими коментарями і яскравими фотографіями готової їжі. У реальності людей водночас схиляють до смачного харчування (оскільки це гарантія здоров'я) і до недоїдання або й напівголодування. Чимало підлітків не можуть вирішити цю суперечність і роблять свій вибір на користь одного з варіантів, який більше подобається чи відповідає стану організму. Часто відповідь на запитання, який тип харчування вибрати, діти шукають в Інтернеті. Модераторами сторінок нерідко є особи з різними розладами, тому пропагують шкідливі ідеї, рекомендують дії, які зумовлюють втрату сил або надмірну вагу. Отже, одним із профілактичних засобів анорексії й булімії є медіаосвіта, яка дає змогу критично сприймати інформацію.

Бігорексія як наслідок культу краси чоловічого тіла

Існує помилкова думка, що тільки дівчата здатні йти на будь-які випробування й експерименти, аби стати красивими, а вислів «Краса вимагає жертв» стосується лише представниць слабкої статі. Проте це не так. До досконалості тіла прагнуть також представники сильної статі. Засоби масової інформації створили ідеал як жіночої, так і чоловічої краси.

Згідно з дослідженнями за останніх 25 років відсоток невдоволених своєю зовнішністю чоловіків зріс утричі і становить приблизно 43%. Іноді бажання краще виглядати набуває хворобливої форми. Йдеться про бігорексію, яку визначають як надмірне прагнення до міцності та досконалості тіла, що досягається завдяки використанню анаболічних стероїдів, інших заборонених речовин та важкій фізичній підготовці. Ризику захворіти на бігорексію піддається все більше молодих людей у віці від 16 до 35 років. Проблема краси чоловічого тіла з'являється тоді, коли, незважаючи на енергійні вправи, особа вважає себе слабкою. Відчуття, що досягнути мети буде неможливо, спонукає нарощувати фізичні навантаження, і, зрештою, молода людина вже нічого не бачить перед собою, окрім картинки власного тіла, яку намалювала в уяві. Виникає психологічна залежність, яка впливає на навчання і працю, знижуючи їх ефективність. У хворих на бігорексію розвивається безпричинна агресія, часто спостерігаються різкі зміни настрою, схильність до депресії і відчуття провини за пропущені тренування. Екстремальні фізичні навантаження нерідко супроводжуються порушеннями в діяльності серцево-судинної та нервової систем. Отже, бігорексія спричиняє розлади здоров'я, а в критичних випадках може призвести до смерті.

Психологи вважають, що надмірна увага до своєї зовнішності формується в ранньому дитинстві, коли виникають комплекси через глузування однолітків. Але хлопці не завжди здогадуються, що прагнення стати досконалим може так само узалежнювати, як наркотики та Інтернет, і згодом вони не зможуть обійтися без допомоги психотерапевтів, які допомагають змінити ставлення до свого зовнішнього вигляду, навчають визначати цілі, яких реально досягнути.

Роль релігії в попередженні негативних впливів інформаційних технологій

З розвитком інформаційних технологій церква в Україні й костел у Польщі отримали нові засоби для реалізації своєї місії. Безпосередній доступ до інформації забезпечив можливість релігійним організаціям поглибити діалог із сучасним світом. У комп'ютерній культурі костел і церква можуть швидше

інформувати світ про свою місію, життєве кредо і ставлення до кожної проблеми чи події⁶⁶.

Проте релігійні організації вбачають свою роль не тільки у використанні новітньої техніки для поширення своїх поглядів, а й у попередженні залежності від психоактивних чинників та лікуванні молоді, яка потрапила в тенета кіберпростору. Відомо, що комп'ютерна залежність, як і залежність від алкоголю чи наркотиків, вкрай важко лікується. Нині в суспільстві відчувається нестача фахівців, які здатні допомогти подолати цю проблему. Найбільш ефективно лікувальну й профілактичну місію здійснюють духівники, проте це радше заслуга окремих особистостей, ніж систематична робота. Духовні особи допомагають повернути узалежненій від комп'ютерних технологій людині або тій, що потрапила з різних причин у небезпечну для її життя ситуацію, сенс життя, віру в себе і в те, що з Божою допомогою можна подолати найтяжчі перешкоди. Завдяки релігії відновлюється система моральних і духовних цінностей.

Розвиток медіа створив незнані досі загрози для християнства. Віртуальна реальність кіберпростору несе небезпечні імплікації для самої релігії. Зараз точиться боротьба проти розповсюдження нової концепції духовності, етично-морального релятивізму. Церква й костел намагаються протистояти залученню молоді до сект та інших сумнівних об'єднань, що пропагують «новітню» релігію.

Віртуальна реальність не є закриттям реальної присутності Ісуса Христа. Інтернет створює можливості для пізнання істини й Бога. Незважаючи на це, неприпустимими є онлайн-сповідь через Інтернет, духовна розмова між священником і віруючою людиною, сакраментальні обряди. Духовні особи вбачають своє завдання в тому, щоб виводити людей із кіберпростору до правдивої реальної релігійної спільноти в церкві чи костелі і пояснювати, як може бути використаний Інтернет для зміцнення у вірі.

⁶⁶Pedagogika@środkie informatyczne i media / Pod. red. Macieja Tanasia. – Warszawa-Kraków : Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP w Warszawie, 2005. – S. 149.

Формування медіаграмотності школярів загальноосвітнього навчального закладу

Стрімкий розвиток медіатехнологій, одним із наслідків якого є виникнення загроз для життя людини, зумовив необхідність створення медіаосвіти й формування медіаграмотності.

За свідченням фахівців ЮНЕСКО, медіаосвіта з'явилася як інструмент захисту від шкідливих чинників (ефектів) і трендів медіа. Першою країною, яка застосувала цю парадигму «щеплення», стала в 30-х роках ХХ ст. Велика Британія.

Вважається, що вперше термін «медіаосвіта» було використано 1973 р. під час спільного засідання сектору інформації ЮНЕСКО та Міжнародної ради з кіно, телебачення та аудіовізуальної комунікації. Проте є дані й про більш ранню появу терміна: 1959 р. канадієць М. МакЛюен розробив першу навчальну програму з медіаосвіти. Її активне застосування в навчально-виховному процесі розпочалося в 60-х роках ХХ ст. у Великій Британії, Канаді, Німеччині, США тощо. З того часу концепція медіаосвіти постійно розвивається.

1982 р. у Грюнвальдській декларації виокремлено галузь медіаграмотності, що привернуло увагу до впливу медіа на освіту. Її настанови пізніше конкретизувалися й поглиблювалися на міжнародних конференціях ЮНЕСКО в Парижі (1989, 1997, 2007), Відні (1999), Торонто (2000), Лондоні (2002), Монреалі (2003) тощо.

У 1989 р. Рада Європи, згідно з резолюціями і рекомендаціями ЮНЕСКО, прийняла «Резолюцію з медіаосвіти й новітніх технологій». У ній ідеться про те, що медіаосвіта повинна готувати людей до життя в демократичному суспільстві. У документах ЮНЕСКО акцентувалася увага на значущості медіаосвіти для громадянина будь-якої країни, оскільки всі люди володіють правом на свободу самовираження й отримання інформації.

Україна також має власні медіаосвітні здобутки, зокрема вже створено нормативну базу інформатизації суспільства та освіти на основі законів України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки», «Про вищу освіту», постанови Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2005 р. № 1153 «Про затвердження Державної програми

«Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці» на 2006 – 2010 роки».

Незважаючи на прийняття законодавчих актів щодо розвитку інформаційних технологій, з кожним роком посилюються загрози для дітей і молоді, які є користувачами продукції, створеної на основі новітньої техніки. А це, у свою чергу, актуалізує роль медіаосвіти. Вона є потужним інструментом захисту від шкідливих чинників соціального середовища. Проте її роль полягає також у розвитку позитивних функцій засобів масової інформації. Отже, медіаосвіта – це насамперед практика підготовки дитини до ефективної взаємодії з медіа, завдяки якій зменшуються ризики негативного медійного впливу на процес соціалізації і збільшуються ресурсні можливості їхнього позитивного розвивального впливу⁶⁷.

Результатом медіаосвіти є медіаграмотність, яку трактують як сукупність знань, навичок та умінь, що дають змогу людям аналізувати, критично оцінювати і створювати повідомлення різних жанрів і форм для різних типів медіа, а також розуміти й аналізувати складні процеси функціонування медіа в суспільстві.

Медіаосвіта в школі спрямована на формування низки компетентностей, завдяки яким учні можуть диференціювати, критично оцінювати й застосовувати отриману інформацію зі ЗМІ.

На сучасному етапі проблема медіальних компетенцій набула особливої актуальності. Значення цих компетенцій зростає з появою на ринку нових інформаційно-технічних винаходів, що вдосконалюють і спрощують працю, збагачують ринок товарів і послуг, урізноманітнюють розваги. Це дуже істотно з педагогічного погляду, оскільки все частіше діти і молодь демонструють прагнення до таких пристроїв. Ось чому політики, учителі, педагоги, фахівці з профілактичної роботи проявляють сильне зацікавлення медіальними компетенціями. Зацікавленість цією проблемою існує і в академічному середовищі. Медіальні

⁶⁷ Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенко; За науковою редакцією В. В. Різуна. – Київ: Центр вільної преси, 2012. – С. 280.

компетенції все частіше стають об'єктом політичних дебатів і полеміки в освітніх колах⁶⁸.

Метою медіальної освіти є формування в дітей, молоді, батьків конкретних знань і вмій, що дають змогу свідомо й активно відбирати інформацію зі ЗМІ, а також підготовка до критичного вибору віртуальних співрозмовників, до використання медійних засобів як інструментів для самоосвіти, отримання, переробки й узагальнення інформації.

Медіаосвіта повинна включати три основних компоненти:

1. Засвоєння інформації про засоби масової інформації.
2. Формування знань шляхом використання медійних засобів.
3. Здатність правильного поводження в засобах масової інформації. Це передусім пізнання їх мови, знаків, символів; правильне їх розуміння й використання, налагодження власних медійних контактів. Під час вибору телевізійних програм, газет, інформаційних мереж, сайтів, дитина повинна керуватися певними критеріями.

Поки що більшу увагу в закладах освіти звертають на розвиток умій використовувати новітню техніку, що фактично є перепусткою до активної участі в більшості галузей сучасного життя. Проте водночас із формуванням навичок роботи з цифровими носіями навчання необхідно виховувати в дітей здатність відрізнити представлену в медіа реальність від фікції, використовувати інформацію у визначених цілях. Це завдання вчитель може успішно виконати, систематично реалізуючи технологію розвитку критичного мислення школярів.

Однією з причин надмірного захоплення інформаційними технологіями, пошуку віртуальних друзів є стреси, депресивні стани, відсутність взаєморозуміння з батьками й учителями. Школа повинна підготувати учнів до самостійного вирішення власних проблем, подолання стресів. Важливе значення має зміцнення у школярів віри в себе, розвитку конструктивного мислення, високої самооцінки, що забезпечує технологія «Організація успішної діяльності».

⁶⁸ Andrzejewska A. Dzieci i młodzież w sieci zagrożeń realnych i wirtualnych : aspekty teoretyczne i empiryczne / Anna Andrzejewska. – Warszawa : Difin SA, 2014. – S. 238.

У формуванні медіаграмотності учнів вагома роль відводиться особистості вчителя. Його риси та особисте зацікавлення впливають на розвиток мотивації дітей до навчання, на цілі використання новітньої техніки. Педагог є наче координатором і провідником молодшої особи в навколишньому світі. Він веде вихованця в незнану дійсність і допомагає зрозуміти її. Учителю, використовуючи сучасні медійні засоби в процесі навчання, викликає в учнів бажання вчитися й отримувати нову інформацію. Ключем до успіху педагога в цій сфері є самостійне здійснення рефлексії в пізнанні медійних засобів і здатність опанування медійними знаннями. Учителю повинен не тільки сам використовувати медійні засоби в освіті, а й створювати умови для їх практичного використання учнями, розглядати проблеми в галузі медійних засобів, здійснювати діяльність із попередження загроз для розвитку дитини. Отже, учитель має володіти відповідними компетентностями, тобто гармонійно поєднувати знання, розуміння, усвідомлення значення новітньої техніки і бути здатним ефективно використовувати медійні засоби.

Для формування медіаграмотності школярів учителі повинні взаємодіяти з батьками. У родині має бути відведений час для того, щоб вислухати дітей, обмінятися досвідом, розповісти про свої інтереси. Окрім того, батьки зобов'язані контролювати контакти дитини з комп'ютером та іншими медійними засобами. Вони мусять запропонувати альтернативу новітній техніці. Проте в реальності все відбувається якраз навпаки. Батьки в глобалізованому й урбанізованому суспільстві на розмову з дитиною не мають часу, бо захоплені своєю роботою, телевізором, що навіть заснути без нього не можуть. Іноді здається, що такі сім'ї не мають родинних свят, забав. І тоді дитина залишається один на один із комп'ютером, адже батьки не забороняють, а іноді й схвалюють таку взаємодію.

У спілкуванні з учнями та батьками з проблем безпеки в Інтернеті учителів допоможуть матеріали порталу «Безпека дітей в Інтернеті» (<http://mikrosoft.com/ukraine/athome/security/children>). Цей портал доцільно рекомендувати для ознайомлення батькам, громадськості. Його спеціально створено для того, щоб надавати необхідні знання педагогам, батькам із питань захисту дітей під час роботи в мережі.

Батьки польських школярів можуть скористатися порадами сайту <http://poradnia.kepno.pl/bezpieczenstwo-w-sieci-caly/>.

Проте головним профілактичним засобом проти реальних і віртуальних загроз є виховання успішної особистості, яка характеризується високою інтелігентністю, сильними волевовими якостями й характером; її залучення до соціально цінної діяльності (трудова, волонтерська, фізкультурно-оздоровча, мистецької тощо).

Важливо, щоб батьки, які є першими вихователями, самі набували медіаграмотності, допомагали дітям у використанні нових інформаційно-комунікаційних засобів, використовували новітню техніку для згуртування родини.

Незважаючи на актуальність формування медіаграмотності школярів, ця діяльність ще не набула систематичного і цілісного характеру. Отже, існує необхідність у розробці нових форм, методів, технологій медійної освіти школярів, батьків і педагогів.

Висновки

На сучасному етапі прискореними темпами здійснюється інформатизація освітньої галузі й упроваджуються відповідні технологічні процеси. Інформаційні технології – це узагальнена назва технологій, що відповідають за пошук, зберігання, передачу, обробку, захист та відтворення інформації з використанням комп'ютерів та іншої новітньої техніки.

Недоцільним є ототожнення понять «інформаційні технології» та «комп'ютерні технології», оскільки комп'ютер є лише одним із засобів інформаційних технологій.

Інформаційно-комунікаційні технології – це освітні технології, які використовують спеціальні способи, програмні і технічні засоби (кіно-, аудіо-, відеозаписи, комп'ютери, телекомунікаційні мережі) й забезпечують та підтримують інформаційні й комунікаційні процеси, тобто процеси пошуку, збору, передачі, збереження, накопичення, тиражування інформації та процедури доступу до неї.

Отже, інформаційні технології спрямовані на роботу з інформацією, а в інформаційно-комунікаційних, окрім того, відображено аспект спілкування через телекомунікаційні мережі.

Володіння інформаційними технологіями є необхідною умовою конкурентоздатності на ринку праці. Водночас поширюються загрози для дітей: заміна реального спілкування віртуальним, а рухливих ігор на свіжому повітрі – комп'ютерними. Знижується авторитет учителя як людини, яка навчає. Серед інших небезпек для дитини такі: формування агресивної поведінки, втягування у проституцію, схилення до статевих контактів тощо.

У зв'язку з небезпеками інформаційного простору актуалізується значення медіаосвіти, що передбачає насамперед підготовку дітей до ефективної взаємодії з медіа. Її результатом є медіаграмотність, яку трактують як сукупність знань, навичок та умінь, що дають змогу людям аналізувати, критично оцінювати і створювати повідомлення різних жанрів і форм для різних типів медіа, а також розуміти й аналізувати складні процеси функціонування медіа в суспільстві.

Завдяки медіаграмотності попереджуються негативні явища у процесі соціалізації школярів і збільшуються ресурсні можливості позитивного розвивального впливу на них новітніх технологій.

Основними завданнями медіаосвіти у школі є:

1. Засвоєння учнями інформації про засоби масової інформації.
2. Формування знань шляхом використання медійних засобів.
3. Розвиток умінь правильно поводитися під час контактів із засобами масової інформації.

У закладі освіти доцільно реалізовувати позитивну профілактичну стратегію, що передбачає залучення дитини на основі позитивних рис, схильностей, талантів до соціально цінної діяльності (трудової, фізкультурно-оздоровчої, волонтерської тощо).

Запитання для обговорення

1. Чи зрівняються в майбутньому темпи розвитку інформаційно-комунікаційних та соціально-виховних технологій?
2. Які переваги та недоліки реалізації інформаційно-комунікаційних технологій у закладах початкової освіти? Як зменшити негативний вплив новітньої техніки на розвиток дитини, її здоров'я?
3. Які форми й методи формування інформаційної компетентності, медіаграмотності є ефективними?

4. Як організувати профілактичну роботу в закладі освіти для попередження віртуальних загроз для школяра?

Практичні завдання

1. Під час педагогічної практики запропонуйте дітям пройти тест Кімберлі-Янг. Проаналізуйте результати. Створіть спільно з учнями рекомендації для запобігання комп'ютерної залежності, скориставшись методами інтерактивних технологій.

Тест Кімберлі-Янг на Інтернет-залежність⁶⁹.

Для з'ясування доцільності звертання до фахівця щодо надмірного користування дитиною Інтернетом варто скористатися тестовою методикою Кімберлі-Янг.

Тест Кімберлі-Янг на Інтернет-залежність («Internet Addiction Test») – методика, розроблена й апробована в 1994 р. доктором Кімберлі Янг, професором психології Пітсбургського університету в Бретфорді. Тест є інструментом самодіагностики патологічної пристрасті до Інтернету (незалежно від форми цієї пристрасті), хоча категорія Інтернет-адикції досі остаточно не визначена.

Тест не може слугувати підставою для постановки діагнозу, оскільки має занадто просту і прозору структуру. Крім того, він не був апробований серед Інтернет-залежних. Тим часом, тест може бути інструментом для відбору тих осіб, яким потрібна консультація фахівця, а тестування в динаміці можна використовувати для оцінки поліпшення стану хворого в процесі лікування.

Тест для діагностики Інтернет-залежності за методикою Кімберлі-Янг

Організація роботи. Студентам пропонується відповісти на запитання, використовуючи один із варіантів відповідей: «ніколи», «дуже рідко», «іноді», «часто», «завжди».

Відповідь на кожне питання необхідно оцінити таким чином: «ніколи» – 1 бал, «дуже рідко» – 2 бали, «іноді» – 3 бали, «часто» – 4 бали, «завжди» – 5 балів.

⁶⁹ Тест Кімберлі-Янг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://psylab.info>

1. Чи відчуваєте Ви ейфорію, пожвавлення, збудження, перебуваючи за комп'ютером?

2. Чи потрібно Вам проводити все більше часу за комп'ютером, щоб одержати ті ж відчуття?

3. Чи відчуваєте Ви порожнечу, депресію, роздратування, перебуваючи не за комп'ютером?

4. Чи траплялося Вам нехтувати важливими справами, проводячи час за комп'ютером?

5. Чи проводите Ви в мережі більше 3-х годин на день?

6. Якщо Ви в основному використовуєте комп'ютер для роботи, чи берете участь у робочий час у чатах або відвідуєте не пов'язані з роботою сайти частіше, ніж двічі на день?

7. Чи скачуєте Ви файли із заборонених сайтів чи сайтів еротичного спрямування?

8. Чи вважаєте Ви, що з людиною легше спілкуватися в онлайні, ніж особисто?

9. Чи говорили Вам друзі або члени сім'ї, що Ви занадто багато часу проводите в Інтернеті?

10. Чи заважає Вашій діловій активності надмірне перебування в мережі?

11. Чи бувало таке, що Ваші спроби обмежити час, проведений в Інтернеті, виявлялися безуспішними?

12. Чи буває так, що Ваші пальці втомлюються від клавіатури або клацання кнопкою миші?

13. Чи давали Ви неправдиву відповідь на запитання про кількість часу, що проводите в мережі?

14. Чи спостерігався у Вас хоч раз синдром карпального каналу (оніміння та болі в кисті руки)?

15. Чи бувають у Вас болі в спині частіше, ніж 1 раз на тиждень?

16. Чи буває у Вас відчуття сухості в очах?

17. Чи збільшується час, проведений Вами в мережі?

18. Чи траплялося Вам нехтувати прийомом їжі або їсти прямо за комп'ютером, щоб залишатися в мережі?

19. Чи траплялося Вам нехтувати особистою гігієною, наприклад, умиванням, голінням, причісуванням тощо, щоб провести цей час за комп'ютером?

20. Чи з'явилися у Вас порушення сну і/або чи змінився режим сну з того часу, як Ви почали використовувати комп'ютер щодня?

Інтерпретація результатів:

20-29 балів – залежність від Інтернету відсутня;

30-49 балів – Інтернет-залежність не виражена чи слабо виражена, але варто прислухатися до рекомендацій фахівців;

50-79 балів – мережа здійснює значний вплив на Ваше життя;

80-100 балів – Вам необхідна допомога психолога.

2. Проаналізуйте рекомендації для тих, хто відчуває перші ознаки Інтернет-залежності. Що б Ви додали від себе?

1. Встановити ліміт часу, який можна проводити в Інтернеті.

2. Змушувати себе час від часу кілька днів поспіль не відвідувати Інтернет-ресурси.

3. Програмним чином заблокувати доступ до конкретних Інтернет-сайтів.

4. Встановити для себе правило: не звертатися до мережі Інтернет протягом робочого дня (якщо тільки це не входить в робочі обов'язки).

5. Ввести відчутні для себе (однак без нанесення шкоди здоров'ю) санкції за недотримання такого роду правил і обмежень.

6. Накладати на себе подібні санкції до тих пір, поки не відновиться здатність виконувати дані самому собі обіцянки.

7. Змушувати себе, замість роботи в Інтернеті, займатися чимось іншим.

8. Навчитися отримувати від життя інші насолоди, здатні замінити або перевершити задоволення, яке Ви отримуєте від роботи в Інтернеті.

9. Звертатися за допомогою родичів, друзів чи психолога кожного разу, коли власних зусиль виявляється недостатньо.

10. Уникати зустрічей і перебування в таких місцях, які могли б спонукати Вас повернутися до адиктивної поведінки.

3. Проаналізуйте поради для батьків, як мінімізувати ризик дитини стати жертвою онлайн-хвижаків:

— Розпочинайте розмову з дітьми про загрози віртуального світу якомога раніше, адже діти користуються комп'ютером ще у дошкільному віці.

— Розкажіть дітям про сексуальних збоченців і потенційну небезпеку в Інтернеті.

— Не дозволяйте дітям молодшого віку користуватися чат-кімнатами. Старших дітей та підлітків скеровуйте на контрольовані чат-кімнати.

— Якщо дитина бере участь у чат-кімнатах, цікавтеся, про що і з ким вона спілкується.

— Тримайте підключений до Інтернету комп'ютер у загальній зоні оселі, а не в кімнаті дитини. Зловмисникам набагато важче встановити контакт з дитиною, якщо екран комп'ютера знаходиться на видному місці. Сидіть поряд з дитиною, коли вона працює в Інтернеті.

— Скажіть дітям, щоб вони ніколи не відповідали на миттєві повідомлення або на електронну пошту від незнайомих.

— Заблокуйте доступ до шкідливих для дитини сайтів.

Що ще можна порадити батькам, діти яких користуються Інтернетом? Дайте відповідь на це питання, використовуючи методи «Робота в парі» або «Мозковий штурм».

4. Створіть навчально-виховний проект на одну із тем:

«Комп'ютерна залежність та способи її запобігання»;

«Інформаційно-комунікаційні технології: за і проти»;

«Загрози для школяра в реальному й віртуальному світі, як їх уникнути».

5. Причиною Інтернет-залежності часто є самотність, яка особливо болісно переживається в підлітковому віці. Одним із найбільш популярних шляхів її попередження й подолання є тренінг, що передбачає реалізацію активних методів групової роботи для формування нових навичок, самопізнання й саморозвитку.

Під час педагогічної практики проведіть тренінг «Як подолати самотність». Запропонуйте учням створити відповідний проект.

Тренінг «Як подолати самотність» (для підлітків)

Мета: довідатися, що таке самотність, які її причини, як попередити й подолати стан самотності; навчитися визначати рівень суб'єктивного відчуття самотності; формувати здатність спілкуватися й знаходити нових друзів.

Запитання для учнів:

1. Чи Ви себе відчували коли-небудь самотнім?
2. Що таке самотність?
3. Коли людина почуває себе самотньою?
4. Самотність – це добре чи погано? Це дар чи покарання?

Коротка інформація.

Самотність – це не ізоляція, не життя поза суспільством, це життя наодинці із самим собою.

У нашому світі можна відчувати себе самотнім, незважаючи на те, що навколо є багато людей. Самотність змушує страждати і не дає можливості жити повноцінним життям, адже немає друзів або близьких людей, до яких у важку хвилину можна було б звернутися за допомогою чи порадою. Чому ж людина стає самотньою?

Пошуки причин (робота в групах).

Існує декілька основних причин самотності.

1. Занижена самооцінка.

Любов інших починається з любові до себе. Це відома істина, яка, здавалося б, усім відома, проте далеко не всі її дотримуються. У кожної людини є багато переваг, і питання в тому, на що вона звертає увагу: на те, який у неї гарний погляд, чи на те, що має зайву вагу. Якщо ходити і думати про те, що не так, то інші також помічатимуть це. Якщо Ви випромінюєте впевненість і відкритість, то навколо завжди буде багато друзів, адже Ви будете зосереджені не на недоліках, а на перевагах.

Занижена самооцінка зазвичай поєднується зі страхом і невпевненістю в собі.

2. Страх і невпевненість в собі.

Ви коли-небудь спостерігали за маленькими дітьми, які лізуть на велику гірку? Вони не бояться. І, як правило, підкорюють свою

вершину, тому що в них немає очікування падіння. І навіть після невдалої спроби вони продовжують підкорювати свої вершини. Так і тут. Страх є обмеженням у Вашому житті. І тільки Ви можете зробити вибір: боятися, очікувати невдач або зробити крок назустріч своєму щастю.

Спробуйте змінити щось у відносинах, здійснити те, чого давно хотілося, але Ви боялися. І тоді побачите, що все не так страшно. Вчитися на власних помилках, робити висновки і рухатися далі завжди краще, ніж стояти на місці в пасивній позиції страху.

3. Негативні установки.

Часто самотній учень звертає надмірну увагу на недоліки однокласників. Важливо міняти негативні установки. Не шукайте недоліки в людях, які Вас оточують. Спробуйте поекспериментувати. Виберіть один день, протягом якого знаходитимете хоча б п'ять позитивних якостей кожного співрозмовника. І так увесь день, скільки б людей Ви не зустріли.

4. Відсутність часу і лінощі.

Іноді відсутність друзів пояснюють перевантаженістю уроками, хатніми справами. Мовляв, треба вчитися, щоб вступити до престижного закладу, отже, немає часу на дозвілля з друзями. Однак справжня відповідь інша. Якщо Ви вважаєте, що не маєте часу на друзів, близьких, кохану людину, це означає, що Ви не вибираєте відносини на цьому етапі життя. Можлива, звичайно, і внутрішня лінь. Адже відносини – це готовність слухати і чути партнера, пошук компромісу, турбота та вміння приділяти час іншій людині, це спільний рух.

Отже, причини самотності можуть бути різними. Іноді це дійсно свідомий вибір, але частіше саме приховані мотиви керують людьми, які ніяк не можуть знайти друзів.

Щоб визначити, наскільки кожен із нас відчуває себе самотнім, варто скористатися спеціальною методикою дослідження рівня суб'єктивного відчуття самотності (шкала самотності). Опитувальник запропонований Д. Расселом, Л. Пепло, М. Фергюсоном.

Виявляється, стан самотності може бути пов'язаний із тривожністю, соціальною ізоляцією, депресією, нудьгою.

Необхідно розрізняти самотність як стан вимушеної ізоляції як прагнення, потребу бути одному.

Інструкція.

Розгляньте послідовно кожне твердження й оцініть його з погляду частоти прояву у Вашому житті, використовуючи чотири варіанти відповідей: «часто», «іноді», «рідко», «ніколи».

Твердження

1. Я нещасливий, виконуючи на самоті багато справ.
2. Мені ні з ким поговорити.
3. Для мене нестерпно бути самотнім.
4. Мені не вистачає спілкування.
5. Я відчуваю, що мене ніхто не розуміє.
6. Я очікую, що мені хтось зателефонує, або напише.
7. Нема людей, до яких я міг би звернутися.
8. Я зараз не маю близької людини.
9. Ті, хто мене оточують, не поділяють моїх поглядів і зацікавлень.
10. Я почуваю себе покинутим.
11. Я не здатний вільно спілкуватися з тими, що мене оточують.
12. Я почуваю себе цілком самотнім.
13. Мої соціальні контакти поверхневі.
14. Я почуваю себе погано, коли довго не спілкуюся з друзями.
15. Мене ніхто не знає таким, яким я є.
16. Я почуваю себе ізольованим від інших.
17. Я нещасливий від того, що відокремлений від оточення.
18. Мені важко знаходити друзів.
19. Я не відчуваю себе частиною колективу.
20. Люди біля мене, але не зі мною.

Обробка результатів та інтерпретація

Підрахуйте кількість кожного з варіантів відповідей. Сума відповідей «часто» множиться на три, «іноді» – на два, «рідко» – на один і «ніколи» – на 0 (тобто за відповіді «ніколи» балів немає). Отримані результати потрібно додати.

Максимально можливий показник самотності – 60 балів.

Від 40 до 60 балів – високий ступінь самотності;
від 20 до 40 балів – середній рівень самотності;
від 0 до 20 балів – низький рівень самотності.

Вирішення проблемних ситуацій.

1. На святкування Нового року був запрошений майже весь клас, окрім Миколки. Ви відчуваєте, що він засмучений. Що пропонуватимете? Чи звернете на це увагу? Що треба зробити Миколці, щоб він був бажаним гостем у компаніях?

2. Миколка ретельно виконував поради, як позбутися самотності. Але поїхав до літнього оздоровчого табору, і знову те саме.... У нього нема друзів. Чому? Як допомогти Миколці?

3. Петрик почуває себе самотньо. Він вирішив пошукати друзів в Інтернеті. Чи буде такий спосіб результативним і успішним? Якщо так, то за яких умов?

4. У клас прийшов новий учень, сім'я якого нещодавно переїхала на постійне місце проживання з іншої місцевості. Ви усвідомлюєте, що він почувається самотнім. Ваші дії?

Реалізація методів і вправ «Павутина», «Комплімент», «Приховані таланти» тощо.

Вправа «Знайди собі подібного»

Вправа спрямована на розвиток умінь спілкуватися, знаходити й підтримувати друзів.

Організація роботи.

1. Учні встають у коло. Учитель просить їх заплющити очі й не розмовляти між собою.

2. Педагог прикріплює учням на спину один із маленьких малюнків сонечка, хмари, квітки, серця. Найбільш комунікабельній і товариській дитині має дістатися малюнок грозової хмари (він є тільки один).

3. Учитель дає завдання дітям: знайти «собі подібного» і зайняти відповідні місця за столами (кожен «малюнок» має свій стіл). Розмовляти при цьому не можна. Тому один учень повинен допомогти двом іншим, привівши їх до столу з таким же малюнком, як і на їх спинах.

4. Учитель звертає увагу дітей, що один учень (той, у кого намальована грозова хмара) залишився без пари, й обговорює з ними питання: «Як почуває себе той, хто залишився один і без друзів».

Обговорення.

- Які труднощі ви відчули під час виконання вправи?
- Чи змогли б ви впоратися без допомоги й підтримки?
- Який малюнок у вас на спині?

Метод «Знайди друга»

Метод спрямований на те, щоб допомогти дітям знайти друзів через вивчення їх інтересів і здобутків. Окрім того, він спонукає до визначення нових цілей, включення в різні види діяльності, досягнення успіхів.

Учитель обирає помічника (найбільш комунікабельну дитину), який допомагає створити стільки малюнків, скільки є пар учнів у класі. Якщо комусь не вистачає пари, то помічник учителя також бере участь у грі. Малюнки розрізаються приблизно навпіл, розкладаються на столі, перемішуються й прикриваються серветкою. Кожен учень витягує половинку малюнка, не показуючи іншим, що там зображено. Далі діти по черзі описують своє зображення й намагаються знайти, у кого друга половинка малюнка. Учні з половинками одного малюнка об'єднуються в пари.

Діти в парі отримують завдання створити портфоліо досягнень друга. На виконання завдання відводиться від одного до восьми місяців. Терміни виготовлення портфоліо визначаються учнями за взаємною згодою.

Після виготовлення портфоліо учні в парі аналізують, чи вдалося їм подружитися.

**Розробка рекомендацій,
як позбутися самотності (робота в групах)**

Як знайти друзів? Оскільки проблема актуальна, то є багато порад від психологів, педагогів, письменників, філософів. Вчитайтеся в рекомендації Дейла Карнегі, як здобувати друзів і впливати на людей: *виявляйте щирий інтерес до людей!*

Усміхайтесь! Не забувайте, що для людини її ім'я звучить найсолодше і найвагомніше будь-якою мовою. Будьте уважними слухачами. Спонукайте інших говорити про них самих. Ведіть бесіду в річці зацікавлень вашого співрозмовника. Допомагайте людям реалізувати прагнення власної значущості і робіть це щиро⁷⁰.

Психологи радять, замість того, щоб сидіти вдома, займатися самоїдством й очікуванням уваги, треба самому зробити перший крок. Немає ніяких причин бути самотнім, коли у світі існує любов і доброта. Забудьте про себе і зробіть що-небудь хороше для інших. Чекати, що люди прийдуть до вас самі, варто тільки в тому випадку, якщо ви їм корисні. Наприклад, якщо ви багаті і можете позичити гроші, то вони прийдуть просити в борг. Щоб до вас прийшли, треба бути здатним щось дати. Якщо ж вам нічого дати людям, то і нічого чекати, що ви їх чимось залучите.

Отже, щоб не бути самотнім, треба стати потрібним людям. Подивіться на красиву квітку, що розпустилася, пахне, і до неї тягнеться все живе: метелики, бджоли і люди. Кожен хоче вдихнути її аромат, тому що вона відкрита всім. А самотня людина закрита, вона не притягує до себе інших. Крім того, самотні люди живуть менше, бо часто не люблять піклуватися про себе й ведуть нездоровий спосіб життя.

⁷⁰Карнегі Д. Як здобувати друзів і впливати на людей / Дейл Карнегі. – К. : Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1990. – С. 49, 70.

6. ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ

6.1. Управління загальноосвітнім навчальним закладом як технологічний процес

Основні поняття та історичні аспекти

Технологія управління загальноосвітнім навчальним закладом – це система правил, методів, засобів, процедур, які використовуються для реалізації управлінських функцій з використанням знань про ефективну організацію навчально-виховного процесу. Особливістю управлінських технологічних процесів є *хронологічна впорядкованість* сукупності дій або впливів на об'єкт управління. Як у будь-якій педагогічній системі, у технології управління існує взаємозв'язок між її компонентами (цілями, формами, методами, засобами, діагностичними процедурами тощо).

Близькими до поняття «управління» є «керівництво» та «менеджмент». Вони утворюють синонімічний ряд. Управління та керівництво відрізняються об'єктами та суб'єктами. Управляти можна чимось, керувати – кимось (для прикладу: управління системами, керівництво учнівським колективом). Проте не всі педагоги поділяють таку позицію, тому завдання розмежування термінів «управління» та «керівництво» залишається дискусійним.

В останні два десятиріччя поширеним стало поняття «менеджмент», що тлумачать як теорію та практику ефективного управління. Менеджер – керівник, який володіє професійними знаннями та уміннями для реалізації ефективного управління. Отже, директора школи можна ще називати менеджером.

Управління в загальноосвітньому закладі має свою специфіку і відрізняється від управління в інших сферах людського життя (на виробництві, у приватній фірмі тощо), адже педагогічне управління – це управління вихованням і навчанням підростаючого покоління.

Часто управління розглядають як *технологічний процес*. Це пов'язано з тим, що основні етапи управління (аналіз, планування, організація, контроль, регулювання), послідовно змінюючи одна одну, утворюють управлінський цикл.

Управління як процес, що має визначений алгоритм дій, почали розглядати в Середні віки та епоху Відродження. У той час виникло розуміння мети управління як досконало досягнутого кінцевого результату. Проводились активні пошуки управлінських засобів взаємодії, що сприятимуть досягненню цілей.

Найближче підійшов до управління як технологічного процесу Ф. Бекон, який розробив спеціальні інструкції для представників управлінського апарату. Він висловив думку, що управляти можуть тільки люди «вчені» (у нього – це аристократи). А відтак поступово визріла ідея про нероздільність *управління, виховання*, яке має реалізуватись у «народній освіті», і *права* («нема мудрої власті без просвітительства»)⁷¹.

Просвітителі XVIII ст., висловлюючись про права людини та управління державою, акцентували увагу на тому, що освіта – це єдиний і головний «засіб на шляху до щастя народу». Їх загальний висновок був таким: *без освіти немає мудрого управління державою*. До особи керівника висувалося чимало нових вимог: це мала бути особа сильна, компетентна, досвідчена, котра вміє управляти (народ мав довіряти своєму керівникові).

Як нова галузь наукового знання управління виникло у XIX ст., що було пов'язано зі швидким розвитком індустрії, великих монополій і фірм, які не могли стрімко розвиватися без ефективного керівництва. Виникла об'єктивна необхідність у науці управління. На її законах базується також розвиток загальноосвітнього навчального закладу.

Історичний досвід та сучасні підходи до управління школою дають підстави зробити висновок про те, що основними рушійними силами, які зумовлюють генезис функцій управління, є зміни соціально-економічного стану в країні, характер та особливості управління суспільством на різних історичних етапах розвитку держави, суспільне замовлення школі щодо навчання та виховання громадян, зміна освітньої парадигми та розвиток школи як соціальної системи.

⁷¹ Пікельна В. С. Управління школою. У 2 ч. / В. С. Пікельна. – Х. : Вид. гр. «Основа», 2004. – Ч. 1. – С. 80.

Традиційні та інноваційні технології управління

В управлінні загальноосвітнім навчальним закладом домінують традиційні технології. Аналіз навчально-виховного процесу в таких технологіях здійснюється для визначення кількісних і якісних показників роботи школи, проте не є засобом встановлення рівня розвитку школярів, як це відбувається в інноваційних технологіях управління. Перспективні плани навчальних закладів поступаються місцем планам розвитку. Замість колективної (безособової) відповідальності упроваджується індивідуальна.

Зважаючи на численні переваги (використання наукового підходу до планування, розробка цільових проєктів, увага до кінцевих результатів тощо) на сучасному етапі особливої актуальності набула проблема запровадження інноваційних технологій управління загальноосвітнім навчальним закладом. Відомими є *програмно-цільове управління школою в режимі розвитку*, яке належить до інноваційних технологій за цілями, *управління школою за результатами*, *управління через залучення учнів до діяльності у центрах*, *адаптивне управління тощо*.

Педагогічна технологія залучення школярів до різних видів діяльності у центрах школи (автор В. Пікельна) заслуговує на увагу передусім тому, що передбачає послідовну та систематичну реалізацію педагогічної діагностики. Як відомо, недостатнє її впровадження вважається однією з причин негараздів сучасної школи.

Ще однією перевагою технології, розробленою В. Пікельною, є формування шкільних центрів. Досвід їх утворення в історії розвитку освіти України не новий: він накопичувався з другої половини ХХ ст. Наприклад, у Сахнівській середній школі на Черкащині, директором якої понад 20 років (60–70-і роки ХХ ст.) був заслужений вчитель України О. Захаренко, існувало п'ять центрів: *освітній*; *навчально-ідеологічний*, представлений музеєм революційної, бойової і трудової слави, планетарієм і обсерваторією; *оздоровчий*, який складався із зимового і літнього плавальних басейнів, спортивного залу, спортивних ігрових майданчиків, дендропарку, десяти зон відпочинку; *трудового навчання й виховання*, що мав у своєму розпорядженні комбайн, трактор, автомобіль, моторолер, а також базу табору праці й

відпочинку; *культурно-виховний*, який ефективно функціонував передусім завдяки музичній школі та хореографічному залу. У Сахнівській школі всі діти 1–5 класів займалися двічі в тиждень хореографією, а 2–4 класів – і музикою. Школярі активно залучалися до участі у духовому оркестрі, вокально-інструментальному ансамблі, ляльковому театрі, художній школі, балетній студії⁷².

На сучасному етапі у загальноосвітніх навчальних закладах відомі навчальні, оздоровчі центри, а також центри художнього виховання, національного відродження, економічного розвитку тощо.

Як зазначалося, одним з обов'язкових компонентів технології залучення школярів до різних видів діяльності через центри є діагностичні служби (діагностичні підсистеми). Вони покликані надсилати у центри інформацію про виявлені нахили та інтереси учнів до періоду завершення ними початкової школи, що дає змогу запропонувати школярам вибрати справу, яка б відповідала їх потребам та здібностям. Зокрема, у центрі національного відродження учні можуть обирати гуртки національної вишивки, лозоплетіння, гончарної справи, різьби по дереву, килимарства, народного фольклору й ін.

Технологією передбачається укладання угод центрів з учнями про спільну діяльність, а також визначаються моральні та матеріальні стимули. Вказуються також обставини, за яких можливе розірвання угод.

Керівництво навчального закладу спрямовує діяльність шкільних центрів, які відповідно керують своїми представниками у класі. Якщо угоду з центром укладають кілька учнів одного класу, то всі вони є його активом. У кожному класі цілком можливе представництво всіх центрів. Кожен учень діє з урахуванням особистих інтересів та інтересів свого центру.

Між керівною та керуючою підсистемами підтримуються постійні зв'язки, міцність яких досягається завдяки інформації, що її постачає діагностична служба.

⁷² Сорока Г. І. Сучасні виховні системи та технології : навчально-методичний посібник для керівників шкіл, вчителів, класних керівників, вихователів, слухачів ІПО / Г. І. Сорока. – Харків : Веста: Видавництво «Ранок», 2002. – С. 28.

Технології управління через центри мають очевидні переваги перед іншими технологічними процесами передусім завдяки результативності діяльності. Школярі отримують ширші можливості для самореалізації та працевлаштування, адже після закінчення основної або повної середньої школи учням може видаватися сертифікат, який їм дає змогу працювати на підприємстві, у кооперативі або займатися індивідуальною трудовою діяльністю. Центри також розвивають творчі здібності школярів, організовуючи загальношкільні огляди, конкурси, ярмарки, виставки, фестивалі мистецтв тощо.

На сучасному етапі перспективним вважається адаптивне управління. Суттєвий внесок у розроблення його теоретичних основ зробила Г. Єльнікова⁷³. Суть адаптивного управління полягає в кооперації дій управлінців та виконавців у зв'язку з появою змін в освітній галузі. Такими інноваціями можуть бути нові концепції, ініціативи. Отже, встановлюється залежність змісту управління від нових ідей чи подій.

Основними етапами адаптивного управління є:

- збирання та аналіз інформації;
- спільне визначення реальної мети;
- створення адаптивних моделей діяльності;
- організація виконання завдань;
- моніторинг процесу.

Перевагою технології адаптивного управління є постійна і систематична діагностика процесу (моніторинг), який дає можливість відстежувати досягнення та прорахунки.

Усунення недоліків навчально-виховного процесу – прерогатива *технології управління школою за результатами*, яку розробив П. Третьяков⁷⁴. На його думку, управління за цілями може перетворитися на формальний процес, де не завжди враховуються можливі ресурси для досягнення стратегічної мети. Технологія управління за результатами зводить до мінімуму можливість формулювання нереальних цілей та умов.

⁷³ Єльнікова Г. В. Основи адаптивного управління : курс лекцій / Г. В. Єльнікова. – К. : ЦППО АПН України, 2003. – 133 с.

⁷⁴ Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий / Г. К. Селевко. В 2 т. – М. : НИИ школьных технологий, 2006. – Т. 2. – С. 674–675.

Технологію управління за результатами можна трактувати як систему управління і розвитку, за допомогою якої досягаються результати, що визначені та узгоджені всіма членами організації. Діяльність у такій технології має характер усвідомленої творчої праці, адже кожному учаснику пояснена його місія, здійснено мотивацію реалізації завдань.

Існує кілька різновидів технології управління за результатами, зокрема *діагностико-технологічне управління педагогічним процесом*, розроблене міжрегіональною експериментально-технологічною площадкою «Спадкоємність» під керівництвом професора В. Зайцева (м. Донецьк)⁷⁵.

Ця технологія заснована на використанні методу медико-педагогічної аналогії, в межах якої класні і шкільні колективи розглядаються як соціальні організми, в котрих виявлено «захворювання». Діагнози при цьому можуть бути різними, наприклад:

- вади фізичного розвитку;
- затримки психічного розвитку;
- недостатній розвиток виховних цінностей;
- схильність до залежності від психоактивних речовин тощо.

Отже, технологія діагностичного управління заснована на виявленні відхилень реального освітнього процесу від норми. Зрозуміло, що для їх фіксації у школі має бути добре розвинена діагностична служба, яка би володіла пакетом діагностичних методик. Необхідно також, щоб у закладі освіти був створений банк педагогічних технологій, які дають змогу усувати виявлені діагнози. Отже, для лікування кожного виявленого «захворювання» є необхідні «ліки» – окремі технології (зразок представлено у таблиці 13); згодом проводиться «лікування соціальних організмів» – класів і шкіл.

Разом з такими широко розповсюдженими критеріями в практиці роботи школи, як «якість навчання», технологія В. Зайцева передбачає й інші критерії: «індекс якості», «індекс творчості», «надійність навчання» тощо. Пропонуються також критерії для оцінки рівня розвитку емоцій, мови і волі.

⁷⁵ Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий / Г. К. Селевко. У 2 т. – М. : НИИ школьных технологий, 2006. – Т. 2. – С. 678.

Таблиця 13

**Застосування окремих технологій при різних діагнозах
(фрагмент)**

Діагнози	Технології
Низький рівень орфографічної грамотності.	Застосування інтерактивних, ігрових технологій.
Низький рівень розвитку творчих якостей.	Застосування технологій вирішення винахідницьких завдань, технологій формування креативної особистості.
Слабкість пам'яті, низький рівень сформованості знань.	Застосування технології креативного багаторівневого кодування інформації.
Бездіяльність, лінощі, неекономне витрачання часу.	Технологія «Організація успішної діяльності».
Схильність до залежності від віртуального світу.	Технологія роботи з важковиховуваними дітьми.
Конфліктність учнів класу.	Технологія виховної роботи з колективом класу.

Отже, діагностико-технологічне управління педагогічним процесом можливе тільки за умови ґрунтового розвитку діагностичних служб.

Однією з розповсюджених *технологій управління* загальноосвітнім закладом за результатом є *проектно-цільове управління*. Його сутність полягає в тому, що після визначення переліку актуальних проблем вибираються ті, які вимагають негайного вирішення. Колектив школи розробляє відповідний цільовий проект.

Цільовий проект – це програма дій колективу школи, групи педагогів чи одного вчителя, спрямована на вирішення конкретних проблем з урахуванням організаційного, кадрового, матеріально-технічного, фінансового забезпечення. На кожен навчальний рік до виконання приймається кілька таких проектів.

На сучасному етапі розробляються нові технології управління, компонентами яких є інформаційно-комунікаційні технології. Проте вони стають складовими й тих технологій, що вже існують.

Хмарні технології в управлінській діяльності керівника навчального закладу

На сучасному етапі одними з найбільш поширених інформаційних технологій є хмарні. Термін «хмарна технологія» (cloud technology) англійського походження. Проте він не зовсім правильно відображає суть інформаційних процесів, які полягають в опрацюванні даних із використанням не одного стаціонарного комп'ютера, а кількох, під'єднаних до Інтернету. Отже, перекладати англійське слово «cloud» у цьому контексті варто як розсіяний, розподілений, а хмарні технології відповідно трактувати як розподілені.

Уперше термін «хмарні технології» був використаний у 2008 р. Сьогодні їх трактують як динамічно масштабований спосіб доступу до зовнішніх обчислювальних ресурсів у вигляді сервісу, який надають за допомогою Інтернету⁷⁶.

Розрізняють хмари двох типів: публічні й приватні. Сервіси публічних хмар доступні для будь-якого споживача. У приватній хмарі сервіс надається обмеженій кількості споживачів у закритій для загального доступу інфраструктурі. Є також «віртуальні приватні хмари», коли провайдер використовує публічну хмарну інфраструктуру для організації приватної хмари.

Хмарні технології мають багато переваг, а саме: простота і легкість у користуванні, адже не треба ні спеціальних знань, ні навичок управління; можливість працювати в будь-якому місці, де є мережа Інтернет; доступність послуги й економічна вигідність, адже платять лише за те, що реально використовують. Окрім того, не потрібно потужних комп'ютерів, зменшуються витрати на закупівлю програмного забезпечення та його систематичне оновлення.

Численні переваги хмарних технологій сприяють розширенню галузей їх використання. Завдяки цим технологіям відбувається справжня революція в навчально-виховному процесі закладів освіти. Зникає традиційний образ учителя як людини, що стоїть біля дошки з указкою чи крейдою. Тепер навчатися можна скрізь, де є доступ до мережі Інтернет. Окрім того, ці технології є ефективними під час проведення тестового контролю.

⁷⁶ Василенко Н. В. Хмарні технології в управлінні навчальним закладом / Н. В. Василенко. – Х. : Вид. група «Основа», 2015. – 11 с.

Основними формами використання хмарних технологій в освіті є віртуальні предметні спільноти, віртуальні учительські, віртуальні методичні кабінети, віртуальні класи, віртуальний документообіг, електронний щоденник і журнал, інтерактивна приймальня, тематичний форум, організація самостійної роботи учнів тощо⁷⁷.

Хмарні технології є ефективним інструментом вирішення проблем у керівництві школою, адже директор має змогу управляти електронним навчальним закладом. Він може відстежувати наповнення класів; за допомогою програми Microsoft Lync разом з іншими керівниками школи має можливість на своєму робочому місці проводити наради, онлайн-конференції; отримувати методичну допомогу, рекомендації, консультації спеціалістів інших закладів і установ; скористатися послугами корпоративної пошти для швидкого зв'язку між навчальним закладом і районним (міським) управлінням освітою або між навчальним закладом і батьками.

Завдяки хмарним технологіям стало можливим *особистісно зорієнтоване управління*. За такого управління увага зосереджується на особистостях вчителя й учня, на створенні ситуації успіху як для школярів, так і вчителів та батьків; змінюється погляд керівника на свою роль у школі. Він інтегрує прагнення педагогічного колективу в утворення єдиних колективних цілей. Сам навчальний заклад перетворюється в систему цілісних хмарних технологій. Внутрішньошкільне управління набуває мотивованого характеру з чіткою координацією зусиль у процесах комунікації, прийняття рішень і делегування повноважень.

Розвиток інформаційних технологій зумовив як одне з найважливіших завдань керівників і педагогічних колективів шкіл формування інформаційної культури. Проте актуальною проблемою є також оволодіння правовою культурою. Як засвідчує практика, її рівень є недостатнім у працівників шкіл і в представників інших професій.

⁷⁷ Василенко Н. В. Хмарні технології в управлінні навчальним закладом / Н. В. Василенко. – Х. : Вид. група «Основа», 2015. –14 с.

6.2. Основи правового регулювання праці педагогічного колективу загальноосвітньої школи

Регулювання трудових відносин. Обов'язки працівників і роботодавців

Педагогічні працівники шкіл, як і всі категорії працівників, дотримуються загального законодавства України. Водночас вони виконують закони, прийняті щодо розвитку освітньої галузі, зокрема це стосується регулювання трудових відносин. Вони регулюються Кодексом Законів про працю України (КЗпП), а також Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», іншими нормативно-правовими документами (п. 3 Положення про загальноосвітній навчальний заклад)⁷⁸.

Відповідно до ст. 50 КЗпП України, нормальна тривалість робочого часу вчителя не може перевищувати 40 годин у тиждень. Необхідно зазначити, що йдеться про робочий час, а не про навчальне навантаження. З метою створення умов для охорони праці та здоров'я окремих категорій працівників, ст. 51 КЗпП України передбачено встановлення для них скороченої тривалості робочого часу. До цієї категорії працівників належать і працівники з високим інтелектуальним та нервовим навантаженням (учителі, лікарі, викладачі й ін.).

Під час канікул, що не збігаються з черговою відпусткою, педагогічні працівники залучаються до педагогічної та організаційної роботи в межах часу, що не перевищує їхнього навчального навантаження до початку канікул (п. 5 Типових правил внутрішнього розпорядку для працівників державних навчально-виховних закладів України, затверджених наказом Міністерства освіти України від 20.12.93 р. № 455). Пунктом 24 цих Правил регулюється питання залучення педагогічних працівників до чергування в закладі⁷⁹.

⁷⁸ Положення про загальноосвітній навчальний заклад / затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 778 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/778-2010-%D0%BF>.

⁷⁹ Янкович О. І. Управління загальноосвітнім навчальним закладом : технології та правові засади : навчально-методичний посібник / О. Янкович. – Тернопіль : ТНПУ, 2007. – С. 180.

Педагогічні працівники зобов'язані брати участь у роботі педагогічної ради, що передбачено п. 86 Положення про загальноосвітній навчальний заклад, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 р. № 778⁸⁰.

Законодавством України здійснюється турбота про відпочинок учителів. Для них передбачена щорічна відпустка тривалістю до 56 календарних днів. Порядок її надання регулюється Законом України «Про відпустки», ухваленим Верховною Радою України 15.11.1996 р., КЗпП України, Порядком надання щорічної основної відпустки керівним працівникам навчальних закладів та установ освіти, навчальних (педагогічних) частин (підрозділів) інших установ і закладів, педагогічним, науково-педагогічним працівникам та науковим працівникам, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 14.04.1997 р. № 346 (із наступними змінами і доповненнями), іншими нормативно-правовими актами України. Відповідно до ст. 10 Закону України «Про відпустки», право на щорічну основну та додаткові відпустки повної тривалості у перший рік роботи настає після закінчення шести місяців безперервної роботи в установі. Стосовно керівних, педагогічних, наукових і науково-педагогічних працівників та спеціалістів навчальних закладів, то їм щорічні відпустки повної тривалості у перший та наступні робочі роки надаються у період літніх канікул незалежно від часу прийняття їх на роботу. Відповідно до ч. 1 ст. 12 Закону України «Про відпустки», щорічну відпустку можна поділити на частини будь-якої тривалості на прохання працівника за умови, що основна безперервна її частина становитиме не менше 14 календарних днів⁸¹.

Чинним законодавством (ст. 79 КЗпП України, ст. 12 Закону України «Про відпустки») допускається можливість відкликання працівника зі щорічної відпустки лише для відвернення стихійного лиха, виробничої аварії або негайного усунення їх наслідків,

⁸⁰ Положення про загальноосвітній навчальний заклад / затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 778 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/778-2010-%D0%BF>.

⁸¹ Юридичний довідник керівника / Упоряд. О. Смирнов. – К. : Вид. дім «Шкіл. світ» : Вид. Л. Галіцина, 2005. – С. 92.

відвернення нещасних випадків, простою, руйнування або псування майна підприємства, установи, організації. Але при цьому необхідно, щоб основна безперервна частина відпустки становила не менше 14 календарних днів.

Підстави для розірвання трудового договору для педагогічних працівників шкіл такі ж, які і для інших категорій працівників. Проте є й особливі випадки. Зокрема, учителя можна звільнити з роботи за результатами атестації, яку він обов'язково проходить раз у п'ять років⁸².

Керівник та учитель загальноосвітнього закладу повинні бути обізнаними з порядком **розірвання трудового договору у зв'язку з вчиненням аморального проступку**. Згідно зі статтею 21 КЗпП України, вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, несумісного з продовженням даної роботи, є підставою для розірвання трудового договору з працівником за п. 3 ст. 41 КЗпП України. На цій підставі можуть бути звільнені особи, зазначені в ст. 50 Закону «Про освіту» як учасники педагогічного процесу. Це – керівні, педагогічні, наукові, науково-педагогічні працівники системи освіти, як вони визначаються в ст. 28 Закону «Про освіту». У зв'язку із вчиненням аморального проступку можуть бути звільнені й інші особи, до складу трудових обов'язків яких входить виконання виховних функцій⁸³.

Однією з гострих проблем загальноосвітніх навчальних закладів є розподіл навчального навантаження, оскільки від його обсягу залежить рівень заробітної плати учителів.

Розподіл навчального навантаження як спеціальне питання правового регулювання праці працівників школи

Робочий час учителів та інших педагогічних працівників загальноосвітніх закладів регулюється затвердженим розкладом навчальних занять, складеним відповідно до тижневого

⁸² Положення про загальноосвітній навчальний заклад / затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 778 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/778-2010-%D0%BF>.

⁸³ Ротань В. Г. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю / В. Г. Ротань, І. В. Зуб, Б. С. Сличинський. – 6-е вид., доп. і переробл. – К. : А. С. К., 2005. – С. 254.

навантаження, а також планів виховної та методичної роботи. Згідно зі ст. 25 Закону України «Про загальну середню освіту», педагогічне навантаження вчителя загальноосвітнього навчального закладу, незалежно від підпорядкування, типу і форм власності – це час, призначений для здійснення навчально-виховного процесу⁸⁴. Окрім педагогічного навантаження вчителя в тарифну ставку, яка становить 18 навчальних годин на тиждень, робочий час включає інші види педагогічної діяльності: підготовку до уроків, класне керівництво, перевірку зошитів; завідування майстернями, навчальними кабінетами, навчально-дослідними ділянками тощо.

Відповідно до педагогічного навантаження, учителеві (як і іншим педагогічним працівникам) встановлюється ставка заробітної плати (розділ VI «Порядок нарахування заробітної плати працівникам закладів і установ освіти» «Інструкції про порядок обчислення заробітної плати працівників освіти», затвердженої наказом Міністерства освіти України від 15.04.93 № 102, з наступними змінами).

Згідно з п. 81 Положення про загальноосвітній навчальний заклад, навчальне навантаження між учителями, викладачами та іншими педагогічними працівниками розподіляється керівником установи за погодженням з профспілковим комітетом залежно від кількості годин, передбачених навчальними планами, за наявності відповідних педагогічних кадрів та інших конкурентних умов, що склалися у закладі, з дотриманням при цьому КзпП України⁸⁵. Встановлено, що педагогічне навантаження вчителя загальноосвітнього навчального закладу, незалежно від підпорядкування, типу і форми власності, обсягом менше тарифної ставки встановлюється лише за його згодою. Ця норма стосується і педагогічних працівників похилого віку.

Узгоджуються законодавчі норми та специфіка роботи галузі (зміна навчального навантаження, режиму роботи тощо) шляхом

⁸⁴ Юридичний довідник керівника / Упоряд. О. Смирнов. – К. : Вид. дім «Шкіл. світ» : Вид. Л. Галіцина, 2005. – С. 58.

⁸⁵ Положення про загальноосвітній навчальний заклад / затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 778 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/778-2010-%D0%BF>.

проведення наприкінці навчального року комплектації на новий навчальний рік, коли кожного педагогічного працівника (в т. ч. й пенсійного віку) повідомляють під особистий підпис про те, в яких класах і з яким навчальним навантаженням він буде працювати у наступному навчальному році.

У разі, якщо немає можливості забезпечити педагогічного працівника навчальним навантаженням на ставку, а працівник не погоджується на роботу з меншим навантаженням, трудовий договір з ним припиняється на підставі відмови від продовження роботи у зв'язку зі зміною істотних умов праці (п. 6 ст. 36 КЗпП України).

Ст. 56 КЗпП України регулюється встановленням неповного робочого часу працівникам (у т. ч. педагогічним). Так, згідно з угодою між працівником та власником або уповноваженим ним органом (у даному випадку директором закладу освіти), може встановлюватись як при прийнятті на роботу, так і згодом неповний робочий день або неповний робочий тиждень. Причому прохання вагітної жінки, жінки, яка має дитину до 14 років або дитину-інваліда, в т. ч. таку, що перебуває під її опікуванням, або здійснює догляд за хворим членом сім'ї, відповідно до медичного висновку стосовно встановлення неповного робочого часу, має бути задоволене. Одностороннє небажання педагогічного працівника без зазначених поважних причин працювати з неповним навчальним навантаженням може розцінюватися як порушення умов трудового договору⁸⁶.

Трудова дисципліна в загальноосвітньому закладі

Згідно зі статтею 142 КЗпП України трудовий розпорядок на підприємствах, в установах, організаціях визначається правилами внутрішнього трудового розпорядку, які затверджують трудовий колектив за поданням власника або уповноваженого ним органу і виборний орган первинної профспілкової організації (профспілковий представник) на основі типових правил⁸⁷. *Наказом*

⁸⁶ Юридичний довідник керівника / Упоряд. О. Смирнов. – К. : Вид. дім «Шкіл. світ» : Вид. Л. Галіцина, 2005. – С. 62.

⁸⁷ Ротань В. Г. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю / В. Г. Ротань, І. В. Зуб, Б. С. Стичинський. – 6-е вид., доп. і переробл. – К. : А. С. К., 2005. – С. 616.

міністра освіти України від 20 грудня 1993 р. № 455 затверджено *Типові правила внутрішнього розпорядку для працівників державних навчально-виховних закладів*. Правила внутрішнього розпорядку вивіщуються в закладах освіти на видному місці⁸⁸. Працівники шкіл зобов'язані працювати чесно і сумлінно, дотримуватися трудової і технологічної дисципліни, вимог нормативних актів про охорону праці, берегти обладнання, інвентар, матеріали, навчальні посібники тощо⁸⁹.

Згідно зі статтею 145 КЗпП України працівникам, які успішно й сумлінно виконують свої трудові обов'язки, надаються насамперед переваги та пільги в галузі соціально-культурного і житлово-побутового обслуговування (путівки до санаторіїв та будинків відпочинку, поліпшення житлових умов і т. ін.). Таким працівникам надається також перевага при просуванні по роботі⁹⁰.

Працівники дошкільних і середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів у встановлені терміни повинні проходити медичний огляд у відповідності з чинним законодавством⁹¹. Відмова від проходження медичного огляду відповідно до ст. 26 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» є порушенням трудової дисципліни; такі працівники мають бути відсторонені від роботи. Особи, які ухиляються від медичного огляду, після відсторонення і застосування стягнення підлягають (у разі подальшого порушення) звільненню не за порівняно лояльними п. 2 ст. 40 КЗпП України, а на підставі, що ганьбить працівника (таким є п. 3 ст. 40 цього Кодексу).

Відсторонення працівників від роботи власником або уповноваженим ним органом, відповідно до статті 46 КЗпП України, допускається, крім відмови від обов'язкових медичних

⁸⁸ Юридичний довідник керівника / Упоряд. О. Смирнов. – К. : Вид. дім «Шкіл. світ» : Вид. Л. Галіцина, 2005. – С. 29.

⁸⁹ Янкович О. І. Управління загальноосвітнім навчальним закладом : технології та правові засади : навчально-методичний посібник / О. Янкович. – Тернопіль : ТНПУ, 2007. – С. 176–177.

⁹⁰ Ротань В. Г. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю / В. Г. Ротань, І. В. Зуб, Б. С. Стичинський. – 6-е вид., доп. і переробл. – К. : А. С. К., 2005. – С. 620.

⁹¹ Юридичний довідник керівника / Упоряд. О. Смирнов. – К. : Вид. дім «Шкіл. світ» : Вид. Л. Галіцина, 2005. – С. 23.

оглядів, у разі: появи на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння; відмови або ухилення від навчання, інструктажу і перевірки знань з охорони праці та протипожежної охорони; в інших випадках, передбачених законодавством.

При відстороненні від роботи трудові відносини не припиняються, також не припиняється дія трудового договору, але працівник тимчасово до роботи не допускається. Заробітна плата за період відсторонення не зберігається. Можливий інший варіант: заробітна плата не зберігається, але відшкодовується на основі спеціального закону (п. 1 ст. 3 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду»). Також може бути передбачено, що заробітна плата за період відсторонення зберігається повністю, в розмірі двох третин тарифної ставки або працівникові виплачується допомога із соціального страхування.

У разі появи на роботі у нетверезому стані працівник повинен бути відсторонений від роботи. За загальним правилом, факт появи у нетверезому стані, який дає підстави для відсторонення працівника від роботи, може бути встановлений не тільки актом медичного обстеження, а й іншими доказами, в т. ч. і показаннями свідків, що також можуть стати фактичною підставою для відсторонення працівника. Аналогічно за власником варто визнати і право відсторонення від роботи осіб, які перебувають у стані токсичного сп'яніння. Питання про відсторонення від роботи осіб, які перебувають у стані наркотичного сп'яніння, вирішуються дещо інакше. Відповідно до частини третьої ст. 12 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів і зловживання ними» встановлення наявності стану наркотичного сп'яніння в результаті незаконного вживання наркотичних засобів є компетенцією тільки лікаря, на якого покладені обов'язки щодо проведення медичного обстеження. За наявності факту появи працівника на роботі в стані наркотичного сп'яніння власник зобов'язаний проінформувати про це орган міліції, який видає працівникові направлення на медичний огляд. У разі відмови від добровільного медичного огляду є можливим примусовий привід з метою медичного

обстеження на підставі постанови органу внутрішніх справ. Відсторонення працівників від роботи у разі їх відмови або ухилення від обов'язкових медичних оглядів доцільно проводити після подання органів санепідслужб, які необхідно повідомляти про такі випадки⁹².

Згідно зі статтею 147 КЗпП України, за порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано тільки один з таких заходів стягнення:

- 1) догана;
- 2) звільнення⁹³.

Позбавлення премії або надбавок до заробітної плати не може розглядатись як захід дисциплінарного стягнення навіть тоді, коли це прямо передбачено за несвоєчасне виконання завдань, погіршення якості роботи або порушення трудової дисципліни.

Стаття 148 КЗпП України визначає строк для застосування дисциплінарного стягнення. Дисциплінарне стягнення застосовується власником або уповноваженим ним органом безпосередньо за виявленням проступку, але не пізніше одного місяця з дня його виявлення, не рахуючи часу звільнення працівника від роботи в зв'язку з тимчасовою непрацездатністю або перебування його у відпустці. Дисциплінарне стягнення не може бути накладене пізніше шести місяців з дня вчинення проступку⁹⁴. До застосування дисциплінарного стягнення власник або уповноважений ним орган повинен зажадати від порушника трудової дисципліни письмового пояснення (стаття 149 КЗпП)⁹⁵. Власник або уповноважений ним орган має право замість накладання дисциплінарного стягнення передати питання про

⁹² Ротань В. Г. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю / В. Г. Ротань, І. В. Зуб, Б. С. Стичинський. – 6-е вид., доп. і переробл. – К. : А. С. К., 2005. – С. 622.

⁹³ Ротань В. Г. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю / В. Г. Ротань, І. В. Зуб, Б. С. Стичинський. – 6-е вид., доп. і переробл. – К. : А. С. К., 2005. – С. 623.

⁹⁴ Ротань В. Г. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю / В. Г. Ротань, І. В. Зуб, Б. С. Стичинський. – 6-е вид., доп. і переробл. – К. : А. С. К., 2005. – С. 627.

⁹⁵ Ротань В. Г. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю / В. Г. Ротань, І. В. Зуб, Б. С. Стичинський. – 6-е вид., доп. і переробл. – К. : А. С. К., 2005. – С. 629.

порушення трудової дисципліни на розгляд трудового колективу або його органу⁹⁶.

Висновки

Технології управління загальноосвітнім навчальним закладом трактують як систему правил, методів, засобів, процедур, що використовуються для реалізації управлінських функцій з використанням знань про ефективну організацію навчально-виховного процесу. Управління школою розглядають як технологічний процес, оскільки основні етапи управління (аналіз, планування, організація, контроль, регулювання), послідовно змінюючи один одного, утворюють управлінський цикл.

Найбільш поширеними інноваційними технологіями управління загальноосвітніх навчальних закладів є такі: програмно-цільове управління школою в режимі розвитку, яке належить до управлінських технологій за цілями; управління школою за результатами; управління через залучення до діяльності у центрах тощо. Управління за цілями не завжди ефективне, оскільки, зазвичай, неможливо передбачити матеріальне та інформаційне забезпечення запланованого. Більш ефективним є управління за результатами. Його трактують як систему управління і розвитку, за допомогою якої досягаються результати, котрі визначені та узгоджені всіма членами організації. Різновидами управління за результатами є діагностико-технологічне управління педагогічним процесом, яке засновано на виявленні відхилень реального освітнього процесу від норми; проектно-цільове управління, сутність якого полягає в тому, що після визначення переліку актуальних проблем вибираються ті, що вимагають негайного вирішення.

В управлінні закладом освіти все частіше використовуються інформаційні технології, зокрема хмарні. Їх трактують як динамічно масштабований спосіб доступу до зовнішніх обчислювальних ресурсів у вигляді сервісу, який надають за допомогою Інтернету.

⁹⁶ Янкович О. І. Управління загальноосвітнім навчальним закладом : технології та правові засади : навчально-методичний посібник / О. Янкович. – Тернопіль : ТНПУ, 2007. – С. 182.

Основними формами використання хмарних технологій в освіті є віртуальні предметні спільноти, віртуальні учительські, віртуальні методичні кабінети, віртуальні класи, віртуальний документообіг, електронний щоденник і журнал, інтерактивна приймальня, тематичний форум, організація самостійної роботи учнів.

Успішна педагогічна діяльність передбачає, крім реалізації освітніх технологій, володіння працівниками закладу освіти правовою культурою. Педагоги, як і всі категорії працівників, дотримуються загального законодавства України і водночас виконують закони, прийняті щодо розвитку освітньої галузі.

Запитання для обговорення

1. Які технології управління, на Вашу думку, є ефективними? Відповідь обґрунтуйте.

2. Чи відповідають технології управління критеріям технологічного підходу?

3. Які Ви можете назвати інноваційні технології управління загальноосвітнім навчальним закладом? Чому ці технології називаються інноваційними?

4. Що Ви розумієте під особистісно зорієнтованим управлінням?

5. У чому полягають перспективи розвитку технологій управління?

Практичне завдання

Створіть проект школи майбутнього. Які освітні технології Ви у ній реалізуєте? Які недоліки сучасної школи усунете? Які позитиви збережете?

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альтшуллер Г. С. Алгоритм изобретения / Г. С. Альтшуллер. – М. : Московский рабочий, 1973. – 296 с.
2. Баханов К. Що таке технологія навчання / К. Баханов // Шлях освіти. – 1999. – № 3. – С. 23–25.
3. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: шляхи реалізації / Іван Бех // Рідна школа. – 1999. – № 12. – С. 13–16.
4. Белкин А. С. Ситуация успеха. Как ее создать : книга для учителя / А. С. Белкин. – М. : Просвещение, 1991. – 176 с. – (Серия : Мастерство учителя: идеи, советы, предложения).
5. Белкин А. С. Витagenное образование. Голографический подход / А. С. Белкин, Н. К. Жукова. – Екатеринбург : Изд-во УГПУ, 1999. – С. 5–63.
6. Бершадский М. Е. Дидактические и психологические основания образовательной технологии / М. Е. Бершадский, В. В. Гузеев. – М. : Центр «Педагогический поиск», 2003. – 256 с.
7. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько. – М. : Педагогика, 1989. – 192 с.
8. Борытко Н. М. Диагностическая деятельность педагога / Н. М. Борытко. – М.: Академия, 2006. – 288 с.
9. Буркова Л. Технології в освіті / Л. Буркова // Рідна школа. – 2001. – № 2. – С. 18–19.
10. Вагин И. О. Практический stalking: путь к успеху / И. Вагин, П. Рипинская. – М. : ООО «Издательство АСТ : «Издательство Астрель» : ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 279 с.
11. Василенко Н. В. Хмарні технології в управлінні навчальним закладом / Н. В. Василенко. – Х. : Вид. група «Основа», 2015. – 112 с.
12. Васьков Ю. В. Педагогічні теорії, технології, досвід: (дидактичний аспект): Для працівників від. освіти, кер. та вчителів шкіл, студентів / Ю. В. Васьков. – Х.: Скорпіон, 2000. – 120 с.
13. Ващенко Г. Загальні методи навчання / Григорій Ващенко. – К. : Українська видавнича спілка, 1997. – 441 с.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000 слів і словосполучень / [авт. проекту та гол. редактор В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.

15. Глассер У. Школи без неудачників / Уильям Глассер ; [пер. с англ. / общ. ред. и предисл. В. Я. Пилиповского]. – М. : Прогресс, 1991. – 184 с.

16. Гузеев В. В. Планирование результатов образования и образовательная технология / В. В. Гузеев. – М. : Народное образование, 2000. – 240 с. – (Серия «Системные основания образовательной технологии»).

17. Гуревич Р. С. Інформаційні технології навчання: інноваційний підхід: навчальний посібник / Р. С. Гуревич, М. Ю. Кадемія, Л. С. Шевченко; за ред. Гуревича Р. С. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2013. – 348 с

18. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 448 с.

19. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Практикум: навчальний посібник / І. М. Дичківська. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2013. – С. 370.

20. Диагностика успешности учителя / упоряд. Т. В. Морозова. – Х. : Веста : Видавництво «Ранок», 2007. – 160 с.

21. Дистервег Ф. В. А. Избранные педагогические сочинения: / Ф. В. А. Дистервег / [вступ. статья В. А. Ротенберга]. – М. : Учпедгиз, 1956. – 374 с.

22. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога : навч. посібник для ВНЗ / Л. М. Завацька. – К. : Вид. дім «Слово», 2008. – 240 с.

23. Захаренко О. А. Слово до нащадків / О. А. Захаренко. – К. : СПД Богданова А. М., 2006. – 216 с.

24. Захаренко О. А. Школа над Россю / Захаренко О. А., Мазурик С. М. – К. : Рад. школа, 1979. – 154 с.

25. Зубченко О. Історичні передумови формування технологічного підходу до навчання в західноєвропейських країнах / Олена Зубченко // Рідна школа. – 2004. – № 2. – С. 72–74.

26. Иванова Т. В. Культурологическая подготовка будущего учителя : монография / Татьяна Иванова. – К. : ЦВП, 2005. – 282 с.

27. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика / Карлхайнц Ингенкамп. – М. : Педагогика, 1991. – 240 с. – (Серия: Зарубежная школа и педагогика).

28. Інтерактивні вправи та ігри. – Харків : Вид. група «Основа», 2009. – 144 с. – (Серія «Адміністратору школи»).

29. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: [метод. посібн.] / уклад. О. Пометун, Л. Пироженко. – К. : А. П. Н., 2002. – 136 с.

30. Інформаційні технології і засоби навчання: збірник наукових праць / За ред. В. Ю. Бикова, Ю. О. Жука / Інститут засобів навчання АПН України. – К. : Атіка, 2005. – 272 с.

31. Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / Уклад. : О. О. Любар; за ред. В. Г. Кременя. – К. : Знання, 2005. – 767 с.

32. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

33. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / Автор-укладач Н. П. Наволокова. – Х. : Вид. група «Основа», 2009. – 176 с. – (Серія «Золота педагогічна скарбниця»).

34. Єльнікова Г. В. Основи адаптивного управління: Курс лекцій / Г. В. Єльнікова. – К. : ЦППО АПН України, 2003. – 133 с.

35. Карнегі Д. Як здобувати друзів і впливати на людей / Дейл Карнегі. – К. : Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1990. – 168 с.

36. Кашлев С. С. Современные технологии педагогического процесса: пособие для педагогов / С. С. Кашлев. – Мн. : Выш. шк., 2002. – 95 с.

37. Кашлев С. С. Технология интерактивного обучения / С. С. Кашлев. – Мн. : Белорусский вересень, 2005. – 196 с. – (Педагогика, обращенная в завтра).

38. Кацинська Л. Л. Технології виховного процесу / Л. Л. Кацинська, М. П. Кривко. – Рівне, 1997. – 94 с.

39. Кічук Н. В. Формування творчої особистості вчителя / Н. В. Кічук. – К. : Либідь, 1991. – 96 с.

40. Кларин М. В. Технология обучения: идеал и реальность / М. В. Кларин. – Рига : Эксперимент, 1999. – 180 с.

41. Класному керівнику: Як організувати роботу? / упоряд. : Л. Шелестова, Н. Чиренко, Н. Адамчук. – К. : Шк. світ, 2009. – 128 с. – (Бібліотека «Шкільного світу»).

42. Колесникова И. А. Педагогическая праксеология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / И. А. Колесникова, Е. В. Титова. – М. : Изд. центр «Академия», 2005. – 256 с.

43. Коменський Я. А. Велика дидактика : Вибрані педагогічні твори. – Т. 1. Велика дидактика / Я. А. Коменський [під ред. А. А. Красновського]. – К. : Радянська школа, 1940. – 248 с.

44. Концепція розвитку інклюзивної освіти [Наказ міністерства освіти і науки України № 912 від 1 жовтня 2010 р.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.education-inclusive.com/143-2/>

45. Курс практической психологии, или Как научиться работать и добиться успеха : учебн. пособие для высшего управленческого персонала / Автор-сост. Р. Р. Кашапов. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2005. – 448 с.

46. Лепнева О. А. Классный коллектив: технология формирования : метод. пособие / О. А. Лепнева, Е. А. Тимошко. – М. : ООО «ЦГЛ», 2005. – 128 с.

47. Лукашевич Н. П. Самоменеджмент: как достигнуть успеха в деловой карьере. – Кн. 1. Деловая карьера: путь к успеху / Н. П. Лукашевич. – Харьков : ОКО, 1998. – 127 с.

48. Лутошкин А. Н. Эмоциональные потенциалы коллектива / А. Лутошкин. – М. : Педагогика, 1988. – 128 с.

49. Макаренко А. С. Педагогічна поема / Антон Семенович Макаренко. – К. : Рад. школа, 1973. – 524 с.

50. Макаренко В. М. Як опанувати технологію формування критичного мислення / В. М. Макаренко, О. О. Туманцова. – Х. : Вид. група «Основа» : «Тріада +», 2008. – 96 с.

51. Максимов В. Г. Педагогическая диагностика в школе : учеб. пособие для студ. высш. пед. заведений / В. Г. Максимов. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 272 с.

52. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; за науковою редакцією В. В. Різуна. – Київ : Центр вільної преси, 2012. – 352 с.

53. Нісімчук А. С. Педагогічна технологія : [підручник] / А. С. Нісімчук, О. С. Падалка, І. О. Смолюк. – К. : Четверта хвиля, 2003. – 164 с.

54. Освітні технології : [навч.-метод. посібник] / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.; за заг. ред. О. М. Пехоти. – К. : А. С. К., 2001. – 256 с.

55. Педагогическая диагностика в школе / А. И. Кочетов, Я. Л. Коломинский, И. И. Прокопьев и др.; под ред. А. И. Кочетова. – Мн. : Нар. асвета, 1987. – 223 с.

56. Педагогические технологии : [учебн. пособие для студентов пед. специальностей / под общей ред. В. С. Кукушина]. – М. : ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д : Издательский центр «МарТ», 2004. – 336 с. – (Серия : Педагогическое образование).

57. Підласий І. П. Практична педагогіка або три технології : інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти / І. П. Підласий. – К. : Вид. дім «Слово», 2004. – 616 с.

58. Пікельна В. С. Нова модель управління школою / Валерія Пікельна // Рідна школа. – 1992. – № 11–12. – С. 80–82.

59. Пікельна В. С. Управління школою. У 2 ч. / В. С. Пікельна. – Х. : Вид. група «Основа», 2004. – Ч. 1. – 112 с.

60. Пікельна В. С. Управління школою. У 2 ч. / В. С. Пікельна. – Х. : Вид. група «Основа», 2004. – Ч. 2. – 112 с.

61. Планирование воспитательной работы в классе : Методическое пособие / Под ред. Е. Н. Степанова. – М. : ТЦ «Сфера», 2000. – 128 с.

62. Полат Е. С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина. – М. : Изд. центр «Академия», 2007. – 368 с.

63. Положення про загальноосвітній навчальний заклад / затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 778 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/778-2010-%D0%BF>

64. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання / Олена Пометун. – К. : А. С. К., 2007. – 144 с.

65. Пометун О. І. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посібн. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. – К. : А. С. К., 2004. – 192 с.

66. Портфолію як засіб оцінювання особистих досягнень учнів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-4E5C030C3CF87/list-211469C1327>

67. Потемкина О. Ф. Законы успеха, или Как найти свое место в жизни / О. Потемкина, Е. Потемкина. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2005. – 336 с. – (Практическая психология).

68. Практикум з курсу «Сучасні педагогічні технології» : [навчально-методичний посібник / укл. Солова В. М., Яковець Н. І., Мушенко Т. А.; за заг. ред. Н. І. Яковець]. – Ч. 1. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2006. – 197 с.

69. Практикум з курсу «Сучасні педагогічні технології» : [навчально-методичний посібник / укл. Солова В. М., Яковець Н. І., Мушенко Т. А.; За заг. ред. Н. І. Яковець]. – Ч. 2. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2006. – 219 с.

70. Прокопенко І. Ф. Педагогічні технології: [навч. посібник] / І. Ф. Прокопенко, В. І. Євдокимов. – Харків : Колегіум, 2005. – 224 с.

71. Радчук Г. К. Аксіопсихологія вищої школи : монографія / Галина Радчук. – Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2014. – 380 с.

72. Ротань В. Г. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю / В. Г. Ротань, І. В. Зуб, Б. С. Стичинський. – 6-е вид., доп. і переробл. – К. : А. С. К., 2005. – 976 с.

73. Русова С. Національна школа / Софія Русова. Вибрані педагогічні твори : У 2 кн. – Кн. 1 / За редакцією Є. І. Коваленко; Упоряд., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К. : Либідь, 1997. – С. 83–85.

74. Русова С. Дидактика / Софія Русова. Вибрані педагогічні твори : У 2 кн. – Кн. 2 / За редакцією Є. І. Коваленко; Упоряд., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К. : Либідь, 1997. – С. 134–300.

75. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии [учеб. пособие] / Г. К. Селевко. – М. : Народное образование, 1998. – 256 с.

76. Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий / Г. К. Селевко. У 2 т. – М. : НИИ школьных технологий, 2006. – Т.1. – 816 с.

77. Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий / Г. К. Селевко. У 2 т. – М. : НИИ школьных технологий, 2006. – Т.2. – 816 с.

78. Сисоева С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня / С. О. Сисоева. – К. : Поліграфкнига, 1996. – 406 с.

79. Словник базових понять з курсу «Педагогіка»: навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл. / укладач О. Є. Антонова. – Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2011. – 104 с.

80. Сорока Г. І. Сучасні виховні системи та технології : навч.-метод. посібник для керівників шкіл, вчителів, класних керівників, вихователів, слухачів ІПО / Г. І. Сорока. – Харків : Веста : Видавництво «Ранок», 2002. – 128 с.

81. Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства : [монографія] / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – 220 с.

82. Степанов Е. Н. Педагогу о современных подходах и концепциях воспитания / Е. Н. Степанов, Л. М. Лузина. – М. : ТЦ Сфера, 2002. – 160 с.

83. Сухомлинський В. О. Народження громадянина : вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – Т. 3. – К. : Радянська школа, 1977. – С. 283–582.

84. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором : вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – Т. 4. – К. : Радянська школа, 1977. – С. 393–626.

85. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям : вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – Т. 3. – К. : Радянська школа, 1977. – С. 7–279.

86. Тарадайник В. М. Використання інформаційно-соціального середовища розвитку обдарованої дитини : посібник / В. М. Тарадайник. – К. : Інститут обдарованої дитини, 2014. – 68 с.

87. Тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. І. М. Забіяка]. – К. : Арій, 2007. – 512 с.

88. Токарева А. В. Формування міжкультурної компетентності у майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності засобами інтерактивних технологій / Токарева Анастасія Вікторівна. Дис. канд. наук зі спец. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Дніпропетровськ, 2013. – 285 с.

89. Трайнев В. А. Информационные коммуникационные педагогические технологии (обобщения и рекомендации) :

Учеб. пособие. / В. А. Трайнев, И. В. Трайнев. – М. : Изд.-торг. корпорация «Дашков и К», 2004. – 280 с.

90. Трейси Б. Достижение максимума / Брайан Трейси. Пер. с англ. В. Ф. Волченков. – 2-е изд. – Мн. : ООО «Попурри», 2002. – 368 с. – (Серия «Успех»).

91. Туріщева Л. В. Психологія управління / Л. В. Туріщева. Психологічний портрет учителя / В. П. Мушинський. – Х. : Вид. група «Основа, 2005. – 160 с. – (Б-ка журн. «Управління школою»; Вип. 9 (33)).

92. Турик Л. А. Педагогические технологии в теории и практике : учебн. пособие / Л. А. Турик, Н. А. Осипова. – Ростов н/Д : Феникс, 2009. – 281 с.

93. Управління навчальним закладом : навчально-методичний посібник : У двох частинах. Ч. 1. Абетка менеджера освіти / В. В. Григораш, О. М. Касянова, О. І. Мармаза та ін. – Харків : Веста : Видавництво «Ранок», 2004. – 160 с.

94. Управління навчальним закладом : Навчально-методичний посібник : У двох частинах. Ч. 2. Ключ до професійного успіху / В. В. Григораш, О. М. Касянова, О. І. Мармаза та ін. – Харків : Веста : Видавництво «Ранок», 2004. – 512 с.

95. Хрестоматия по истории педагогики : В 3 т. – Т.1. Античность, Средневековье / [под общ. ред. А. И. Пискунова]. – М. : ТЦ Сфера, 2006. – 512 с.

96. Чепіль М. М. Педагогічні технології : навч. посібн. / М. М. Чепіль, Н. З. Дудник. – К. : Академвидав, 2012. – 224 с. – (Серія «Альма-матер»).

97. Щербатых Ю. В. Психология успеха / Юрий Щербатых. – М. : Эксмо, 2004. – 384 с.

98. Юридичний довідник керівника / Упоряд. О. Смирнов. – К. : Вид. дім «Шкіл. світ» : Вид. Л. Галіцина, 2005. – 120 с.

99. Як допомогти дитині стати творчою особистістю / Упоряд. Л. Шелестова. – К. : Ред. загальнопед. газ., 2003. – 112 с.

100. Янишин О. Медіаосвітні технології як спосіб упровадження ідей Болонського процесу / Ольга Янишин. – Вища освіта України. – 2010. – № 4. – С. 48-54.

101. Янкович О. І. Управління загальноосвітнім навчальним закладом : технології та правові засади : навчально-методичний посібник / О. Янкович. – Тернопіль : ТНПУ, 2007. – 217 с.

102. Янкович О. І. Освітні технології в історії вищої педагогічної освіти України (1957–2008): монографія / Олександра Янкович. – Тернопіль: Підручники та посібники, 2008. – 320 с.

103. Янкович О. І. Освітні технології у короткому викладі / О. І. Янкович, Л. М. Романишина, М. М. Бойко, Н. М. Лупак, Л. М. Паламарчук. – Тернопіль: Астон, 2013. – 160 с.

104. Яновицька О. В. Нова дидактика і 1000 дрібниць: Пер. з рос. / О. Яновицька, М. Адамський. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2005. – 112 с. – (Б-ка «Шк. світу»).

105. Andrzejewska A. Dzieci i młodzież w sieci zagrożeń realnych i wirtualnych: aspekty teoretyczne i empiryczne / Anna Andrzejewska. – Warszawa: Difin SA, 2014. – 272 s.

106. Bednarek J. Multimedialne kształcenie ustawiczne nauczycieli: teoria, badania, praktyka / Józef Bednarek. – Warszawa: Wyd-wo Wyższej Szkoły pedagogicznej, 2010. – 245 s.

107. Bloom B. Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals. Handbook 1: cognitive domain. – N. Y.: David McKay Co., 1956. – P. 187–215.

108. Bybluk M. Innowacje i eksperymenty pedagogiczne «Okresu przełomu» / Marian Bybluk. – Bydgoszcz: Wydawnictwo Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej, 2015. – 144 s.

109. Jankowycz O. I. Realizacja technologii edukacyjnych jako jeden ze sposobów poprzedzenia uzależnienia od czynników psychoaktywnych / «Patologie w cyberświecie». – Radom: Wyższa Szkoła Handlowa, 2012. – 405 s. (– S. 485 – 492).

110. Karbowniczek J. Podstawy pedagogiki przedszkolnej z metodyką / Jolanta Karbowniczek, Małgorzata Kwaśniewska, Barbara Surma. – Kraków: Akademia Ignatium, Wydawnictwo WAM, 2011. – 392 s.

111. Kubiczek B. Metody aktywizujące. Jak nauczyć uczniów uczenia się? / Bożena Kubiczek. – Opole, 2009. – 160 s.

112. Mistrzostwo pedagogiczne: pod. red. Zjaziuna I. A. – Warszawa – Radom: Wydawnictwo Instytutu Technologii Eksploatacji – PIB, 2005. – 252 s.

113. Niemierko B. Diagnostyka edukacyjna / Bolesław Niemierko. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009. – 376 s.

114. Nowak M. Teorie i koncepcje wychowania / Marian Nowak. – Warszawa : Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, 2008. – 580 c.
115. Oblicza wychowania / redakcja naukowa Jolanta Szempruch, Beata Bugajska-Jaszczolt, Lidia Pawelec, Irena Stańczak. – Kielce : Libron, 2011. – 243 s.
116. Okoń W. Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej / Wincenty Okoń. – Warszawa : Wydawnictwo Akademickie Żak, 2003. – 424 s.
117. Pankowska D. Pedagogika dla nauczycieli w praktyce : Materiały metodyczne / Dorota Pankowska. – Kraków : „Impuls”, 2008. – 260 s.
118. Patologie w cyberświecie / red. naukowa : S. Bębas, J. Plis, J. Bednarek. – Radom : Wyższa Szkoła Handlowa, 2012. – 501 s.
119. Pedagogika medialna. Podręcznik akademicki / Redaktor naukowy Siemieniecki B. – Warszawa : PWN, 2007. – 337 s.
120. Pedagogika@środku informatyczne i media / Pod. red. Macieja Tanasia. – Warszawa-Kraków : Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP w Warszawie, 2005. – 213 s.
121. Skalbania B. Diagnostyka pedagogiczna : Wybrane obszary badawcze i rozwiązania praktyczne / Barbara Skalbania. – Kraków : Wydawnictwo Impuls, 2011. – 312 s.
122. Sztuka nauczania : Czynności nauczyciela / pod redakcją Krzysztofa Kruszewskiego. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1991. – 352 s.
123. Współczesność na rozdrożu? O edukacji, wychowaniu i profilaktyce słów kilka / pod redakcją naukową Wojciecha Duczmala, Sławomira Śliwy. – Opole : Wydawnictwo Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji, 2013. – 183 s.
124. Yankovych O. Organization of Successful Activities” as an educational technology of higher pedagogical educational institutions of Ukraine. IJPINT – "International Journal of Pedagogy, Innovation and New Technologies". V. 1, Number 1, 2014. – S. 21 – 31.
125. Zarzecki L. Teoretyczne podstawy wychowania. Teoria i praktyka w zarysie / Leon Zarzecki. – Jelewa Góra : Karkonoska Państwowa Szkoła Wyższa, 2012. – 145 s.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	3
1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	5
1.1. Трагування понять і взаємозв'язок між ними.....	5
1.2. Критерії та структура освітніх технологій.....	7
1.3. Історичний розвиток технологічного підходу у педагогічній теорії та практиці	9
1.4. Класифікації освітніх технологій.....	12
Висновки.....	13
2. НАВЧАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ	15
2.1. Теоретичні аспекти навчальних технологій.....	15
2.2. Педагогічне цілеутворення в освітніх технологічних процесах	16
2.3. Сучасні навчальні технології	23
Висновки	79
3. ВИХОВНІ ТЕХНОЛОГІЇ.....	81
3.1. Виховні технології в системі педагогічних технологій.....	81
3.2. Сучасні виховні технології.....	83
3.3. Педагогічна діагностика в освітніх системах і технологіях.....	107
Висновки.....	115
4. СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНІ ТЕХНОЛОГІЇ	121
4.1. Соціально-виховні технології, їх основні групи та моделі.....	121
4.2. Технологія роботи з важковиховуваними дітьми.....	123
4.3. Технологія роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.....	127
4.4. Організація успішної діяльності як соціально-виховна технологія.....	130
Висновки.....	140

5. ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ	145
5.1. Інформаційні технології: сучасний стан та перспективи розвитку.....	145
5.2. Медіаосвіта як інструмент захисту від соціально шкідливих інформаційних впливів	152
Висновки	169
6. ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ	181
6.1. Управління загальноосвітнім навчальним закладом як технологічний процес	181
6.2. Основи правового регулювання праці педагогічного колективу загальноосвітньої школи	190
Висновки	198
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	200

Навчально-методичне видання

**Олександра Янкович,
Тернопільський національний педагогічний університет імені
Володимира Гнатюка**

**Юзеф Беднарек, Анна Анджеєвська
Академія спеціальної педагогіки
імені Марії Гжегоржевської**

**ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ
СУЧАСНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
Навчально-методичний посібник**

**для вчителів, вихователів
та студентів педагогічних закладів освіти**

*Редактор
Комп'ютерна верстка
Обкладинка*

Підписано до друку 30.06. 2015 р. Формат 60x84 1/16.
Папір офсетний. Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.
Умовно-друк. арк. 11,95. Облік.-видавн. арк. 13,53. Зам. № 155.

ТзОВ «Видавництво Вектор» м. Тернопіль, вул. Львівська, 12 тел. (0352)
Свідоцтво від 09.06.2005 E-mail:
Віддруковано
тел. (0352), факс ; E-mail: